

ISSN 2306-6687

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. Каразіна**

Серія «Теорія культури і філософія науки»

Випуск № 56

Заснована 1991 року

Харків 2017

Збірник наукових праць присвячений актуальним проблемам сучасної філософії, релігієзнавства, філософії науки та освіти, лінгвофілософії, культурології та різноманітним аспектам становлення інформаційного суспільства. Для спеціалістів в області філософії, культурології, гуманітарних наук.

Вісник є фаховим у галузі філософських наук, наказ МОН № 1328 від 21.12.2015.

The given scientific articles are dedicated to actual problems of the modern philosophy, religious studies, the philosophy of science and education, linguophilosophy, the cultural studies, and various aspects of becoming of informative society. To specialists in the field of philosophy, cultural studies, humanitarian studies.

The edition is recognized by the Ukraine Ministry of Science and Education, certificate N 1328 from 21.12.2015.

Затверджено до друку рішенням вченої Ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол №1 від 23 січня 2017 р.)

Редакційна колегія:

- Цехмістро І.З. — д-р філос. наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Україна, Харків (головний редактор)
- Карпенко І.В. — д-р філос. наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Україна, Харків
- Вандишев В.М. — д-р філос. наук, професор, Сумський національний аграрний університет, Україна, Суми
- Штанько В.І. — д-р філос. наук, професор, Харківський національний університет радіоелектроніки, Україна, Харків
- Білик Я.М. — д-р філос. наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Україна, Харків
- Жеребкіна І.А. — д-р філос. наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Україна, Харків
- Пугач Б.Я. — д-р філос. наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Україна, Харків
- Білецький І.П. — канд. філос. наук, доцент, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Україна, Харків (редактор-укладач)
- Рижко В.А. — д-р філос. наук, професор, Центр гуманітарної освіти НАН України, Київ
- Аршинов В.І. — д-р філос. наук, професор, Інститут філософії РАН, Росія, Москва
- Павленко А.М. — д-р філос. наук, професор, Інститут філософії РАН, Росія, Москва
- Сломський В.С. — д-р філософії, професор, Вища школа фінансів та управління, Польща, Варшава
- Сретенова Н.М. — д-р філософії, професор, Болгарська академія наук, Болгарія, Софія

Адреса редакції: 61022, Харків, площа Свободи, 6, ХНУ імені В.Н. Каразіна, кафедра теорії культури і філософії науки, к.2-42
к.т. (057) 707-55-72, e-mail: culture_science@karazin.ua
Сайт: philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/kafedra_tkfn/tkfn_visnyk.html

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21569-11469Р від 21.08.2015.

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2017

З М І С Т

Розділ перший. ФІЛОСОФІЯ ДОБИ ГЛОБАЛІЗМУ, ПОСТМОДЕРНУ Й ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Perelomova H.S., Vandyshev V.N. The problem of identity in the global world.....	6
Сломский В. С. Этические вопросы в научном наследии М.М. Бахтина.....	11
Вандышева-Ребро Н.В. Информационно-культурные предпосылки новой реальности.....	17
Культенко В.П., Богославец В.А., Рябченко А.М. Соціальні проблеми нанотехнологій у контексті філософії.....	22
Лаута О.Д., Стельмашук А. Проблема інформатизації та комп'ютеризації освітньої галузі.....	26
Виктор Ирина. Традиция и традиционная культура как факторы развития глобального общества.....	30
Москвин Я. В. Антропологические аспекты трансформаций публичной сферы: от Маклюэна к Гумбрехту.....	34

Розділ другий. ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ, НАУКИ Й ОСВІТИ

Титарь Е. В. Языковая коммуникация «Anno mundi ardentis» – основные символистские категории в онтологии и антропологии М. Волошина.....	39
Голованов Б. Д., Фролова О. В. Парадигма позитивной науки vs идеология.....	45
Фрадкіна Н. В. Просвітницька діяльність Сергія Раєвського як чинник соціокультурної динаміки слобожанського модерного суспільства: культурно-філософський зміст.....	49
Карминати А. Поэзия и антропология войны: преодоление немоты (на материале творчества Клементе Ребора).....	52
Савицька І.М. Трансформація парадигми філософії освіти в сучасних умовах.....	60
Супрун А.Г., Войцехович Д. Історія науки як концептуальна складова науковчення В.І. Вернадського.....	63
Wlasczak Iwona. Rola perswazji w wystapieniach publicznych edukatorów doroslych.....	67
Білецький І.П. Феномен науки в контексті парадигм філософування.....	81

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ ПУБЛІКАЦІЙ

Білецький І. П. Логіка як засіб системного переконання і доведення.....	86
Гришин И. Я., Najder-Stefaniak K. Бессмертие и вечность в контексте религиозно-мистических представлений и в ожидании нанороботов.....	88
Остащук І. Б. Laudatio Ренесансу й Реформації.....	92
Słomski W., Wyleżalek J. Жизнь – наивысшая ценность.....	96

ПОЗДОРОВЛЕННЯ ЮВІЛЯРУ

К 70-ЛЕТІЮ НАШЕГО КОЛЛЕГИ ПРОФЕССОРА В.Н. ВАНДЫШЕВА.....	98
--	----

CONTENT

Part one. PHILOSOPHY OF THE TIME OF GLOBALISM, POSTMODERN AND INFORMATIZATION

Vandyshev V. N., Perelomova H. S. The problem of identity in the global world.....	6
Slomsky V. S. Ethical questions in scientific heritage of M.M. Bakhtin	11
Vandysheva-Rebro N. V. Information and cultural background of the new reality.....	17
Kultenko V. P., Bogoslavets V. A., Riabchenko A. M. Social problems nanotechnology in the context of philosophy.....	22
Lauta O. D., Stelmashchuk A. The problem of informatization and computerization of educational sector.....	26
Victor Irina. Tradition and traditional culture as factors of development global society.....	30
Moskvin Y. V. Anthropological aspects of transformation of the public sphere: from McLuhan to Gumbrecht.....	34

Part two. THE PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF CULTURE, SCIENCE AND EDUCATION

Titar E. V. Language communication in «Anno Mundi Ardentis» – basis symbolic ontological and anthropological categories of M. Voloshin work.....	39
Golovanov B. D., Frolova O. V. The paradigm of positive science vs ideology.....	45
Fradkina N. V. Educational activity of Sergey Rayevsky as factor of sociocultural dynamics of slobozhansky moderny society: cultural and philosophical contents.....	49
Carminati Anna. Poetry and anthropology of war: overcoming muteness (on oeuvre of Clemente Rebora)	52
Savitskaya I. M. Transformation paradigm of philosophy of education in modern conditions.....	60
Suprun A. G., Vojcehovich D. The history of science as a conceptual component provide scientific doctrine V.I. Vernadsky.....	63
Błaszczak Iwona. A role of persuasion in speeches of professional educators.....	67
Biletsky I.P. The phenomenon of science in context of paradigms of philosophy.....	81

PRESS AND PUBLICATIONS REVIEWS

Biletsky I. P. Logic system as a means of persuasion and proof.....	86
Grishin I. Ya., Najder-Stefaniak K. Immortality and eternity in the context of religious and mystical ideas, and in anticipation of nanorobots.....	88
Ostashchuk I. B. Laudatio for Renaissance and Reformation.....	92
Slomski W., Wyleżalek J. The Life – the highest value.....	96

CONGRATULATIONS TO ANNIVERSARY

On the 70th anniversary of our colleague, Professor V. N. Vandyshev.....	98
---	-----------

Розділ перший
**ФІЛОСОФІЯ ДОБИ ГЛОБАЛІЗМУ,
ПОСТМОДЕРНУ Й ІНФОРМАТИЗАЦІЇ**

УДК 101.1:101.2

Perelomova H.S¹. – professor;
Vandyshch V.N. – professor
National Agrarian University (Sumy)

THE PROBLEM OF IDENTITY IN THE GLOBAL WORLD

The article deals with identity in philosophical and ethical dimensions, and features of modern vision of the nature of identity in social and national dimensions. The concept of identity also considered in connection with the peculiarities of its representation in the Ukrainian community. The authors believe that there is a close connection between the fixed in public life sense of identity and responsibility of government. The attention is also paid to the importance of the meaning of phenomena of multiculturalism and identity in the modern world system, as well as to the use of social identity in hybrid ideology.

Keywords: identity, ethics, education, hybrid ideology, multiculturalism.

Вандишев В.М., Переломова О.С. Проблема ідентичності в глобальному світі. У статті розглянуто ідентичність у філософському і етичному вимірах, а також особливості сучасного бачення сутності ідентичності в суспільному і національному вимірах. Поняття ідентичності розглянуто також у зв'язку з особливостями її відображення в українській спільноті. Автори вважають, що існує тісний зв'язок між усталеним у суспільному житті відчуттям ідентичності і відповідальністю влади. Акцентовано увагу на значенні феноменів мультикультуралізму і ідентичності в сучасній системі світу, на використанні суспільної ідентичності в гібридній ідеології.

Ключові поняття: ідентичність, етика, виховання, гібридна ідеологія, мультикультуралізм.

Вандышев В.Н., Переломова Е.С. Проблема идентичности в глобальном мире. В статье рассмотрены идентичность в философском и этическом измерениях, а также особенности современного видения сущности идентичности в социальном и национальном измерениях. Понятие идентичности рассмотрено также в связи с особенностями его отображения в украинском сообществе. Авторы считают, что существует тесная связь между устоявшимся в общественной жизни ощущением идентичности и ответственностью власти. Акцентировано внимание на значении феноменов мультикультурализма и идентичности в современной системе мира, на использовании социальной идентичности в гибридной идеологии.

Ключевые понятия: идентичность, этика, воспитание, гибридная идеология, мультикультурализм.

Introduction. The problem of national and social identity in the modern world is becoming increasingly important at the state level and on a personal level as well. This is evidenced by many facts. For example, the recent elections in the US – a country with established democratic traditions, showed the deep divergence of views in the community about the situation in the country, about the traditional values about the understanding whom should be considered a true American, and whom should be deported etc. The divergence in the perception of Europeanism embraced even people in European democracies.

Thus, considering the geopolitical realities of today, Vladimir Gorbach is concerned that "the world together with the EU sharply goes down from the rail". He writes: "And this is just a consequence of that form of leadership that has gripped the" European world "– when politicians are not taking the necessary decisions and shift them to the voters through referendums ... they do not lead their nation into a crisis of the history but dragged at the tail of the peloton, because they don't see the horizon ...

First in the Netherlands the meaningless referendum on EU association with Ukraine while incompetent in this matter citizens decided to show nothing even not to their own government, but to the European bureaucrats in Brussels ... Then Cameron with his Brexit ... Now it here Renzo steps on "Cameron rake". This is not participatory democracy, this is an escape from responsibility ... Escape from own powerlessness».¹

This is blatant reaction to the actual problem, because much of the people in democratic countries feel confused and unprepared for the new, holding on to the past, which is rapidly fading into oblivion. This is not surprising because nowadays society has ended up in a situation of lack of purpose and direction of further movement. Successful development time of a country have always been the result of successful leaders who define acceptable for most idea-dream that prompted people to its implementation. The same idea is largely unified people, gave people inspiration, because they feel themselves as integral subjects of creation of community, and therefore appropriately identified themselves with it.

But the formation of national identity – is the phenomenon which is complex and ambiguous. Thus, the Ukrainian undoubtedly have the traits and qualities that distinguish them from other nations, but there are some problems with Ukrainian identity. And it drew attention the observant enemies of Ukraine. This writes Natalia Sokolenko, «One of them, the "Red Napoleon" Lev Trotsky, in late 1919, explained to the "communist agitators in Ukraine", how to conduct propaganda and subversive work using the "common Ukrainian features of character".

Ukrainians sometimes wakes up with the "terrible spirit" – "free spirit of Zaporizhzhya Cossacks and Haidamaks" which "boils, seethes, like a terrible Dnipro on its doorsteps and forcing Ukrainians create miracles of bravery – he reminded. – This is the spirit of freedom, which gave Ukrainian a superhuman strength for hundreds of years to fight against the oppressors: Poles, Russians, Tatars and Turks and get over them brilliant victories".

But this victories, Trotsky continued, always reduced to nothing because the Ukrainian interfere "the boundless credulity and acquiescence, and lack of awareness of the necessity of constant strong rage of all members of the state, not only in time of war».²

This feature, that was observed by Lev Trotsky: ***"lack of awareness of the necessity of constant strong rage of all members of the state"*** actually indicates a lack of feeling or awareness of identity in Ukrainian. So, from the perspective point of view, we see the reason of today's lack of true leaders in Ukrainian society. When selecting another Ukrainian authorities Ukrainians are still too trusting to the sweet promises of the candidates for state ruling and want to see them as caring "parents." The people deserve it; even when those not can't do it immediately, Ukrainians show flexibility and are willing to wait. But as evidenced by events of the past two decades, this was used by smart and cynical persons who see in authorities only the opportunity to enrich themselves with impunity, robbing people again.

Obviously, one way of establishing in the minds of Ukrainians is the need for "constant strong rage of all the members of the state". It is also clear that for the formation of this identity traits the significant public efforts are necessary, which are directed on the introduction of educational activities, beginning with elementary school. It is especially important that such experience exists in developed democratic countries.

The modern system of education and training of young people should be ideally focused on how to educate as many as possible of young people with moral, strong-willed and value characteristics which would give them the right to become progressive leaders of different levels of social hierarchy.

The global world of information requires understanding of both its essence and nature of the individual, because of the profound and contradictory interweaving of significant number of identities, with which the person have to be determined, being constantly in the global information space. Exactly from this space to all of us comes local problems in the region, general social problems of the country, problems with some parts of the world, not to mention the global problems that have for decades are under the focus of the international community.

In a rapidly changing world, which in the recent decades is accelerating its pace and expanding its borders, the determination of identity (value, social, professional, ethnic, religious, etc.) every conscious person should make repeatedly throughout the life. Therefore, the ideological foundation of human activity should be formed in such a way that allows to adapt constantly to changing technical and technological external circumstances, to be ready to receive additional knowledge and professional competence. At the same time the world view of the individual, which is based on a certain set of cognitive and values features (often and uncritically

¹ Gorbach Volodymyr. Світ разом з ЄС стрімко сходить з... рейок //

<http://blogs.pravda.com.ua/authors/horbach/5845244cad3cc/> – 05.12.2016.

² Sokolenko Natalja. Звернення Ініціативної Групи «Першого грудня» до політиків: «Схаменіться!» // <http://blogs.pravda.com.ua/authors/sokolenko/584a8022ef3e0/> – 09.12.2016.

perceived from without prejudice) directs man to follow certain established norms and perceptions. Thus the ratio of progressive and conservative components of the worldview of individual determine the general direction of his position in life.

Modern education, language and morality. In a globalized world it looks like a contradictory relationship between the tendency to cosmopolitanism and uncritical toleration of "other" on the one hand, and the tendency to dissociation through a particular identification which denies the right of "other" for something incompatible with the "self-identity", on the other side.

What can the modern education do not to make this contradiction a destructive force? In our opinion, the whole system of educational communication should be focused on the fact that native language has become an important factor in shaping the personality who is aware of its identity. Just through the deep assimilation of language and cultural standards of the own folk it can be possible to breed the feeling of proud for the history of the own folk, and own ethnicity. The next factor – is the study of language and through it the culture of the neighbor ethnicity. Knowing the language world of "other", we can better understand the importance of respect for him. On this occasion Hans-Georg Gadamer said: "When two people meet each other and talk to each other, then it is always as two worlds, as two views of the world and two world pictures that oppose each other ... So the talk with other, his objection or his consent, his understanding as well as his lack of understanding, means a kind of expansion of our dissociation and testing of a possible community, to which we are encouraging by the mind. You can come up with a whole philosophy of conversation that follows from that experience; from an unchanged perspective of the separate, in which the whole world is reflected, which appears in all separate opinions of others as the same world."¹

So, the better national education system will be able to approach the level of educational rhetoric that encourages the development of appropriate level of language culture, the more likely the world will change in the direction of its humanization. On the other hand, training young people of high moral standards will encourage them to develop their active life position, defend the ideals of justice and responsibility for the common cause and the fate of a country that has always characterized in the history identity, and ethnicity as something coherent and determined.

One cannot mention the problems facing the education system today, as the basis of human capital formation. Karl Marx and Friedrich Engels repeatedly emphasized that big business is against the fact that workers receive adequate education, and therefore very few pay attention to "the improvement of the body and the spirit" of workers. Thus, the capital of that time tried to make a high-level education inaccessible to ordinary workers. The current capital is also against the spread and support of elite education, said Francis Fukuyama (Fukuyama, 2016), stressing that the reasons for this are clear.² But the main reason, according to him, is that the modern state bureaucracy in Germany, Britain, France, Japan modernize the higher education system in a way that does not benefit the state administration. Clearly, this limits the development of human capital of future senior executives, forming their outlook, life values and view of the world, aimed at the preservation and conservation of the existing system of the world order.

The system of the world: multiculturalism and identity. Meanwhile, the system of the world, which was determined by the winners after World War II, today demonstrates its ineffectiveness as the obvious aggravation of interethnic conflicts which always try to associate with a particular understanding of the concept of identity. The ideology of multiculturalism, which is actively promoted by European politicians in recent decades, relying on loyal and tolerant coexistence of different cultures, today demonstrates its inability in solving existing problems. It turns out that it the usual for everybody ethnic culture influences the formation of values, and all conflicts arise due to the differences of values. Trying to impose others particular unusual patterns enhances their sense of uncertainty and unpredictability of the future.

Politics and ideology of multiculturalism drop from consideration the basic characteristics of a person, which only determines their preferences regarding identity. Arthur Schopenhauer pointed out, as Aristotle separates human goods into external, emotional and physical. Considering this division in principle as correct, A. Schopenhauer focuses on the three main points.³ First, the person is an individual who has the health, strength, beauty, temperament, moral character, intelligence and so on. Secondly, it is important what has individual, what is his property, material wealth. Thirdly, it is important, how individual appears to others, seen by others, what is their opinion about him. This idea is in essence threefold: honor, rank and glory.

¹ Gadamer H.-G. Truth and method. – In 2 t. – T. II / Translation from German by Mykola Kushnir. – Kiev: Universe, 2000. – P. 189-190.

² Fukuyama Francis. (2016) What is Corruption? // <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays>

³ Schopenhauer A. On the Freedom of the Will and morality. – Moscow: Republic, 1992. – P. 262.

Identity in the philosophical and ethical dimensions. Philosophy-moral and value-based approach to the definition of identity, perhaps, is the most productive. These personal preferences of the individual: great mind or a big heart determine the nature of its existence and material possessions. Hence, according to Schopenhauer, we have different people's perceptions of the same external circumstances. We can say that human efforts to identify themselves – is the attempt to live in a special world. Although this world can be created by yourself by including it to others, and you can join the very special world created by another or others. Obviously, this how it is – the process of self-identification in traditional society occurs by joining the existing values, preferences and culture in general that surround us. During the turning-in times, when under the influence of technical, technological or scientific and technological innovation radically change the values and lifestyle of the masses of people, then opens the prospect of creating the own new special world. Some people seek to implement it, putting themselves in the opposition to tradition. But these creative individuals eventually find each other and launch for the masses around the new markers of identification.

An important factor of public identification of individual is matching the size and quality of his property, his material wealth standards that are typical for the majority of the surrounding people in the society. At this point there are different options of worldview.

Subjectively, the important factor for identification of each individual is the fact whether he is perceived by others as "insider" or as "alien" or as "other". Here gets its importance the self-identification. Obviously, many of the problems in today's mobile and global society are connected with the fact that "other" alien environment is rightly do not hurry up to identify as "his", although self-identifier disagree with this (I am a doctor, the same as you engineer or technician, etc.). Meanwhile, it appears that neither profession nor social status nor glory achieved in a society where they have been identified positively, do not give sufficient grounds to reach the proper identification in a different society.

Cosmopolitanism is not contrary to the understanding of globalization trends, which stores the ethnic integrity. The latter is consistent with interpenetration and mutual understanding, cooperation within the overall result of the common good. The identity serves as a benchmark for the nation and for each of its members.

National characteristics and identity. Identity is a basis for self-respect and respect of others. If you aren't identified, it can lead to contempt by the part of a member of identified community. If we turn to our Ukrainian realities when over the centuries our nation was torn apart without the opportunity to produce their identifiers. Maybe this is the reason of dislike of Russians towards Ukrainians. While Ukrainians is not very interesting the way of life of Russians. Both individual and national identity requires constant struggle for the right to live. Sometimes this struggle comprises several areas except just identification, such as language and own history, as it is in modern Ukraine. Quite common is the idea that for Russia "...at least – to turn Ukraine into a protectorate, strip subjectivity and bring it failure. The program maximum is to make Ukrainians think that they are "Malorosy". In this scenario, the main issues on the agenda – is not so much a question of physical survival of Ukrainians, it's much more about the issue of loss of identity. Including the value".¹ In this context is acceptable another view, which is related to that common people, for whom "it's not my business". Such people are ready to sacrifice easily the identity and values, "because it is easy to donate with what you have not. Especially when there is an illusion that in case of defeat of your country – nothing will change for you personally".²

The peculiarity of the modern Ukrainian reality is that the struggle of obvious minority for identity, national values, language and their own history is accompanied by a fierce struggle with the oligarchs, corrupt and so on for the transition to the other, European model of civilization to other "rules of the social game".

For a number of European countries with established identity and values there is a risk of another kind – the loss them due to the pressure of migration process and due to the lack of understanding of prospects. So, in these societies there is a need for leaders who offer new arguments for strengthening identity and values in the globalized world. In the system of education and training cosmopolitanism must remove the aggression and ethnic tensions. As the famous Ukrainian poetess Lina Kostenko admits it's not that people do not like each other, the fact is that they lie, that they like each other.

In a number of countries in modern conditions the problem of national identity is particularly important due to the historical and cultural traditions. Understanding of their nature can help to ensure that every people will deepen their movement to determine their identity. In this sense, the dramatic and tragic situation in the relations between Ukrainian and Russian peoples is exponential.

National identity is determined by the individual feeling of belonging to a community in its historical existence, since man is a social being. Communities within the historical development transformed into nations,

¹ Kazarin Pavel. The Price of capitulation. Why it is wrong to compare Ukraine to Israel // <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/09/23/7121529/>

² Ibidem.

ethnic groups, nations. Most important for every nation is its survival, survival physical, spiritual and intellectual. The nation can preserve its vitality even in the absence of their own state, because the state is not the only prerequisite for the formation of the nation. The formation of a Nation is based on shared forms of cultural worldview (Examples are primarily Ukrainian diaspora in Canada, Australia, etc.). Language, religion, art, folk art for the individual is the tool of self-identification. National, cultural, intellectual or spiritual sovereignty of the nation is far more important than political or economic, for depreciation of the national identity, national identity makes it not viable causes degeneration. It is therefore important to preserve national identity in the spiritual and mental level, which wrote the great Ukrainian artist Taras Shevchenko prophetically warning his nation in "friendly message" "Dead and alive, and not born compatriots in Ukraine and outside Ukraine":

In foreign lands
What even heaven does not proffer,
To say nothing of a foreign field.
In your own home there is your truth
Your power and your freedom.¹
The poet also warned of the danger of losing ethnic identity:
— "Okay, brother,
Who are you?"
"Let the
German say. We don't know."
That is how you study in a foreign land!
The German says, "You're Mongols."
"Mongols! Mongols!"
Naked grandkids
Of the golden Tamerlane.
The German says, "You're Slavs."
"Slavs! Slavs!"
The worthless great-grandchildren.²

The poet's genius allowed him to see far ahead, feel that the conflict of identities continue long enough. In fact, it was so many times, and now in the new civilizational conditions the conflict reached the level of an armed conflict initiated by the Russian Federation.

Identity in hybrid ideology. In today's hybrid world there is always a number of problems. Today, analysts note a very interesting phenomenon. It turns out that there are different identifiers for the authorities and for the vast mass of the people. Thus, the leadership of France is ready to lift sanctions from Russia, while the French community feels increasingly negative attitude to Russia's actions.

In any mixture there is always a stratification, always some component will rise up. So among the nations, when we combine them, some of them strive to be on top. If they remain in neighborly relations, it does not happen. And the desire for communicational unity will tend to tolerance, from which everybody will benefit.

I would like to pay attention to such an important phenomenon of our time as the annual report of the Club of Rome. The problem of tolerance, cosmopolitanism and identity in the reports takes a specific form as a problem of tolerance attitude towards every person who carries some socially significant potency.

Conclusions. An analysis of the current situation aimed at clarifying the nature of perception identity in the context of globalization and cosmopolitanism shows an exacerbation of the problems in the context of formation of philosophical and ideological position of youth requires relevant explanations and techniques.

Bibliography:

1. Gadamer H.-G. Truth and method. – In 2 t. – T. II / Translation from German by Mykola Kushnir. – Kiev: Universe, 2000.
2. Gorbach Volodymyr. Світ разом з ЄС стрімко сходить з... рейок // <http://blogs.pravda.com.ua/authors/horbach/5845244cad3cc/> – 05.12.2016.
3. Kazarin Pavel. The Price of capitulation. Why it is wrong to compare Ukraine to Israel // <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/09/23/7121529/> – 23.09.2016.
4. Sokolenko Natalja. Звернення Ініціативної Групи «Першого грудня» до політиків: «Схаменіться!» // <http://blogs.pravda.com.ua/authors/sokolenko/584a8022ef3e0/> – 09.12.2016.
5. Shevchenko Taras. Kobzar. Translation by Peter Fedynsky. – Glagoslav Publications, United Kingdom. –2013.
6. Fukuyama Francis. (2016) *What is Corruption?* // <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays>
7. Schopenhauer A. On the Freedom of the Will and morality. – Moscow: Republic, 1992.

¹ Shevchenko Taras. Kobzar. Translation by Peter Fedynsky. – Glagoslav Publications, United Kingdom. –2013. – P. 174.

² Shevchenko Taras. Kobzar. Translation by Peter Fedynsky. – Glagoslav Publications, United Kingdom. –2013. – P. 175.

УДК 101:314.74

Сломский В.С.¹ – д-р филос. наук, профессор
Высшая школа финансов и управления
(Варшава, Польша)

ЭТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ М.М. БАХТИНА

«Не стыдитесь самих себя,
ибо от сего лишь всё и выходит».

Ф.М. Достоевский

Акцентировано внимание на непосредственном анализе нравственных воззрений Бахтина, которые тесно связаны с особенностями его религиозности, что во многом поможет уяснить специфику его понимания морали и новаторские трактовки этической сферы в её взаимосвязях со смеховой культурой. Мыслителю была присуща особая религиозность, которая не укладывалась даже в рамки весьма широко и революционно проинтерпретированного философами и культурными деятелями «Серебряного века» православия. Исследована идея М. Бахтина о том, что этические ценности в произведении искусства должны быть подчинены эстетической объективности. Для того чтобы эстетическая сторона создания произведения искусства оказалась в итоге на должной ценностной высоте, необходимо, чтобы художественная заинтересованность автора доминировала над его же познавательно-этической заинтересованностью.

Ключевые слова: этика, ценность, искусство, смеховая культура, вера, поступок.

Сломський В.С. Етичні питання в науковій спадщині М.М. Бахтіна. Акцентовано увагу на безпосередньому аналізі моральних поглядів Бахтіна, які тісно пов'язані з особливостями його релігійності, що багато в чому допомагає усвідомити специфіку його розуміння моралі і новаторські трактування етичної сфери в її взаємозв'язках зі сміховою культурою. Мыслителю була властива особлива релігійність, яка не вкладалася навіть в рамки досить широко і революційно проінтерпретованим філософами і культурними діячами «Срібного століття» православ'ям. Досліджено ідею М. Бахтіна про те, що етичні цінності в творі мистецтва повинні бути підпорядковані естетичній об'єктивності. Для того щоб естетична сторона створення твору мистецтва виявилася в підсумку на належній ціннісній висоті, необхідно, щоб художня зацікавленість автора домінувала над його ж пізнавально-етичної зацікавленістю.

Ключові слова: етика, цінність, мистецтво, сміхова культура, віра, вчинок.

Slomski V. Ethical Issues in Scientific Heritage M.M. Bakhtin. The attention is focused on the direct analysis of the moral views of Bakhtin, which are closely linked with the peculiarities of his religiosity, which largely pomoget understand the specifics of his understanding of morality and innovative interpretation of the ethical sphere in its relationship with the culture of laughter. Thinker was inherent in a particular religion, which did not fit into the framework of even very broadly interpreted and revolutionary philosophers and cultural figures of "Silver Age" of orthodoxy. Bakhtin studied the idea that ethical values in the work of art must be subordinated to the aesthetic of objectivity. In order to create the aesthetic aspect of art was ultimately due to the height of value, it is necessary that the artistic interest of the author dominated by his cognitive and ethical interest.

Keywords: ethics, value, art, culture of laughter, faith, act.

В научном наследии Михаила Михайловича Бахтина (1895–1975) известное место занимают этические проблемы, на что неоднократно указывали исследователи его творчества, несмотря на то, что литература о Бахтине преимущественно посвящена общеполитическим, филологическим или лингвистическим проблемам. Поэтому нам представляется важным специально обратиться к изучению этической концепции М.М. Бахтина, которая сегодня предстаёт **актуальной задачей** философского осмысления особенно с учётом нынешней карнавализации человеческих отношений во многих сферах общественной жизни.

Органическое присутствие карнавализации в человеческом бытии эпохи постмодерна рассматривал и известный итальянский писатель и мыслитель Умберто Эко. Он пишет: «Будучи по определению существами игрового плана, потеряв всякую меру в играх, мы тонем в тотальной карнавализации» [28, с. 147]. В этой тотальной карнавализации наиболее выразительно выделяются карнавализация политики, религии и спорта [28, с. 140-148]. В известном смысле и современные революции выглядят как спорадические карнавальнo-игровые ниспровержения, о чем свидетельствуют¹ даже их лозунги, программы борьбы и сами названия: революция роз, тюльпанов, оранжевая, бархатная и т.п. Конечно, на известном историческом расстоянии некоторые революции и могут выглядеть как карнавал, когда забыты наиболее острые моменты их развития. Но в современном мире есть и другого рода революции. Так, практически все события последней революции в Украине (2013–2014), названной «революцией достоинства», демонстрировали все украинские телеканалы, но это была революция с жестоким и кровопролитным концом, в котором не было места ни театральности, ни браваде.

Что касается религии, то попытки карнавализовать её в эпоху постмодернизма наиболее выразительно представлены в работе Мишеля Маффесоли «L'ombre de Dionysos» (1982). На место Бога Библии Маффесоли предлагает бога театра Диониса, соединяющего в себе ощущение драматизма жизни с эскапизмом в дурманящем, неистовом мире оргии. В этой связи архиепископ Юзеф Жицинский делает такое замечание: «Дионис ... приглашает на великий пир жизни, где сплошная полифоничность добывается благодаря новым типам связи, порождённых ценностями, в иерархии которых особенными символами становятся вино и секс» [17, с. 31]. Американский пастор Джин Вейз подчёркивает: «Для постмодернистов мораль, как и религия, является вопросом желаний» [14, с. 200]. Хотя в ряде работ подчеркиваются и другие аспекты переживания в литературе разного рода духовного опыта [см.: 25; 26].

Обобщая, можно сослаться на мнение одного из западных исследователей творчества М.М. Бахтина Грэма Пичи, который считает, что едва ли можно назвать хотя бы одну актуальную постмодернистскую тему, которую Бахтин не предвосхитил бы в своих работах [см.: 30]. Поэтому в контексте сказанного выше, *цель данной статьи* автор видит в том, чтобы путём теоретико-философского анализа раскрыть значение и роль этической концепции Бахтина для анализа новейших метаморфоз и трансгрессий сферы, связанной с моральной регуляцией человеческого поведения.

Методологическими принципами исследования текстов М.М. Бахтина в соответствии с поставленной целью, можно считать следующие: 1) спрашивание; 2) беседа; 3) смысловая конвергенция или диалогическое понимание [6, с. 309]. Отсюда следует, что согласно Бахтину, новизна научной работы (монографии, трактата, статьи и т.п.) помимо всего прочего заключается в *новом, неповторимом* использовании цитируемых текстов, обрамляемых реагирующим на них вопрошающим, соглашающимся или возражающим контекстом [6, с. 300-301]. Отсюда очень важное значение приобретает коммуникативная составляющая диалога, возникающая на почве согласованной коммуникантами темы.

Переход к непосредственному анализу нравственных воззрений Бахтина, следует упредить сжатой характеристикой особенностей его религиозности, которые во многом помогут уяснить специфику его понимания морали и новаторские трактовки этической сферы в её взаимосвязях со смеховой культурой. Мыслителю была присуща особая религиозность, которая не укладывалась даже в рамки весьма широко и революционно проинтерпретированного философами и культурными деятелями «Серебряного века» православия. В этом он расходился с Н.А. Бердяевым, И.А. Ильиным, В.В. Зеньковским, П.А. Флоренским и другими, за исключением, может быть, В.С. Соловьёва и Л.И. Шестова в оценках ключевых литературных образов. Достаточно ясно это можно видеть на примере образа Акакия Акакиевича из «Шинели» Н.В. Гоголя [см.: 13].

Главным в этом расхождении было то, что религиозность Бахтина – это религиозность вообще, лишённая конфессиональной определенности и предполагающая прямую мистическую связь с Богом без посредничества священников. Такая религиозность фундируется исключительно на личностном религиозном самоощущении и она близка и понятна западному человеку, чьи религиозные, а также и философские корни зачастую произрастают из протестантского пиетизма. Так, отмечая данное обстоятельство, Н.К. Бонеецкая пишет, что Бердяев популярен на Западе не менее, чем Бахтин. Но если Бердяев воспринимается западными интеллектуалами «как философ специфически русский и, более того, православный», то Бахтина воспринимают «как своего, помещая его в ряды западных мыслителей, устанавливая многообразные смысловые параллели его идей с традициями европейской философии» [9, с. 509].

Михаил Бахтин относил себя к людям веры, и безверие для него было неприемлемо. Специфическое понимание веры Бахтиным раскрыто в следующем его высказывании: «Не вера (в смысле определённой веры в православие, прогресс, в человека, в революцию и т.п.), но *чувство веры*, то есть цельное

¹ Эту особенность современных революций в своё время подробно описал Жан-Поль Сартр в работе «Критика диалектического разума» (1960).

(всем человеком) отношение к высшей и последней ценности» [4, с. 338]. Источником его религиозности служит внутренняя религиозно-этическая интуиция. Бахтин – интуитивно верующий. Эту интуицию он понимает как нечто уникальное в своём роде, имманентное, глубоко интимное и задушевное. Он писал: «Самый факт осознания себя в бытии, говорит уже о том, что я не один в самоотчёте, что я ценностно отражаю в ком-то, что кто-то заинтересован во мне, что кому-то нужно, чтобы я был добрым» [4, с. 134]. Этот таинственный «кто-то» – это и Бог, и творящий Автор.

В рукописи, позже озаглавленной публикаторами «К философии поступка» [см.: 18; 22; 27], автор проводит радикальное разграничение миров этического и теоретико-эстетического. Он пишет: «И в результате встают друг против друга два мира, абсолютно не сообщающиеся и не проницаемые друг для друга: мир культуры и мир жизни, единственный мир, в котором мы творим, познаем, созерцаем, жили и умираем; мир, в котором объективируется акт нашей деятельности, и мир, в котором этот акт единожды действительно протекает, свершается» [см.: 7]. Ниже он поясняет эту мысль так: «...безукоризненная техническая правильность поступка еще не решает дело о его нравственной ценности. Теоретическая истинность технична по отношению к долженствованию» [там же].

К нравственным поступкам Бахтин относит не только и не столько реальные практические действия, сколько преимущественно мышление. Он пишет: «Каждая мысль моя с ее содержанием есть мой индивидуально-ответственный поступок, один из поступков, из которых слагается вся моя единственная жизнь как сплошное поступление, ибо вся жизнь в целом может быть рассмотрена как некоторый сложный поступок: я поступаю всей своей жизнью, каждый отдельный акт и переживание есть момент моей жизни-поступления» [там же]. Бахтин наделяет поступок не только ответственностью, но и моральной свободой: «...за выбор цели, за место в событии бытия ответственна нравственная активность, и в этом она свободна. В этом смысле этическая свобода (так называемая свобода воли) есть не только свобода от познавательной необходимости (каузальной), но и необходимости эстетической...» [3, с. 112]. Отсюда моральность или аморальность поступка определяется его целевой заданностью. Из этого следует, что нравственная критика того или иного поступка должна вестись с точки зрения его целей, средств и долженствования: «Долженствование есть своеобразная категория поступления-поступка, есть некая установка сознания. Нет определенных и в себе значимых нравственных норм, но есть нравственный субъект с определенной структурой (конечно, не психологической или физической)» [8, с. 14]. Сказанное означает, что фокус нравственно-этической проблематики переносится из плоскости теоретической этики, эстетики, психологии и других наук в сферу практической жизни, практического действия субъекта, ответственной личности. Сферой нравственности у Бахтина выступает *событие-бытие-практический разум*, а конкретным этическим субъектом – *я-для-себя*.

Итак, мораль по Бахтину находит своё выражение всецело в сфере бытия-события, в жизни-поступлении, в то время как эстетическое принадлежит к объективированному миру культуры, а область науки к текстуально оформленному теоретическому миру. Но всё же этическому и эстетическому, помимо их интеграции в личности, присуще ещё одно общее свойство: обе сферы имеют ценностное измерение. Этим они отличаются от гносеологии, теории познания, которая, по мнению Бахтина, является не ценностной, а значимой.

В области художественного творчества соотношение этического и эстетического выглядит у Бахтина следующим образом – этическое содержание широко понимаемого текста-высказывания [5, с. 297] должно быть максимально полно и предельно чётко отделено от его эстетичной формы. Бахтин считал эстетически непродуктивным использовать художественные произведения для пропаганды злободневных моральных или социально-политических взглядов [3, с. 17]. Этические ценности в произведении искусства должны быть подчинены эстетической объективности. Для того чтобы эстетическая сторона создания произведения искусства оказалась в итоге на должной ценностной высоте, необходимо, чтобы художественная заинтересованность автора доминировала над его же познавательно-этической заинтересованностью.

Этические категории, которыми оперирует Бахтин в своих текстах, однозначно свидетельствуют об их христианском происхождении. К наиболее употребляемым мыслителем моральным категориям относятся: благообразне, ближний, Бог, вера, долженствование, духовный опыт, молитва, надежда, назидание, негодование, ответственность и другие.

К специфическим категориям этики Бахтина относятся: амбивалентность, будущее, вина-ответственность, внутреннее тело, жизнь-вера, молитва-исповедь, жизнь-поступление, память будущего и другие [3, с. 141]. Центральное место в категориальном аппарате этики Бахтина, без сомнения, занимает категория «вера». Бахтин утверждает: «Жизнь (и сознание) изнутри себя самой есть не что иное, как осуществление веры; чистое самосознание жизни есть осознание веры (то есть нужды и надежды,

неудовлетворённости и возможности). <...>Предвосхищая верою оправдание в боге, я мало-помалу из *я-для-себя* становлюсь *другим* для бога, наивным в боге» [3, с. 134-135]. Важность такого морального преобразования личности кроме сугубо нравственного её возвышения открывает возможность для глубокого осознания божественной эстетической красоты окружающего предметного мира и божественного образа в лике *другого*. Ведь как выглядит лицо, так может выглядеть и душа (вспомним философский роман О.Уайльда «Портрет Дориана Грея»). Таким образом, этическое совершенствование человека одновременно способствует раскрытию ним ценностно-эстетических сторон бытия. Исходя из понимания веры как высшей этической ценности и основываясь на текстах Достоевского, Бахтин подразделяет людей на два типа: людей веры, не мыслящих своё бытие без этой высшей ценности и людей безверия, атеистов, могущих жить без высшей ценности [4, с. 338].

Первый тип людей отнюдь не идеален. Все они, подобно Ивану Карамазову, подвержены колебаниям относительно содержания этой высшей ценности. Многие из них не могут сделать окончательный выбор этой ценности. Через подобные колебания и мучительные поиски в своё время прошёл и сам Бахтин. В 1929 году на допросе у следователя по сфабрикованному делу о нелегальной организации правой интеллигенции «Воскресение» Бахтин, отмечая данное обстоятельство, достаточно искренне говорил: «Лекционная деятельность моя и моих друзей явилась выражением известных умственных исканий и умственного беспокойства, порождённых необходимостью выработать новое для нас, адекватное социальной действительности тревог и материалистического мировоззрения. Процесс этой выработки для нас, людей умственно уже созревших и обладавших большими и разносторонними теоретическими познаниями, не мог быть процессом пассивного и лёгкого усвоения элементов готового мировоззрения, он неизбежно должен был принять характер трудной и тяжёлой работы по переоценке и проверке всех своих знаний и убеждений» [см.: 1]. Такие мысли-оправдания уже не воспринимались раскручивающей обороты тоталитарно-карательной машиной, в недрах которой вызревали идеи «социалистического реализма», указывает Н.В. Вандышева-Ребро [см.: 31].

Ко второму типу людей относятся хмурые-серьёзные агеласты, аморалисты, воинственные атеисты, официозные карьеристы, морализирующие лицемеры, морфорные обыватели, корыстные приспособленцы, назидательные ханжи, беззастенчивые хищники. Их безверие понимается в том смысле, что они, во-первых, равнодушны к высшей ценности, требующей всего человека, а во-вторых, они все они носят маски в смысле представления своего внешнего образа для других людей, оформленного не изнутри, а извне. В этом контексте понятие «маски» включает в себя все ложное и внешнее, охватывая стиль жизни и речь. Всех людей второго типа Бахтин вслед за Достоевским называет духовными мертвецами.

Особой трактовкой в текстах Бахтина наделена такая специфическая этическая категория, как «*юродство*». В отличие от традиционного понимания юродства как профетического ясновидения и богоизбранности, а самого юродивого как блаженного, Бахтин интерпретирует юродство как циничный выверт, продукт богоборческих и человекоборческих интенций, а юродивого как человека, отвергающего суд Божий и суд людской. Согласно Бахтину, юродству присущи самозаконность, вызывающая, дразнящая откровенность, презрение и злобное недоверие к *другому*, жёлчный сарказм [3, с. 135].

Важную роль в этической концепции М.М Бахтина играет понятие «*будущее*» как этико-смысловая категория. Он писал: «Будущее не как голая временная, но как смысловая категория, то, чего ещё ценностно нет, что ещё не предопределено, что ещё не *дискредитировано* бытием, не загрязнено бытием-данностью, чисто от него, неподкупно и несвязанно-идеально, однако не гносеологически и теоретически, а практически – как долженствование» [там же]. Из сказанного следует, что нравственное переживание как смысловое устремление направлено в будущее и не может найти своего удовлетворительного завершения и однажды предстать только как отрешенное прошлое: «поскольку я именно *себя* нахожу в данном переживании, не отказываюсь от него *как моего* в единственном единстве моей жизни, я его связываю со смысловым будущим, делаю безразличным к этому будущему, переношу окончательное оправдание и совершение его в предстоящее...» [3, с. 110]. Таким образом, изнутри, в жизненном нравственном переживании этического субъекта происходит трансгрессия границ между смысловыми прошлым, настоящим и будущим.

На основе этих постулатов позднее в постмодернизме конструируются концепты бинарности, номадологии, плато, плоскости, поверхности, ризомы, на которые обратила внимание и глубоко разработала Е.С. Переломова [24, с. 155-158 и др.]. Многих писателей и философов-постмодернистов интересуют не глубины и высоты, а прогрессистское скольжение по поверхности. Реконструировав в стилистике XX века идеи кинизма и стоицизма, Жиль Делёз приходит к выводу, что именно школы киников и стоиков, предвосхищая постмодернизм, задали принципиально новый философский дискурс, в котором более не было ни глубины, ни высоты. Отныне мир платоновских идей пребывал не в вышине, а на поверхности. Он выступал уже не как верховная причина, а лишь как поверхностный эффект; не как сущ-

ность, а как событие [15, с. 576]. По версии Делёза, двойной смысл поверхности раскрывается в неразрывном единстве изнанки и лицевой стороны, которое сменяет осевое ориентирование философской мысли на высоту и глубину. Модель мирового дерева с его корневищем сменяется моделью ризомы.

Сжатые характеристики постмодернистских концептов убедительно свидетельствуют о том, что этические воззрения «преждевременного постструктуралиста» (как называет его Грэм Пичи) М.М. Бахтина не только антиципировали, но и во многом фундировали постмодернистские разработки Феликса Гваттари и Жюль Делёза, к анализу которых во многих своих работах обращается Е.С. Переломова [см.: 24; 25; 26].

Новаторство эстетической концепции Бахтина не в последнюю очередь связано с интерпретацией в нравственном плане таких понятий как «карнавал», «смех», «серьёзность», «устрашение», «тело». Так как сферой моральных отношений непосредственно выступает сама жизнь, то карнавал, определяемый мыслителем как оформленная игровым способом жизнь [2, с. 12], несёт в себе этическое содержание. «Карнавал не созерцают, – пишет Бахтин, – в нём живут, и живут все <...> по его законам, то есть по законам карнавальная свободы» [там же]. Прообразом карнавала в европейской традиции были древнегреческие праздники в честь бога виноградарства и виноделия Диониса – антестерии, лении, оргии. Как убедительно продемонстрировано в монографии Бахтина «Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса», мифологические и языческие элементы древнегреческой и древнеримской культур никогда до конца не были устранены из культуротворческих процессов Европы [2, с. 230-232; 3, с. 55]. Христианство, с одной стороны, бросило вызов греческой культуре, но с другой, стало воплощением её идеалов. В период Средневековья христианство, классический рационализм и народное язычество европейской культуры образовали своеобразный синтез. Народная культура Средневековья скрывала язычество за ширмой христианства, сохраняя старых богов под видом христианских святых.

Подобно греческой трагедии, в хаотическом веселье карнавала важная функция принадлежит маске. Причём роль маски в народном карнавальном веселье и её роль в придворных маскарадах, а также в романтической литературе отличаются радикальным образом. В народном карнавальном шествии маска выступает как проявление смеховой метаморфозы несовпадения с самим собой. Относительно отражения маскарада и функциональной роли маски в романтической литературе и драматургии, то они коренным образом отличны от весёлых метаморфоз народного карнавала. Здесь маска выполняет, как правило, зловещую роль, таит в себе мрачную угрозу, что-то inferнальное, страшное. Маска может позволить себе нелюбимое раскрытие подлинного морального облика той или иной личности [21, с. 22-24], может публично опозорить или, наоборот, стремится скрыть правду, обмануть. Бахтин справедливо полагал, что многолика символика маски неисчерпаема в своих смыслах [2, с. 48].

Опираясь на ренессансное понимание человеческого тела как микрокосма, Бахтин на основе текста Рабле, а также идей Бруно, Кампанеллы, Парацельса, Патрици, Помпанацци, Пико дела Мирандоллы, Порто и других в своём исследовании представляет тело как «всю вселенную, со всеми стихиями и силами, с её верхом и низом <...>, которое сближает и объединяет в себе отдалённые явления и силы космоса» [2, с.404]. Как видно из работ В.Н. Вандышева, такое понимание вполне согласуется с представлениями и оккультно-астрологическими [см.: 11; 12, с. 96-104] и религиозно-идеалистическими у христианских мыслителей [10, с. 58-59; 12, с. 178-185]. Однако в моральном плане в ренессансной трактовке человеческого тела как центра мироздания главное для Бахтина то, что так понятие тело объединяет в себе верх и низ, высшее совершенство с крайней степенью низости. В рамках хронотопа карнавала и других смеховых народных мистерий тело постоянно гривуазно кувыркается – верх то и дело оборачивается низом. Рассматривая это оборачивание, Бахтин формулирует ряд интересных смысловых инверсий: мужское оборачивается женским, лицо – задом, нос – фаллосом [2, с. 350-351]. Вместе с телом гривуазно кувыркаются смысл, время, пространство, оценка [там же, с. 459].

Реабилитация телесности Бахтиным в рукописи «Автор и герой в эстетической деятельности» и в монографии о романе Рабле противоречила нравственно-идеологическим установкам марксизма, содержала латентно глумливую критику и ценностное непринятие автором официально провозглашаемых в современной ему советской действительности этических ценностей. Позднее, разочарованные в марксизме левые интеллектуалы Запада, трансформировавшись в постмарксистов и постмодернистов, позаимствуют у Бахтина его интерпретации тела и телесности для построения своих философских конструкций. Сегодня такие понятия как «телесность», «тело», «тело без органов» (Ф. Гваттари), «тело без образа» (Ж. Делёз), «телесный язык» (А. Арто), «письмо тела» (А. Юберсфельд), «тело-текст» (Р. Барт) «трансгрессивное тело» (Ж. Батай) стали философскими категориями постмодернизма, вводящими в поле философской проблематики такие феномены, как сексуальность, аффект, перверсии.

Таким образом, очевидно, что идеи М.М. Бахтина, в том числе и его этические воззрения, убедительно демонстрируют идейную преемственность претензий постмодернистских философов и культурологов. Что же касается диалогичности текста, имеющей этическую окраску, то как замечает Е.С. Переломова, диалогичность вступает в диалог с семиосферой и в момент порождения, и в процессе восприятия, и понимания: «Каждое высказывание, – пишет М. Бахтин, – реплика диалога, и монолог – наполнено восклицаниями чужих высказываний» [цит. по: 24, с. 15]. Вместе с тем, открытые Бахтиным этические смыслы смеховой культуры и лингвистики постоянно преобразуются и обновляются. И если коммуникация – это действительно то, что делает нас людьми, то лингвистика никогда не сможет быть полностью отделена от этики.

Литература:

1. Архив ФСБ по Санкт-Петербургу и Ленинградской области. – Дело 14284, т.3, лист 7.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – Москва: Художественная литература, 1990.
3. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г.Бочаров; Текст подгот. Г.С.Берштейн и Л.В.Дерюгина; Примеч. С.С.Аверинцева и С.Г.Бочарова. – 2-е изд. – Москва: Искусство, 1986.
4. Бахтин М. М. К переработке книги о Достоевском / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г.Бочаров; Текст подгот. Г.С. Берштейн и Л.В.Дерюгина; Примеч. С.С.Аверинцева и С.Г.Бочарова. – 2-е изд. – Москва: Искусство, 1986.
5. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г.Бочаров; Текст подгот. Г.С. Берштейн и Л.В.Дерюгина; Примеч. С.С.Аверинцева и С.Г.Бочарова. – 2-е изд. – Москва: Искусство, 1986.
6. Бахтин М. М. Приложение. Из лекций по истории русской литературы. Вячеслав Иванов / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г.Бочаров; Текст подгот. Г.С. Берштейн и Л.В.Дерюгина; Примеч. С.С.Аверинцева и С.Г.Бочарова. – 2-е изд. – Москва: Искусство, 1986.
7. Бахтин М. М. К философии поступка [Электронный ресурс] / М.М. Бахтин Режим доступа:<<http://www/ozon.ru/context/detail/id/25362.philosophy.ru/library/bahtin/post.html>>
8. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Работы 1920-х годов. – Киев: "Next", 1994.
9. Бонеецкая Н. К. М.М. Бахтин и традиции русской философии / Н. К. Бонеецкая //Философия не кончается... Из истории отечественной философии: XX век: в 2-х кн. – Изд. 2-е / Под ред. В.А.Лекторского. – Кн. I. 20-50-е годы. – Москва: РОССПЭН, 1999.
10. Вандышев В. Н. ВарСава, или Жизнь после: монография. – Киев: Кондор-Издательство, 2016.
11. Вандышев В. М. Трансформація світогляду в добу Відродження і Реформації (з автентичними текстами праць Юрія Дрогобича в українському перекладі): навчальний посібник. – Київ: Кондор-Видавництво, 2016.
12. Вандышев В. Н. Философия. Экскурс в историю учений и понятий. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 1996.
13. Вандышева Н. В. Християнсько-антропологічні мотиви у творчості М.В. Гоголя / Автореф... канд. філос. наук. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001.
14. Вейз Дж. Э. Времена постмодерна / Джин Эдвард Вейз младший [пер. с англ. Евгений Терёхин]. – Минск: Фонд «Лютеранское наследие», 2002.
15. Грицанов А. А. Плоскость / А.А.Грицанов // Постмодернизм. Энциклопедия. / Составители и научные редакторы А.А.Грицанов, М.А.Мажейко. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С.576.
16. Достоевский Ф. М. Записки из подполья / Ф.М.Достоевский // Собрание сочинений в 12-ти томах. Т.2. – Москва: Художественная литература, 1982.
17. Жицінський Ю. Бог постмодерністів / Юзеф Жицінський [пер. з польськ. Андрій Величко]. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2004.
18. Кривошеев А. В. Поступок как основание фундаментальной онтологии М.М.Бахтина [Электронный ресурс] / Режим доступа :<[http://www.sun.tsu.ru/mminfo/000063195/3000\(III\)/image/300_3_034-037.pdf](http://www.sun.tsu.ru/mminfo/000063195/3000(III)/image/300_3_034-037.pdf)>
19. Кроче Б. Эстетика как наука о выражениях и как общая лингвистика / Бенедетто Кроче [пер. с итал. В.Яковенко]. – Москва: Intrada, 2000.
20. Кустуриця Е. Я сам стаю трошки ослом / Е. Кустуриця. – ЗІК, 9 серпня 2012 р.
21. Лермонтов М. Ю. Маскарад / М. Ю. Лермонтов // Собр. соч. в 4-х т. – Т.3. – М.: Худож. лит-ра, 1965.
22. Медведев Ю. П., Медведева Д. А. Круг Бахтина: к обоснованию феномена [Электронный ресурс] / Режим доступа: <<http://www.lib.rus.ec/b/364053/read#t1>>; http://ru.wikipedia.org/w/index.php?titler=Категория:Круг_Бахтина&oldid=17198859.
23. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки / Ф. Ницше // Соч. в 2-х т. – Т.1. Москва: Мысль, 1990.
24. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: монографія. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008.
25. Переломова О. С. Інтертекстуальність – структурна ознака текстів українського постмодерного художнього дискурсу // Вісник СумДУ. – №1.2008. – Суми, 2008. – С. 174-180.
26. Переломова О. С. Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2009. Випуск 46. Частина 1. – Львів, 2009. – С. 127-133.
27. Пешков И. В. М.М.Бахтин: от философии поступка к риторике поступка / И. В. Пешков. – Москва: Изд-во «Лабиринт», 1996.
28. Эко У. Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ / Умберто Эко [пер с итал. Е. Костюкович]. – М.: ЭКСМО, 2007.

29. Эко У. Эволюция средневековой эстетики / Умберто Эко [пер. с итал. Ю.Ильина; пер. с лат. А.Струковой]. – СПб.: Азбука-классика, 2004.
30. Bakhtin Mikhail. The Word in the World by Graham Peachey. – Routledge, 2007.
31. Wandyszewa-Rebro Nadięda W. Теория и практика соцреализма: умолчания и подспудные течения // Humanistyka i przyrodznawstwo. Interdyscyplinary rocznik filozoficzno-naukowy. NR 13. – Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2007. – P. 213-233.

УДК 82:161.1

**Вандышева-Ребро Н.В.¹ – канд. филос. наук, доцент
Национальный технический университет «ХПИ» (Харьков)**

ИНФОРМАЦИОННО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Автор отмечает, что значительная часть наших современников в очень короткий промежуток времени попала в ситуацию новой реальности, где наряду с привычными образами настоящего, возникла новая вымышленная реальность. Окружающий нас мир переносится в параллельную плоскость, определяемую сюжетами популярных книг, кино и телевидения с его ток-шоу, где многочисленные «аналитики» дают волю своей фантазии. Автор показывает, что иллюзорно-фантастическая и виртуальная реальности возникают из-за неудовлетворенности реалиями окружающего, а также по причине желания властных структур отвлечь людей от анализа и оценок существующего порядка вещей. Люди начинают воспринимать иллюзорно-фантастическую реальность как особый мир, радуются успехам его героев, огорчаются их неудачами. И этим достаточно успешно пользуются властные политические силы.

Ключевые слова: реальность, фантастическое, иллюзия, ирреальное, информация, смысл, образ, мораль, ценности.

Вандышева-Ребро Н.В. Інформаційно-культурні передумови нової реальності. *Автор зазначає, що значна частина наших сучасників в дуже короткий проміжок часу потрапила в ситуацію нової реальності, де поряд зі звичними образами сьогодення, виникла нова вигадана реальність. Навколишній світ переноситься в паралельну площину, визначається сюжетами популярних книг, кіно і телебачення з його ток-шоу, де численні «аналітики» дають волю своїй фантазії. Автор показує, що ілюзорно-фантастична і віртуальна реальності виникають через незадоволення реаліями навколишнього, а також через бажання владних структур відвернути людей від аналізу і оцінок існуючого стану речей. Люди починають сприймати ілюзорно-фантастичну реальність як особливий світ, радіють успіхам його героїв, засмучуються їх невдачами. І цим досить успішно користуються владні політичні сили.*

Ключові слова: реальність, фантастичне, ілюзія, ірреальне, інформація, сенс, образ, мораль, цінності.

Vandysheva-Rebro Nadiya. Information and cultural backgrounds of new reality. *The author notes that a significant portion of our contemporaries in a very short period of time got into the situation of the new reality, where, along with the usual images of the present, a new fictional reality appears. The world around us is transferred in a parallel dimension defined by the plots of popular books, movies and television with its talk shows, where many "analysts" unleash their imagination. The author shows that illusory fiction and virtual reality arise due to dissatisfaction with the surrounding realities, and also because of the desire of authorities to distract people from the analysis and evaluation of the existing order of things. People are beginning to perceive illusory fiction reality as a special world, enjoyed the success of its heroes, upset about their failures. And the power political forces use this successfully enough.*

Keywords: reality, fantastic, illusion, surreal, information, meaning, image, morals, values.

События последних лет убедительно свидетельствуют о том, что современное информационное общество тяготеет к принятию новой реальности, формируемой в массмедиа, которая существенно отличается от окружающей нас действительности. Все это в конечном счете приводит ко все большей поляризации общества, к формированию новых идентичностей, которые различаются по социальным, образовательным, конфессиональным и культурно-эстетическим основаниям. Если к этому еще добавить

формирование в обществе контраверсиейных политических настроений, в известной мере напоминающих то, о чем писал в свое время Джордж Оруэлл («1984»), то картина станет более ясной. Когда в прежние эпохи утверждались определенные религиозные идеи, то возникали сообщества, идентифицирующие себя принадлежностью к той или иной церкви. Параллельно шел процесс формирования национальной идентичности, который в европейских странах, по-видимому, завершился к началу XX века. Поэтому первая мировая война шла и под знаменами империй, и под национальными знаменами. Последние победили и многие империи пали.

В современном обществе, раздираемом социально-экономическими противоречиями, нарастает разрыв между элитами. Особенно это заметно в отношениях между политиками, ставшими определенной кастой, средним классом, социально-экономическая база которого постоянно сужается, и рабочим классом, чье положение становится все более неустойчивым по причине роботизации и интеллектуализации производства. По мнению Сергея Дацюка, «в Европе элитаризм поддерживался традицией живой философии интеллектуалов. Потеря живой философии и одновременно замещение ее глобальным постмодернизмом привели к искажению мышления политических классов, которые вместе с бизнес-классами образовали беспомощные европейские правящие классы» [2].

Кроме того, политики, социологи и ученые уже давно обратили внимание на то, что сегодня отсутствует былая потребность в значительных человеческих ресурсах, необходимых для увеличения производства и прибыли. Это обстоятельство приводит к непониманию между различными группами общества, полагает британский физик-теоретик Стивен Хокинг. Он пишет: «Интернет и платформы, которые делают это (*ускорение экономического неравенства* – прим. “Ленты.ру”) возможным, позволяют очень небольшим группам людей извлекать огромную прибыль при приеме на работу очень малого числа людей. Это неизбежно, это прогресс, но это также социально разрушительно» [9]. Более того, итоги президентских выборов в США и голосование за Brexit в Великобритании стали результатом того, что некоторые люди, по мнению Хокинга, не принимают изменений современного общества.

Наша отечественная ситуация на этом фоне выглядит намного хуже. Журналист Наталья Соколенко пишет, что украинский «политический класс – в плену корыстных или узких партийных интересов. Достоинство человека, память о Майдане растворяется в распрях и коррупционных комбинациях вороватых чиновников. Олигархическая система законсервировалась и оказывает яростное сопротивление реформам. Так не может продолжаться вечно. Слишком тяжелую цену заплатили Украинцы за то, чтобы жить по-человечески. Украина не имеет права на очередное самоуничтожение из-за отсутствия воли к внутренней консолидации нации» [7]. А в результате, – на что мы обращаем внимание, – не происходит процесса последовательной идентификации украинства как нации, а происходит идентификация по статусному принципу: ты во власти или нет, ты обеспечен или беден и т.д. Значительную роль в деидентификации играют проплаченные олигархами масмедиа. Более того, в отечественных реалиях наблюдается устойчивый процесс деградации человеческого капитала по причине снижения уровня образования, который никак не стимулируется господствующей в стране отсталой техноконтехнологической промышленной сферой. В западном мире, отмечают В.Н. Вандышев и Е.С. Переломова, все-таки остается возможность для использования творческой сверхсимволической деятельности [13, с. 370-371].

На современного человека непрестанно накатываются океанские валы всевозможной информации, тем более, если он владеет персональным компьютером или имеет мобильный телефон новейших модификаций. И тогда многие пользователи совершают «серфинг по информационным потокам». Что же современный человек пытается найти в этих информационных потоках? Очевидно, что однозначный ответ на поставленный вопрос не лежит на поверхности, он кроется где-то в глубинах нашего современного бытия. Тем более, что приходится учитывать весьма важное обстоятельство, а именно, весь опыт современности свидетельствует о всевозрастающем и повсеместном воздействии науки и техники на нашу повседневную жизнь. Отсюда вполне закономерно, что значительное большинство наших современников в очень короткий промежуток времени попало в ситуацию новой неожиданной реальности, требующей объяснения новых смыслов.

Появление новой реальности прежде всего можно увидеть в том, что наряду с привычными образами настоящего, привычными потому, что воспринимаются как подлинная реальность, как данность мира, как некий ряд событий, к которым мы причастны (наше со-бытие), возникла новая реальность, – иллюзорно-фантастическая, иными словами, вымышленная. В связи со сказанным, можно провести известную параллель. В свое время, на рубеже 1920-30-х годов Хосе Ортега-и-Гассет писал о «восстании масс», о явлении, неожиданно ставшем повсеместной европейской реальностью, а сегодня уже приходится писать о «восстании новой реальности», о возникновении окружающего нас мира иллюзорно-

фантастического бытия, обрушивающегося на нас со страниц множества популярных книг и образов кинематографа.

Если же говорить о более частных вещах, то здесь уместно вспомнить и о виртуальных мирах, – о жанре интернет-сообществ, представители которых формируют среду посредством компьютерных моделей. Будучи активными участниками этой среды, коммуниканты взаимодействуют друг с другом, как пользуясь заранее созданными компьютерными объектами, так и самостоятельно создавая их. Актуальной проблемой, которая сопутствует создателям виртуального мира, состоит в том, что они сами должны описать этот мир, сформулировать правила его развертывания, его природу, его обитателей. Как показывает нынешний опыт, – возможностей здесь много.

Но почему создаются иллюзорно-фантастическая и виртуальная реальности? В первом измерении здесь возможны два ответа. Во-первых, это происходит от неудовлетворенности реалиями окружающего. Несомненно, значительная, если не преобладающая, часть сообщества недовольна происходящим, и по возможности склонна не воспринимать реальный мир с его нормами и законами, с его моралью и ценностями. Но и создавая виртуальный мир, эти люди привносят в него ту же несправедливость и аморальность, параллельно создавая супергероя, наделяя его теми качествами, которые ими воспринимаются как нормальные. Здесь можно вспомнить тех философов древности и Нового Времени, которые говорили о создателях религий, приписывавших богам человеческие качества. Во-вторых, некоторые из сильных мира сего, понимают, что сохранение их политической, экономическо-финансовой, концептуально-законодательной и масмедийной власти зависит не только от наличных властных полномочий (армия, полиция, службы безопасности и разведки), но и от того, в какой степени удастся максимально отвлечь людей от анализа и оценок существующего порядка вещей. Собственно, оба эти направления, как уход от социально-экономической реальности, так и отвлечение от существующих проблем в обществе, и стимулируют возрастающий интерес к образам нового кинематографа. На телевидении своя специфика фантастического мира, приобретшая форму многочисленных ток-шоу с участием политических деятелей, аналитиков, консультантов, политтехнологов и представителей массмедиа.

Иллюзорно-фантастическая реальность, сонмища образов, невысказанных ранее иначе как образы сновидений, неожиданно поглощают привычный для нас мир, становясь новым миром. И люди начинают воспринимать этот мир, радуясь успехам его героев, огорчаясь их неудачами. Но сомнения относительно достоверности этого мира все-таки никуда не делись. Поэтому столь же привычным в нашем обращении неожиданно стало это вездесущее «как бы».

Какие образы фантастического характерны для нынешних представлений об этом явлении, можно увидеть на примере современной литературы. Д.В. Дмитриев в своем словаре [см.: 3] дает несколько интерпретаций понятия. **Во-1-х**, «фантастическими называют литературные, художественные образы таких явлений и предметов, которые не существуют в реальности, а создаются человеческим воображением». *Из этого следует перспектива становления в реальности: мыслимое может стать реальным.* **Во-2-х**, «фантастическим жанром называется вид художественного, литературного или кинопроизведения, в котором вымышленные герои участвуют в таких событиях или находятся в такой обстановке, которые не существуют, невозможны в действительности, выдуманы автором». *Здесь подчеркнута невозможность перехода в реальность.* **В-3-х**, «научно-фантастический жанр литературы — это такой тип литературных произведений, в которых художественный вымысел переплетается с научными предположениями, теориями и т.п.» *Известно, что многие художественные вымыслы стали реалиями технического мира.* **В-4-х**, есть факты, которые иронично называют фантастическими, так как в них трудно поверить; или проекты и планы, кажущиеся несбыточными или трудными для осуществления. Другие варианты рассматривать не станем, поскольку они больше относятся к эмоционально-бытовой сфере нашей жизни. Однако к приведенным определениям следует добавить, на наш взгляд, очень показательное определение фантастического, которое сформулировал Роже Кайуа (1913-1978) – французский философ, писатель и социолог, хорошо знавший интеллектуальную атмосферу своего времени, проблемы изучения мифологии, сакрального и оккультного, а также эволюцию культурно-эстетических тенденций. Он заметил: фантастическое манифестирует скандал, разрыв, вторжение необычного, почти невыносимое в реальном мире [11, с. 8].

В связи с изложенным выше, цель настоящего исследования состоит в том, чтобы попытаться найти истоки и объяснить причины живучести иллюзорно-фантастического в нашей жизни. С философско-мировоззренческой точки зрения проблема иллюзорно-фантастического – это проблема соотношения противоположностей: бытие-небытие, мышление-бытие. Все дело в том, какой аспект проблемы нас в данный момент интересует. Так, в контексте диалектики бытия-небытия Платон обращается к понятию искусства, «творящего призрачное (в оригинале: *φανταστικῆ*)» в диалоге «Софист» [6, с. 354]. Здесь он

говорит о фантастическом искусстве как создании иллюзий или образотворчестве ложном. Напротив, есть другой тип образотворчества, – это истинное искусство (икастическое), или создание подобий. Таким образом, уже в античной философии существовало представление о фантастическом как призрачном, иллюзорном.

В литературе эпохи Возрождения также встречается противопоставление икастического и фантастического. Достаточно внимательно посмотреть на тексты Джованни Боккаччо или на раскрытие этой темы Джованни Пьетро Беллори (1613-1696), больше известным как биограф итальянских художников XVII века. Конец XVIII – начало XIX вв. оказалось временем, когда интерес к фантастическому в литературе неимоверно возрос. В это время литературную тему разрабатывали Шарль Нодье (1780-1844) и Вальтер Скотт (1771-1832). В самом начале своей статьи «О сверхъестественном в литературе и, в частности, в сочинениях Эрнста Теодора Вильгельма Гофмана» В. Скотт писал: «Ни один из истоков романтической фантастики не оказывается столь глубоким, никакое иное средство возбудить тот захватывающий интерес, которого так добиваются авторы этого рода литературы, не представляется столь непосредственно доступным, как тяга человека к сверхъестественному». Собственно, речь идет о творении новой реальности, хотя увлекательной, но и пугающей.

Для отмеченной эпохи существенный интерес и значение фантастического в литературе и поэзии опирается на представление о том, что все происходящее в мире, а в жизни человеческой особенно, мало зависит от очевидных факторов и причин, но больше от чего-то мало понятного, но более глубокого и универсального. Обращаясь к мыслям и произведениям указанных выше авторов, уместно дать им оценку с точки зрения представлений о фантастическом Ф.М. Достоевского, который в письме Ю.Ф. Абаза (1880) заметил: «...фантастическое в искусстве имеет предел и правила. Фантастическое должно до того соприкоснуться с реальным, что Вы должны почти поверить ему» [4, с. 191-192]. Действительно, в общем плане, в глубоко продуманном автором фантастическом сюжете всегда сохраняется внешняя, формальная перспектива простого объяснения обыкновенной, всегдашней связи явлений. Но это лишь с внешней стороны, а для окончательного объяснения требуется нечто большее, требуется внутренняя уверенность в том, что есть некая абсолютная, но иная, чем принадлежащая материальному миру, причинность.

В какой мере сказанное можно применить к такому жанру литературы как научная фантастика? Станислав Лем дал достаточно резкую оценку [см.: 12] представлений о литературной фантастике, сформулированную французским структуралистом Цветаном Тодоровым в его работе «Теория литературной фантастики». Тодоров дал такое определение: «Фантастическое – это колебание, испытываемое человеком, которому знакомы лишь законы природы, когда он наблюдает явление, кажущееся сверхъестественным». Естественно, для того жанра фантастики, которая представлена в работах Станислава Лема, такое определение представляется ограниченным и внутренне противоречивым. В его произведениях мы находим различные фантастические образы, с которыми наш разум соглашается как с возможно-реальными (Катар), соглашается и сомневается (Сумма технологии), не соглашается (Солярис). Ряд произведений Станислава Лемма имеют характер явно иллюзорно-фантастический. Широкую гамму образов и идей писателя можно объяснить тем, что на литературное творчество Лема оказали влияние научно-фантастические произведения Жюль Верна, Герберта Уэллса, а также научные труды по кибернетике и информатике Клода Элвуда Шеннона, Норберта Винера и других.

Весьма своеобразную картину иллюзорно-фантастического бытия мы наблюдаем сегодня, читая произведения популярных писателей и просматривая фильмы многих культовых кинорежиссеров. Нельзя сказать, что сюжеты нынешних фантастических произведений сильно оторвались от научных достижений и представлений. Генная инженерия, биотехнологии (см.: 1), достижения в области робототехники и информатики, повальная компьютеризация и широкое распространение Интернета дали более чем обильную пищу для творцов многочисленных триллеров¹. Осознание временности и бренности нашего мира гипертрофировано сценаристами и предстает перед зрителем в образах локальных и глобальных катаклизмов, эсхатологических сюжетах, в образах химер², монстров в многочисленных триллерах, особенно в тех, где культивируются страх и ужас от непредвиденного и неотвратимого ирреального. В современных фильмах-триллерах очень часто используются фантастические моменты, созданные на основе компьютерной графики, что делает их еще более захватывающими и интригующими.

¹ Триллер (от англ. thrill – трепет, волнение) – жанр произведений литературы и кино, приключенческие и фантастико-приключенческие фильмы, фильмы ужасов, имеющие целью вызвать у зрителя или читателя чувства тревожного ожидания, волнения или страха.

² «Химера» – фантастический триллер (2009) режиссера Винченцо Натали (совместное производства США, Канады и Франции). Фильм остро ставит перед современной наукой вопрос о том, как далеко можно зайти в научных экспериментах, напр., при создании гибрида человека и животного. В фильме затронута и тема жестоких опытов над людьми, что можно увидеть в других триллерах, где размышляют о возможностях современной медико-биологической науки.

Должно ли удивлять всё это? Скорее, нет, скорее это закономерно в эпоху клонированных овец, квантовых компьютеров, трансплантации, ставшей обыденностью, матерей-доноров, психотронных машин, нанотехнологий, глобального искусственного интеллекта, киборгов, летающих тарелок с их демоническими экипажами, периодически терпящими катастрофы, и многое другое, что и в самом креативном сне не могло присниться былым фантастам еще каких-то сто лет тому. А ведь оно уже стало неотъемлемым элементом нашей реальности.

После изложенного, наверное, трудно отвлечься от ощущения того, что история иллюзорно-фантастического видения мира, мириад образов и сюжетов, все-таки имеет какое-то далеко не абстрактное для человека значение. Даже конструирование мистико-фантастической реальности – это, по большому счету, какой-то шаг на пути искания смысла нашего бытия, пусть и через образы такой реальности. Нельзя исключить, что всё это не что иное как какой-то пока непонятный нам «зов чужого», «сдвинутый мир», проявление какой-то скрытой части нашей природы, неожиданно для нас пытающейся заявить о себе в свете неимоверно быстро развивающихся техники и технологий.

Мир виртуальной реальности втягивает в свою орбиту все больше и больше наших соплеменников. Побывав какое-то время в этом «альтернативном мире», человек все равно вынужден возвращаться в «первоначальную реальность», т.е. в наш, в привычный мир. И уже не кажутся ему странными и непривычными образы инопланетян, образы научно-фантастических фильмов и телевизионных шоу с четко выверенной режиссурой.

В этой ситуации вполне закономерно поставить вопрос о том, где же находится подлинная наша родина. Вопрос не новый, его ставил Мартин Хайдеггер еще в 1955 году [8, с. 102-111]. Уже тогда радио, кино и телевидение («иллюстрированная газета») представляли, по мнению философа, пошлое, воображаемое царство, пытающееся заменить мир. Уже тогда стало заметно как «...современные средства информации ежечасно стимулируют человека, наступают на него и гонят его» [8, с. 105-106], уводя от привычного мира пашен, обычаев, преданий родного мира. М. Хайдеггер увидел, что нашему (XX) веку грозит утрата корней, происходящая из самого духа века, названного атомным. В такой ситуации грядущие изменения трудно предвидеть, но очевидно: «Во всех сферах своего бытия человек будет окружен все более плотно силами техники» [8, с. 107].

Исторический ход атомного века затормозить нельзя, а посему проблема в том, сможет ли человек противостоять власти техники, неизмеримо превосходящей его силы. Хайдеггер видит выход: будущее коренение человека возможно на пути размышления, осмысляющего мышления. Понятно, что мы уже не сможем жить, не используя достижений науки и техники, но важно, чтобы они не вторглись в нашу сущность: «Мы можем сказать «да» неизбежному использованию технических средств и одновременно сказать «нет», поскольку мы запретим им затребовать нас и таким образом извращать, сбивать с толку и опустошать нашу сущность» [8, с. 109]. «Отрешенность от вещей», – вот что может вернуть нам родину, полагал Мартин Хайдеггер. В разное время и в разном контексте об этом говорили Сиддхартха Гаутама (непривязанность к вещам), Иисус Христос («блаженны нищие духом»), Мейстер Экхарт (не мешать естественному течению вещей, предаться Богу).

То, что Мартин Хайдеггер объясняет как «утрату родины», можно объяснить как утрату представления о реальности. Того представления реальности, которая до самого последнего времени была дана нашим глазам, которая есть действительность и сегодня остается для нас таковой, если мы смотрим на неё непосредственно. В такой потере нет ничего удивительного, потому что мы не знаем что такое реальность, потому что мы ее потеряли. Но мы грезим о ней, потому что ее сущность нам неизвестна, так как наша жизнь стала во многом ирреальной, потому что значительной частью нашего естества мы погружены в мир частью фантастической, частью мистико-иллюзорный. Угасло эстетическое восприятие, формируемое тесной связью с миром природным, а высшей реальностью стала белиберда [10, с. 362-363], мир ирреального. Достаточно посмотреть на мир образов, которыми пичкают сегодня детское сознание, на новомодные игрушки-монстры, в производстве которых упражняются взрослые, обезобразившие реальный мир природы.

Так получилось, что развитие информатики, вычислительной техники и компьютеров всё большее число людей отбрасывает от нашей глубочайшей сущности, от осознания нас, в первую очередь, существами размышляющими. В наше время, как мы отмечали выше, такое мышление может порождать не только технические устройства, но и фантастические образы, параллельный мир, зов чужого, сдвинутый мир и т.п. И этим всем достаточно успешно пользуются политики, создающие параллельную реальность в массмедиа, надеясь тем самым отвлечь людей от своих несправедливых дел. Возможно, для какой-то части человеческого сообщества фантастический мир становится более приемлемым по причине неудовлетворенности социально-экономическими и политическими реалиями и они с радостью уходят в него. Но

это не выход из положения, что осознается все большим числом людей, которые ищут реальный выход в реальный мир на основе общечеловеческих ценностей.

Люди, которые задумались над жизнесмысленными ценностями – это люди совершенно другого склада. Об этом может свидетельствовать и творчество культового писателя-американца Чака Паланика. Его герой Тайлер Дерден – создатель бойцовского клуба из одноименного культового романа, говорит: «Да уж, я вижу в бойцовском клубе сильнейших и умнейших людей, которые когда-либо жили. С потенциалом, который растрачивается впустую. Целое поколение работников бензоколонок, официантов – рабов в белых воротничках. Реклама заставляет нас покупать тачки и тряпки. Мы вкалываем на ненавистных работах, чтобы купить ненужное нам дерьмо. Мы – пасынки истории. Ни цели, ни места. На нашу долю не выпало ни великой войны, ни великой депрессии. Наша великая война – духовная. Наша великая депрессия – наше существование. Нам внушали по телевизору, что однажды мы станем миллионерами, кино- и рок-звездами, но нам это не светит. Постепенно до нас это доходит и бесит, страшно бесит» [см.: 5].

Таким образом, получается, что именно многоплановые изменения, происходившие в передовых странах мира в последние 30-40 лет, побуждают к обобщениям, более касающимся политико-информационной составляющей общественной жизни, в которую объективно включены практически все мыслящие люди. Поэтому формирование новой реальности должно совпасть с ожидаемой (виртуальной) реальностью будущего мира. Однако эту реальность еще надо сформулировать и убедить множества людей принять ее на основе некоей системы ценностей.

Литература:

1. Вандишев В.М., Переломова О.С. Біоетичне підґрунтя біоюриспруденції (декілька зауваг з історії, методології і сутності біоетики) // Токарчик Р. А. Біоюриспруденція. Підстави права для XXI сторіччя : навчальний посібник / Пер. з польської. – Київ: Кондор-Видавництво, 2016. – С. 162-183.
2. Дацюк С. Світова криза елітаризму. Нотатки і роздуми // <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/582588719ebbe/>
3. Дмитриев Д.В. Толковый словарь русского языка. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2003. – 1578 с.
4. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений. – Т. 30. – Кн. I. – Л.: Наука, 1990. – С. 191-192.
5. Дубинянський М. Бійцівський клуб, або Недореволюційна ситуація // <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/11/18/7127243/>
6. Платон. Софист. – Сочинения в 3-х т. – Т.2. – М.: Мысль, 1970. – 611 с.
7. Соколенко Н. Звернення Ініціативної Групи "Першого грудня" до політиків: "Схаменіться!" // <http://blogs.pravda.com.ua/authors/sokolenko/584a8022ef3e0/>
8. Хайдеггер М. Отрешенность // Мартин Хайдеггер. Разговор на проселочной дороге. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 102-111.
9. Хокинг провозгласил наступление «самого опасного времени на планете» // <https://news.mail.ru/society/27994739/?frommail=1>
10. Шпет Г.Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989.
11. Caillois R. De la Féerie à la science-fiction, Préface à l'Anthologie du fantastique. – Paris: Gallimard, 1966.
12. Lem Stanislaw. Todorov's Fantastic Theory of Literature. – Science Fiction Studies. – 1974. – Vol. 1. – № 4.
13. Vandysh V. N., Perelomova H. S. Human capital in modern leadership (retrospective look at the idea of Karl Marx) // Economic and Social Development. 17th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Managerial Issues in Modern Business”. Book of Proceedings. – Warsaw, 2016. – P. 366-374.

УДК 122/129:50

**Культенко В.П.¹ – канд. філос. наук, доцент;
Богославец В.А.;
Рябченко А.М.
НУБіП України (Київ)**

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАНОТЕХНОЛОГІЙ У ФІЛОСОФСЬКО-ГУМАНІТАРНОМУ ВИМІРІ

Досліджуються соціальні та етичні проблеми сучасної науки. Зокрема, поширення нанотехнологій у світі, зростання можливостей їхнього застосування в найрізноманітніших сферах людської життєдіяльності та існування світу в цілому актуалізує проблему відповідальності вченого за наслідки своїх дій. Йдеться про те, що застосування нанотехнологій наділяє людину можливостями нового світотворення. Сучасні наукові досягнення відкрили для людини можливість творити сурогатний світ. Показано перспективи подолання наслідків шкідливої техногенної діяльності, позбавлення від низки хво-

¹ © Культенко В.П., Богославец В.А., Рябченко А.М., 2017

роб, що традиційно вважались невиліковними, можливість вирішення інших проблем екології людини. Акцентовано увагу на небезпеці застосування нанотехнологій у створенні суперзброї, надпотужних засобів стеження, контролю та обмеження свободи людини. Особливий акцент авторами статті зроблено на філософсько-гуманітарному вимірі перспектив застосування нанотехнологій у сучасному світі.

Ключові слова: нанотехнології, біоетика, відповідальність ученого, глобальний вплив, соціальні наслідки.

Культенко В.П., Богославец В.А., Рябченко А.М. Социальные проблемы нанотехнологий в контексте философии. *Исследуются социальные и этические проблемы современной науки. В частности, распространение нанотехнологий в мире, рост возможностей их применения в самых разнообразных сферах человеческой жизнедеятельности и существования мира в целом актуализирует проблему ответственности ученого за последствия своих действий. Речь идет о том, что применение нанотехнологий наделяет человека возможностями нового мироздания. Современные научные достижения открыли для человека возможности творить суррогатный мир. Показаны перспективы преодоления последствий вредной техногенной деятельности, избавление от ряда болезней, традиционно считавшихся неизлечимыми, возможность решения других проблем экологии человека. Акцентируется внимание на опасности применения нанотехнологий в создании супер-оружия, сверхмощных средств слежения, контроля и ограничения свободы человека. Особый акцент авторами статьи сделано на философско-гуманитарном измерении перспектив применения нанотехнологий в современном мире.*

Ключевые слова: нанотехнологии, биоэтика, ответственность ученого, глобальное влияние, социальные последствия.

Kultenko V., Bogoslavets V., Riabchenko A. Social problems in the philosophy of nanotechnologies. *Study the social and ethical problems of modern science. In particular, the spread of nanotechnology in the world, the growth possibilities of their application in various spheres of human life and existence of the world as a whole actualizes the responsibility of the scientist for the consequences of their actions. The point is that the use of nanotechnology gives people opportunities worlds of creation. Recent scientific advances have opened opportunities for a person to create surrogate world. It's got the ability to eliminate harmful effects of anthropogenic activities to fight diseases that are traditionally considered incurable and solve other problems of human ecology. At the same time the use of nanotechnology could be embodied in the creation of super weapons, super means of surveillance, control and restriction of human freedom. Such aspects of social and ethical significance of nanotechnology is interpreted by the authors.*

Keywords: nanotechnology, bioethics, responsible scientist, global impact and social consequences.

Постановка проблеми. Нанотехнології виступають як важливий напрямок сучасних науково-практичних досліджень. Їхньою особливістю є те, що вони змінюють світ шляхом керування атомно-молекулярним рівнем матерії. Будучи впливовою силою, вони завоюють технологіями промисловості, збільшуючи швидкість чипів пам'яті, сприяючи видаленню забруднень у воді та повітрі, знаходженню ракових клітин. Використання нанотехнологій обіцяє вирішити глобальні проблеми людства: голоду, очищення навколишнього середовища, екології людини (подолання раку, досягнення високої тривалості життя). З їхньою допомогою можна винайти суперзброю, стимулювати економічний розвиток. Як зазначає український дослідник філософських проблем нанотехнологій В.С. Лук'янець: «...Майбутнє людства постає як сурогатна онтологія, тобто як буття, що твориться людиною, яка орудує все більш могутніми наукоємними технологіями» [див.: 6].

Йдеться про те, що світ чим далі, тим більше змінюється під впливом людської творчості. Якщо раніше це змінили носили переважно зовнішній характер, то тепер вони набувають внутрішнього, сутнісного характеру. Світ постає людським творінням. Нанотехнології здатні змінити світ, проте результати їхнього впливу можуть стати неконтрольованими, поклавши кінець існування людини, можуть використовуватись як інструмент тероризму, а можуть привести до наступної наукової та промислової революції. Проблеми, пов'язані зі створенням наноматеріалів і розвитку нанотехнологій, займають в даний час домінуюче становище практично у всіх галузях сучасної науки і техніки. Нанотехнології вимагають малої кількості витрат енергії, матеріалів, виробничих і складських приміщень. З іншого боку, розвиток нанотехнологій вимагає високого рівня підготовки вчених, інженерів і технічних працівників, а також організації виробництва [див.: 3].

Аналіз останніх публікацій. Філософські проблеми застосування нанотехнологій в контексті етичних вимірів соціального буття досліджуються в працях ряду дослідників. Зокрема, В. Лук'янець,

Розділ перший. Філософія доби глобалізму, постмодерну й інформатизації

С. Романовського, М. Ковальчука, С. Козирева, Ю. Головіна та інших. Проте, актуальність заявленої теми спонукає до поглиблення досліджень в даному напрямку як з точки зору фахового підходу (біотехнологія), так і з позицій філософського аналізу.

Виклад основного матеріалу. Нанонаука і дослідження в галузі нанотехнології визначаються Єврокомісією як такі, що включають «всі науково-дослідницькі види діяльності, пов'язані з матерією в нанометричному масштабі (1-100 нм)». При такому розмірі навіть звичні речовини можуть виявляти нехарактерні властивості, які знаходять своє застосування в дуже різноманітних галузях промисловості, медицини, екології, енергетики, в військовій та телекомунікаційній сферах. Спочатку нанотехнології виникли в електроніці та матеріалознавстві, а потім вони все активніше почали завойовувати лідируючі позиції в житті людей [див.: 4]. Так, В.М. Вандишев цитує Раймонда Курцвейла – американського винахідника і футуролога, який зокрема передбачає, що вже близько 2042 року «першу потенційну реалізацію безсмертя забезпечить армія нанороботів, яка буде доповнювати імунну систему і «вчищати» хвороби» [1, с. 3]. Отже, процес науково-технологічного оволодіння людиною світу вийшов на новий рівень, який пов'язаний зі створенням і використанням нанотехнологій.

У відносно близькому майбутньому наука зможе вирішувати багато важливих проблем за допомогою наноструктурних матеріалів і нанопристроїв, які можуть бути виготовлені вже сьогодні. Перспективи науково-технічного прогресу найближчих десятиліть пов'язані з розвитком сучасних передових технологій, багаторазово збільшують виробничі можливості людства. Оволодіння людством набором сучасних передових технологій, багаторазово збільшує його можливості, природно і неминуче викликає надзвичайно відчутні зрушення в житті суспільства.

При цьому неминуче постає питання відповідальності людини за результати своєї діяльності. Наскільки відповідальною є людина, коли вносить такі суттєві зміни у світ? Чи не призведе це до дегуманізації життя, посилення відчуження людини від світу та власної суті? Чи не стала людина жертвою нанотехнологій, захопившись можливостями, які вони відкривають, але не замислюючись про наслідки? Особливого значення застосування нанотехнологій набуває у філософсько-гуманітарному вимірі, зважаючи на визнання людського життя найвищою цінністю, на що звертають увагу В.М. Вандишев та О.С. Переломова, аналізуючи низку сучасних праць з біоетики [див.: 2]. У той же час, як це описує С. Романовський, людина творить «нанотехнології як технократію, що усуває технічні начала» [див.: 7]. Отже, очевидно, що актуалізується низка філософських проблем, які виникають у зв'язку із застосуванням нових технологій:

- невидимість нанотехнологій при їх використанні ускладнює контроль і відстеження їх наслідків (як і щодо ядерних технологій);
- швидкі темпи розвитку нанотехнологій ускладнюють прогнозування, особливо в довгостроковому плані, їхніх можливих наслідків і прийняття відповідних заходів;
- використання у військових цілях і з метою безпеки: застосування нанотехнологій в цих цілях може вступати в конфлікт з правами людини;
- глобальний вплив навіть на ті країни і суспільства, які не беруть участі в нанотехнологічних розробках;
- небезпека збільшення нерівності між країнами, що розвиваються і розвиненими країнами;
- проблема конфіденційності інформації (Хто повинен мати доступ до інформації, отриманої шляхом застосування нанотехнологій? Як розпоряджатися такою інформацією?);
- дилема етичної обґрунтованості заборон, пов'язаних з різними видами діяльності людини – проблема професійної орієнтації на основі даних, отриманих від таких досліджень;
- етична проблема патентування, пов'язана з високою вартістю таких досліджень і методик.

Ситуація призводить до переведення проблеми в соціальну площину: може виникнути проблема доступності таких технологій для суспільства. Для вирішення цих та інших проблем необхідна розробка спеціалізованих нормативів, вимог і законів, які регулювали б дослідження, які застосовують методи нанотехнологій. При цьому потенційні переваги, можливості і разом з тим ризики нанотехнологій, які розробляються сьогодні, настільки специфічні і настільки масштабні, що для їх оцінки і публічного обговорення необхідні спеціальний етичний аналіз і особливе етичне ставлення.

Вносячи новий вимір у розуміння сучасного світу, нанонаука та нанотехнології обумовлюють свого роду соціальне замовлення на розробку цієї особливої міждисциплінарної галузі дослідження. З'являється нова галузь знань, спрямована на осмислення дискусійних проблем, породжуваних новітніми досягненнями нанонауки і нанотехнологій, пошуком і обґрунтуванням морально-етичних принципів і регулювання нанодосліджень, оцінкою соціальних наслідків практичного впровадження і використання нанотехнологій.

Розробка концептуальних основ вимагає виявлення і аналізу принципів, які виступають моральними орієнтирами і регулятивами діяльності і відносин людини в сфері розробки і застосування нанотехнологій.

Відтак, філософи пропонують до обговорення наступні принципи даного роду діяльності:

- принцип суспільної підзвітності та прозорості при прийнятті рішень, що стосуються нанотехнологічних досліджень і розробок; він особливо важливий у разі серйозних наслідків і ризиків, пов'язаних з небезпеками для людини.

- принцип етичної компетентності, що вимагає від влади і громадськості при вирішенні відкритих проблем нанотехнологій базуватися на знанні етичних стратегій, моральних кодексів поведінки і керівних принципів діяльності професійних співтовариств, політичних органів і науково-дослідних установ. Сьогодні ці знання дуже невизначені, тому одне з головних завдань філософії – створення початкової бази таких фундаментальних принципів і розробка механізмів їх впровадження.

- принцип обов'язковості міждисциплінарних громадських дискусій, що вимагає збалансованого діалогу, реалістичних інформованих дискусій, заснованих на всебічному врахуванні всіх даних про розвиток нанотехнологій, що виключають однобічні висновки позитивного або негативного характеру. Особливо гострою є необхідність завчасного авторитетного міждисциплінарного громадського обговорення питань застосування нанотехнологій.

- принцип оцінки ризиків, їх аналізу і стандартизації – один з найбільш значущих принципів розробки та застосування нанотехнологій. Потреба в оцінці ризиків і їх ймовірності за допомогою просвітницьких та етико-освітніх зусиль повинна стати нормою мислення вчених і інженерів, що працюють з нанотехнологіями, і орієнтувати їх на облік ризиків і вимог до управлінських рішень при їх розробці та застосуванні.

- принцип поваги до приватного життя і конфіденційності пов'язаний з тим, що нанотехнології відкривають можливості розробки небачених раніше пристроїв стеження за станом фізичного і психічного здоров'я людини, в зв'язку з чим виникає етична проблема допустимості використання подібних пристроїв і умов їх застосування.

- принцип інтелектуальної власності. У зв'язку з розмиванням кордонів між наукою і технологією наукові знання є загальним надбанням, а технологія – далеко не завжди. Патентоспроможність нанотехнологічних інновацій носить суперечливий характер і повинна розглядатися в плані принципу справедливості і об'єктивної оцінки ризиків і вигод.

- принцип охорони природи і здоров'я людини вимагає залучення особливої уваги до екологічних та медичних аспектів розвитку і використання нанотехнологій і наноматеріалів для вирішення проблем охорони навколишнього середовища та охорони здоров'я, збалансованості між можливостями і ризиками, пов'язаними з продуктами нанотехнологій і тими формами застосування, які передбачають їх контакт з людиною або можуть впливати на навколишнє середовище.

- принцип обережності, грає особливу роль при визначенні можливої користі чи шкоди нанотехнологій і наноматеріалів для людини і навколишнього середовища при прийнятті рішень в умовах невизначеності і вимагає тому спеціального аналізу. Сутність принципу полягає в наступному: якщо та чи інша діяльність потенційно може завдати значної шкоди, то відповідні заходи повинні бути прийняті для запобігання або обмеження такої шкоди, навіть якщо наукові дані не дозволяють точно оцінити рівень ризику [див.: 5].

Морально неприпустима шкода – це шкода, що наноситься екології людини або навколишнього середовища, яка:

- загрожує життю або здоров'ю людини;
- веде до серйозних і необоротних ефектів;
- порушує права майбутніх і теперішніх поколінь;
- вимагає захисту і дотримання прав постраждалих людей.

При встановленні відповідності застосовуваних заходів тонкий баланс між двома крайностями повинен визначатися для кожного конкретного випадку. Але особливу роль цей принцип починає відігравати в сфері виробництва наноматеріалів і використання нанотехнологій, що реалізують себе саме в умовах наукової невизначеності і підвищених небезпечних ризиків. Очевидно, що нанотеорії знайдуть найширше застосування і у військовій сфері, як це найчастіше відбувається з передовими розробками. У ряді опонентів нанотехнологій залишилися аргументи щодо можливості застосування наукових розробок зі злим умислом. Прикладом цього можуть слугувати ядерна зброя і атомна енергетика. Вчений, який поставить перед собою мету перетворити Землю в «сірий слиз», гіпотетично все-таки залишається в змозі це здійснити.

Розділ перший. Філософія доби глобалізму, постмодерну й інформатизації

Однією з головних переваг нанотехнологій є те, що на відміну від попередніх технологій, коли дослідження по заповідянню ними шкоди починалися вже після декількох років широкого використання і наявності явних жертв, це перша технологія, у якій подібні дослідження розпочаті до її впровадження [див.: 7]. Якщо ж говорити про ринок нанотехнологій, то можна сказати, що вже на сьогоднішній день на проведення досліджень в цій галузі було витрачено 12 млрд дол. І якщо враховувати, якими гігантськими кроками йде розвиток даної галузі, то не за горами той час, коли ви не зможете знайти на прилавках магазинів жодного товару без приставки «нано».

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження, можна стверджувати, що проблема подальшого розвитку нанотехнологій значною мірою є проблемою світоглядною. Суспільство стоїть на порозі нової цивілізації, культурні установки якої повинні відрізнитися безпрецедентною конструктивністю (орієнтацією на конструктивність і відповідальністю за неї) [див.: 8]. Без перебільшення можна сказати, що нанотехнології – це шлях до створення нової цивілізації з притаманними їй новими цінностями і ідеалами. Нанотехнології створюють умови для комфортного існування людського життя, а етичне й аксіологічне обґрунтування їх створює умови для існування самих нанотехнологій. У першому випадку це технічні умови, у другому – гуманітарні, а діалектичне поєднання їх обумовлює одна одну, щоб людина стала більш вільною.

Література:

1. Вандышев В. Н. ВарСава, или Жизнь после: монография. – Киев: Кондор-Издательство, 2016. – 360 с.
2. Вандышев В.М., Переломова О.С. Біоетичне підґрунтя біоюриспруденції (декілька зауваг з історії, методології і сутності біоетики) // Токарчик Р. А. Біоюриспруденція. Підстави права для ХХІ сторіччя: навчальний посібник / Переклад з польської проф. О.С. Переломової та проф. В.М. Вандышева / Наук. ред. проф. М.П. Курило. – Київ: Кондор-Видавництво, 2016. – С. 162-183.
3. Головин Ю.И. Введение в нанотехнику. – М., 2007. – 496 с.
4. Козырев С.В. Нанотехнологии в современном мире / С.В. Козырев // Инновации. – 2007. – № 11. – С. 72-75.
5. Ковальчук М. У наномира своя философия // Огонек. – 2008. – № 50. – С. 44-47.
6. Лукьянец В.С. Нанотехнологии и их роль в судьбе цивилизации. Режим доступа: <http://valeo-future.narod.ru/nano.html>
7. Наноматериалы. Нанотехнологии. Наносистемная техника. Мировые достижения за 2005 г. – М., 2006. – 152с.
8. Нанотехнологии – от теории к практическому применению // Инновации. – 2007. – № 12. – С. 79- 83.
9. Романовский С. Человек как философ и нанотехнолог. Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/n/Nanotechnology.html>

УДК 371:004

Лаута О.Д. – канд. філос. наук, доцент;

Стельмащук А.

**Національний університет біоресурсів
і природокористування України (Київ)**

ПРОБЛЕМА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТА КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

У статті досліджуються актуальні проблеми становлення інформаційного суспільства та його вплив на новітню філософію освіти. Розглянуто проблеми щодо ефективного впровадження і застосування ІКТ в освітньому просторі. Відмічені позитивні сторони інформаційного суспільства, в якому освіта відіграє ключову роль. Зазначено, що стрімкий розвиток нових інформаційних систем за останні роки та впровадження комп'ютерних технологій в освіту є логічним та необхідним кроком у розвитку сучасного інформаційного світу вцілому.

Ключові слова: інформатизація освіти, системи інформатизації, інформаційні технології, комп'ютеризація освітньої галузі, інформаційно-комунікаційні технології, людський капітал.

Лаута Е.Д. Проблема информатизации и компьютеризации образовательной сферы. В статье исследуются актуальные проблемы становления информационного общества и его влияние на новую философию образования. Рассмотрены проблемы по эффективному внедрению и применению ИКТ в образовательном пространстве. Отмечены положительные стороны информационного общества, в котором образование играет ключевую роль. Отмечено, что стремительное развитие новых информационных систем за последние годы и внедрение компьютерных технологий в образование является логическим и необходимым шагом в развитии современного информационного мира в целом.

Ключевые слова: информатизация образования, системы информатизации, информационные технологии, компьютеризация образования, информационно-коммуникационные технологии, человеческий капитал.

Lauta O.D. Problems of informatization and computerization of educational industry. *In the article actual problems of information society and its influence on modern philosophy of education. The problems regarding the effective implementation and application of ICT in the educational space. Marked positive aspects of the information society in which education plays a key role. Indicated that the rapid development of new information systems in recent years, and the introduction of computer technology in education is a logical and necessary step in the development of modern information world as a whole. The problem of informatization and computerization of all spheres of human activity is one of the global problems of the modern world. Enhancing the role of information, transforming it into one of the most important driving forces of industrial, scientific and social life. Trends in contemporary society, its pronounced informatization explain the need for more and more widespread use of information technology in education. Currently cultural rights regardless of their profession and operations must have the skills to work with electronic means of processing and transmitting information.*

Key words: informatization of education, system informatization, information technology, computerization of the educational sector, information and communication technologies, human capital.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема інформатизації та комп'ютеризації всіх сфер людської діяльності є однією з глобальних проблем сучасного світу. Підвищення ролі інформації, перетворює її в одну із найважливіших рушійних сил виробничого, наукового та суспільного життя. Нові технології семимільними кроками пішли по планеті. Майже всі галузі людського життя отримали нові можливості. Завдяки стрімкому розвитку нових інформаційних систем за останні роки впровадження комп'ютерних технологій в освіту є логічним та необхідним кроком у розвитку сучасного інформаційного світу. Тенденції розвитку сучасного суспільства, його яскраво виражена інформатизація пояснюють необхідність усе більш широкого використання інформаційних технологій у сфері освіти. У наш час культурній людині незалежно від її професії та особливостей діяльності необхідно володіти вміннями роботи з електронними засобами обробки і передачі інформації. Стратегічна мета інформатизації освіти полягає в глобальній раціоналізації інтелектуальної діяльності за рахунок використання нових інформаційних технологій (ІТ), радикального підвищення ефективності та якості підготовки фахівців до рівня, досягнутого в розвинених країнах, тобто за рахунок нових підходів до підготовки людського капіталу з новими якостями, які відповідають вимогам постіндустріального суспільства [див.: 5]. В результаті досягнення цієї мети в суспільстві мають бути забезпечені масова комп'ютерна письменність і формування нової інформаційної культури мислення шляхом індивідуалізації освіти. Ця мета інформатизації освіти, по суті, є довгостроковою і тому продовжує зберігати свою актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню інформатизації та комп'ютеризації у сфері освіти присвячено значну кількість досліджень та публікацій, які висвітлюють проблеми інформатизації вищої освіти України. Зокрема, суттєвий внесок у такого роду дослідження зробили вітчизняні дослідники С. Ніколаєнко, В. Кремень, А. Пилипчук, Л. Карташова, М. Згуровський, М. Плєскач, Р. Гуревич та інші.

В.М. Вандишев та О.С. Переломова, аналізуючи досвід дослідження особливостей освіти в передових постіндустріальних країнах, пишуть про те, що сьогодні високоосвічені працівники, які знайшли себе в надсимволічній діяльності, виробляють набагато більше без примусу, а звідси випливає, що продуктивність їх діяльності починається навіть раніше, ніж вони прибувають в офіс. На думку цих авторів, «надсимволічна діяльність – це діяльність, яка спрямована на якомога більшу ідентифікацію продукту з самим її виробником, що особливо помітно у високоінтелектуальних програмних матеріалах. Це і є проявом тієї самої «реінтеграції», про яку писав Карл Маркс. У нових суспільно-економічних умовах змінюється уявлення людини про своє місце і роль у суспільстві» [5, р. 370]. А людський капітал набуває нових рис і якостей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проведення дослідження стосовно стану використання інформаційних технологій в освітній сфері та дослідження основних напрямів їх розвитку, обґрунтування важливості інформатизації та комп'ютеризації у сфері освіти як основи її реформування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інформатизація освіти спрямовується на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням

Розділ перший. Філософія доби глобалізму, постмодерну й інформатизації

світових вимог. Серед них – індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість враховувати психофізіологічні особливості кожної дитини тощо. Результатами інформатизації освіти мають бути: розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості); розвиток змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів; скорочення терміну та підвищення якості навчання і тренування на всіх рівнях підготовки кадрів; інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності; удосконалення управління освітою; кадрове забезпечення усіх напрямів інформатизації України шляхом спеціалізації та інтенсифікації підготовки відповідних фахівців.

Інформатизація загальноосвітніх навчальних закладів – невід'ємна частина інформатизації освіти. Важлива складова частина інформатизації навчальних закладів – інформатизація навчального процесу, яка включає створення, впровадження і розвиток комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища на основі інформаційних систем, мереж, ресурсів і технологій.

Найбільш істотне сьогодні у розв'язанні проблем трансформації освіти – знайти розуміння природи знання, що адекватне радикальній зміні за останні десятиліття інноваційним умовам. Без цього напевно чи можливо виразно визначити місце і роль нових технологій в освітньому процесі. Має бути усвідомлено, що комп'ютеризація навчального закладу, під якою розуміється насичення навчального простору комп'ютерами, й інформатизація навчального закладу, під якою розуміється радикальне збільшення інформаційних ресурсів, це не зовнішні фактори навчального процесу. І найменше ці процеси схожі на те, що прийнято розглядати як допомога навчальному процесові технічними засобами навчання. Тобто це не технічні засоби навчання, а дійсно принципово інший тип знання, що освоюється в новому інформаційному середовищі. Це більш динамічна форма знання як такого й одночасно нова форма освіти, у якій стираються розходження між науковим (дослідницьким) і навчальним, фундаментальним і прикладним знанням [див.: 1].

Тому, при аналізі сучасного стану інформатизації освіти можна визначити ряд пріоритетних напрямів державної політики, що в тій чи іншій мірі реалізуються на сьогоднішній день. Це насамперед:

- підключення навчальних закладів до єдиної цифрової мережі з подальшим виходом в Інтернет;
- формування єдиного інформаційного середовища безперервної освіти з створенням баз даних по напрямкам та спеціалізаціям підготовки. Висвітлення наших досягнень і можливостей на міжнародних освітніх порталах та організація обміну інформаційними ресурсами української системи освіти з іншими;
- організація інфраструктури інформатизації освіти як складової частини інформатизації суспільства в цілому, яка б виконувала роль структури, що забезпечить створення нових, тиражування та впровадження існуючих інформаційних технологій в систему безперервної освіти.

Здійснюючи інформатизацію освітньої галузі, суспільство і освіта мають в цілому переглянути свої погляди на якість освіти, що надається, визначити основні її сучасні і перспективні складові, а також завдання щодо її досягнення в умовах ІС. «Якісна освіта – це та освіта, яка найефективніше готує людину до життя і діяльності в сучасних умовах, яка найбільшою мірою слугує розвитку особистості, розвитку кожної людини» [див.: 1].

Як зазначає С. Ніколаєнко, підвищення вимог до якості освіти, рівня її інформатизації, якості професійної підготовки та ефективності управління, вдосконалення технічних засобів передачі інформації потребують удосконалення навчально-матеріальної бази, здійснення комп'ютеризації навчальних закладів, впровадження інформаційно-інноваційних технологій, нових економічних та управлінських механізмів розвитку освіти та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників [див.: 2]. Першочерговим завданням є створення глобальної комп'ютерної мережі освіти та науки. Інформатизація наукової діяльності сприятиме підвищенню ефективності наукових досліджень, створенню потужної системи науково-технічної інформації та її використанню на всіх етапах наукової діяльності за умови активізації всіх її форм. Повинні бути створені умови для широкої комп'ютеризації та математизації природничих і гуманітарних наук, входження у світову інформаційну мережу баз даних та знань, формування в майбутньому «об'єднаного» чи «колективного» інтелекту. Інформатизація вітчизняної науки дасть змогу підвищити її практичну віддачу, прискорити інтеграцію у світову науку.

Комп'ютеризація освіти є великомасштабною інновацією, що прийшла в педагогіку в останнє десятиліття. Серед основних напрямів впровадження комп'ютерної техніки в освіту можна виділити наступні:

- використання комп'ютерної техніки як засобу навчання, що вдосконалює процес викладання, підвищує його якість та ефективність;
- використання комп'ютерних технологій як інструменту навчання, пізнання себе та дійсності;

- використання інформаційних технологій як засобу творчого розвитку учня (студента);
- використання комп'ютерної техніки як засобу автоматизації процесів контролю, корекції, тестування та психодіагностики;
- організація комунікації на основі використання засобів інформаційних технологій з метою набуття та передачі педагогічного досвіду, методичної й навчальної літератури;
- інтенсифікація та вдосконалення управління навчальним закладом і навчальним процесом на основі використання системи інформаційних технологій.

Комп'ютеризація освіти, у вузькому сенсі – застосування комп'ютера як засобу навчання, в широкому – багатоцільове використання комп'ютера в навчальному процесі. Її основною метою є підготовка підростаючого покоління до життя в інформатизованому суспільстві, підвищення ефективності навчання шляхом впровадження засобів інформатизації. При цьому виділяється два напрями комп'ютеризації освіти: володіння всіма засобами використання комп'ютера як засобу навчальної діяльності і використання комп'ютера в якості об'єкта вивчення [4, с. 93]. З використанням комп'ютера студент звільняється від необхідності виконання рутинних операцій; має можливість, не звертаючись до педагога, отримати необхідну інформацію; позбавляється від страху допустити помилку; дістає можливість залучення до дослідницької роботи. Проте комп'ютер не може і не повинен витіснити з учбового процесу педагога, нові інформаційні технології навчання не можуть повністю замінити традиційні технології.

Отже, комп'ютер в сфері освіти виступає як предмет вивчення; засіб у навчально-виховному процесі; компонент системи педагогічного управління; компонент управління освітніми закладами; засіб науково-педагогічної діяльності. Комп'ютер в навчальному процесі слугує: засобом спілкування, засобом створення проблемних ситуацій, партнером, інструментом, джерелом інформації, засобом контролю, засобом надання нових пізнавальних можливостей.

Важливим чинником піднесення вищої освіти на якісно новий рівень і покращення якості підготовки висококваліфікованих спеціалістів комп'ютеризація навчального процесу, впровадження Internet-технологій і створення корпоративних мереж у вищих навчальних закладах різних типів.

Інформатизація освіти спрямовується на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог. Серед них – індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість враховувати психофізіологічні особливості кожної дитини тощо. Результатами інформатизації освіти мають бути: розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості); розвиток змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів; скорочення терміну та підвищення якості навчання і тренування на всіх рівнях підготовки кадрів; інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності; удосконалення управління освітою; кадрове забезпечення усіх напрямів інформатизації України шляхом спеціалізації та інтенсифікації підготовки відповідних фахівців.

Але поряд з певними успіхами, процес інформатизації вищої освіти в Україні виявив цілий комплекс споріднених проблем, серед яких головною є відсутність єдиного підходу в обґрунтуванні і формуванні напрямів застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для вдосконалення системотворчих елементів освітньої діяльності у ВНЗ. Це виражається в наступному:

- недостатній рівень врахування можливостей використання сучасних ІКТ при визначенні змісту освітніх програм і структури державних освітніх стандартів;
- недостатнє і несистемне використання сучасних ІКТ під час удосконалення освітніх програм;
- нерозвиненість форм застосування ІКТ в управлінні освітою на місцевому і регіональному рівнях;
- неповна відповідність діючих у галузі інформатизації освіти міжуніверситетських науково-технічних програм основним положенням Концепції інформатизації сфери освіти України;
- відсутність цільового бюджетного фінансування створення інформаційних, освітніх і наукових ресурсів;
- невідповідність у багатьох випадках вимог державних освітніх стандартів до змісту вищої освіти сучасним проблемам використання ІКТ у майбутній професійній діяльності студентів;
- недостатньо розвинена система контролю якості електронних засобів навчання й освітніх інформаційних технологій, у тому числі дистанційних, що може привести до зниження якості освіти;
- відсутність ефективної системи перепідготовки і підвищення кваліфікації керівних кадрів і професорсько-викладацького складу [4, с. 95].

У таких умовах необхідне наукове обґрунтування і прогнозування процесу інформатизації вищої освіти, встановлення критеріїв, які визначають загальний рівень інформаційної культури, моральні та

Розділ перший. Філософія доби глобалізму, постмодерну й інформатизації

професійні якості членів інформаційного суспільства, особливо його еліти – фахівців з вищою освітою, формування змісту їхніх інформаційно-комп'ютерної підготовки, адекватний вибір методів, засобів і форм цієї підготовки, а також детальний опис інфраструктури і механізмів, які забезпечують процес інформатизації ВНЗ. Для постіндустріального суспільства становлення кожної людини як носія людського капіталу потребує все більшої інтелектуалізації і креативності, а отже, рівень гуманітарної освіти стає одним з найважливіших чинників. В таких умовах рушійною силою стає інтелектуальна, творча праця людини. І не тільки зростає значення освіти, а й змінюється її зміст, форми і методи. Освіта стає безперервним процесом, який супроводжує людину упродовж всього життя, забезпечує постійне оновлення та поповнення знань і вмінь. Сьогодні людство постало перед фактом, що знання оновлюються навіть швидше, ніж відбувається зміна поколінь. Це зумовлює необхідність суттєвих змін у самій освіті. Елвін і Гейді Гоффлер стверджують, що «для нового покоління надсимволічних лідерів, схильних мислити швидше в термінах систем, ніж в термінах окремих кроків, це буде природним» [цит. за: 5, р. 170].

Отже, безперечно, що перед сучасною філософією освіти виникло складне двоєдине завдання: вона повинна осучаснюватися на основі новітніх технологій через широке впровадження у навчально-виховний процес ІКТ, а також формувати в молоді риси, необхідні для успішної самореалізації в інформаційному суспільстві після завершення навчання в школі чи університеті [див.: 3].

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, проведене нами дослідження свідчить про те, що сьогодні інформатизація освіти є невід'ємною складовою інформатизації суспільства, відображує загальні тенденції розвитку глобального світового процесу, виступає як визначальний інформаційний і комунікаційний базис розвитку освіти, гармонійного розвитку фахівця як одиниці високоінтелектуального людського капіталу в соціально-економічній системі суспільства. Перспективу розвитку комп'ютеризації професійної освіти ми визначаємо так: інформаційно-комунікаційні технології змінюють ідеологію освіти в цілому від репродуктивної, що спирається виключно на отримання знань, до розвиваючої, культуротворчої, особистісно-орієнтованої. Завдяки таким технологіям не тільки підвищується ефективність навчання, а й здійснюється перехід від авторитарних методів до особистісно-орієнтованих. Задля поступової інформатизації професійної освіти ми пропонуємо впровадження конкретних практичних задач: поширення сучасних електронних засобів навчання, їх інтеграцію з традиційними навчальними посібниками; розвиток телекомунікаційних освітніх мереж у регіонах; розвиток системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, системи перепідготовки викладачів в умовах інформаційно-комп'ютерних технологій для підвищення якості й ефективності навчання; організація системи відкритої дистанційної освіти; створення банку даних про працевлаштування випускників; створення мережі курсів для абітурієнтів для комп'ютерного тестування й подальшої роботи; моніторинг інформаційних ресурсів, новинок тощо.

Література:

1. Комарова О. А. Освіта у вимірі інформаційного суспільства / О. А. Комарова // Економічний часопис XXI : наук. журн. – 2011. – № 7–8. – С. 50–53.
2. Ніколаєнко С.М. Стратегія розвитку освіти України : початок XXI століття / С.М. Ніколаєнко. – Київ: Знання, 2006. – 253 с.
3. Райда К. Ю. Проблеми теоретичного осмислення концепції «Інформаційного суспільства» в сучасній філософії. Ідеї альтернативних концепцій / К. Ю. Райда // Мультиверсум : філос. альманах. – Київ : Центр духовної культури, 2008. – № 72. – С. 3–13.
4. Чекаль Л. А., Гейко С.М., Горбатюк Т.В. та інші. Філософія освіти/ Чекаль Л. А., Гейко С.М., Горбатюк Т.В. та інші. – Київ-Ніжин, 2015 р. – С. 92–99.
5. Vandyshev V.N., Perelomova H.S. Human capital in modern leadership (retrospective look at the idea of Karl Marx) //Economic and Social Development. 17th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Managerial Issues in Modern Business”. Book of Proceedings. – Warsaw, 2016. – P. 366–374.

УДК 165.12:2-291.13

**Виктор І'. – старший преподаватель
НТУ "ХПИ" (Харьков)**

ТРАДИЦИЯ И ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

В статье проанализирована традиционная культура и традиция как факторы развития глобального мира, значение традиционных ценностей для развития культуры. Рассмотрены кумулятивные, диалектические и мифологические характеристики традиции. Понятие «параллакса» позволяет объяс-

нить совместимость традиционных культур и глобального рынка, массовой культуры. Диалектический процесс развития традиции включает как исчезновение этнических стереотипов, так и распространение новых мифов в локальных традициях.

Ключевые слова: традиция, философия культуры, социальный символ, историческая память, коммуникация.

Віктор І. Традиція і традиційна культура як фактори розвитку глобального суспільства. У статті проаналізована традиційна культура і традиція як фактори розвитку глобального світу, значення традиційних цінностей для розвитку культури. Досліджені кумулятивні, діалектичні і міфологічні характеристики традиції. Поняття «паралаксу» дозволяє пояснити сумісність традиційних культур і глобального суспільства, масової культури. Діалектичний процес розвитку традиції включає як зникнення етнічних стереотипів, так і розповсюдження нових міфів у локальних традиціях.

Ключові слова: традиція, філософія культури, соціальний символ, історична пам'ять, комунікація.

Viktor I. Tradition and traditional culture as factors of development of global society. In article the traditional culture and tradition as factors of development of the global world, role of traditional values for cultural development is analyzed. Cumulative, dialectic and mythological characteristics of tradition are considered. The concept of parallax allows to explain compatibility of traditional cultures and the global market, mass culture. Dialectic development of tradition includes both disappearance of ethnic stereotypes, and distribution of new myths in local traditions.

Keywords: tradition, philosophy of culture, social symbol, historical memory, communication.

Постановка проблеми. Современное мировое культурное пространство характеризуется динамичностью и сложностью процессов, происходящих в нём. Глобализация экономики и культуры охватывают огромное количество представителей различных этнокультур. Полиэтничность и многоязычие существует в социуме всех стран мира. Именно в двадцатом веке человек был назван «Homo communicans», что значит «человек общающийся», т.к. процесс коммуникации стал насущной акцией жизнедеятельности личности. Интенсивность контактов между представителями разных культур очень возросла и продолжает увеличиваться. Помимо собственно экономики, важнейшими зонами профессиональной и социальной межкультурной коммуникации стали образование, туризм, наука, искусство, медицина, шоу-бизнес и др.

Вместе тем фактор традиции, ритуала является недооцененным многими современными исследователями, хотя если мы говорим о современной глобализации, она опирается на локализованные традиции, делая глобальным, общемировым отдельные традиции или элементы традиций.

Степень разработанности проблемы. Особенно большое внимание традиции стали уделять междисциплинарные исследования и философия культуры, а также культурология. В связи с этим один из выдающихся теоретиком современной культуры, философ и политолог И. Валлерстайн отмечает, что культурные и философские исследования позволяют рассмотреть проблему традиции в комплексе, уходя как от «натурального», так и гуманитарного подхода, объединяя все лучшее, что было создано в комплексе наук о человеке: «В культурологических исследованиях предполагается, напротив, важность социального контекста любых ценностных суждений и, следовательно, важность изучения и уважения вклада всех других групп – вклада, который всегда игнорировался и не считался чем-то достойным внимания. В культурологических исследованиях был выдвинут тот приобретший широкое распространение постулат, что каждый читатель, каждый зритель обладает не только собственным восприятием произведения искусства, но и каждое такое восприятие равноценно всем другим... Невозможно понять что-либо в явлениях культуры, не рассматривая их в развивающемся социальном контексте, без понимания неповторимости творца и реципиента, а также социальной психологии (ментальности), каждого, кто вовлечен в эти процессы. Более того, в культурологических исследованиях провозглашается, что культурное производство является частью структур власти и испытывает мощное влияние с их стороны» [2, с.45-46].

Таким образом, традиция и традиционная культура оказывается одним из важным голосов в возникающих мировом культурном многоголосье и поликультурности. Исследование традиции как фактора развития глобального мира приобретает дополнительную актуальность, которую подчеркивают философы глобализма (У. Бек [1], И. Валлерстайн [2]), культурные антропологи, этологи (К. Лоренц [4; 5], М. Энафф), философы культуры (С. Жижек [3], К. Хюбнер [7]).

Цель статьи – рассмотреть традицию как фактор развития глобального мира и глобализации, кумулятивные, диалектические и мифологические характеристики традиции.

Изложение материала и главных научных результатов исследования. Традиция также опирается на упорядоченность и ритуал. В противоположном случае она является не стабилизирующим, а разрушающим началом культуры. На это как на один из «восьми грехов» современного человечества обратил внимание этолог К. Лоренц, говоря, что разрыв с традицией является самой большой опасностью для современной человеческой цивилизации.

С одной стороны, К. Лоренц подчеркивает, что «Наша высокая эмоциональная оценка хорошего и порядочного остаётся, с подавляющей вероятностью, единственным фактором отбора, сколько-нибудь действительно препятствующим ныне разложению социального поведения» [5, с. 35], с другой стороны, мы не осознаем, что упорядочивающая сила традиции основана на кумулятивном и доктринальном ее характере, признавая доктрины, мы не указываем на источник и происхождения их установления. Как точно формулирует К. Лоренц, все сохраняемое и поддерживаемое традицией, становится в конечном итоге либо «доктриной», либо «суеверием» [5, с. 36]: «При более внимательном рассмотрении, однако, обнаруживается, что величайшая консервативность в сохранении однажды испытанного принадлежит к числу жизненно необходимых свойств аппарата традиции, осуществляющего в развитии культуры ту же функцию, какую геном выполняет в изменении видов. Сохранение не просто так же важно, но гораздо важнее нового приобретения, и нельзя упускать из виду, что без специально направленных на это исследований мы вообще не в состоянии понять, какие из обычаев и нравов, переданных нам нашей культурной традицией, представляют собой ненужные, устаревшие предрассудки и какие – неотъемлемое достояние культуры. Даже в случае норм поведения, дурное воздействие которых кажется очевидным – например, охоты за черепами у многих племён Борнео и Новой Гвинеи, – вовсе не ясно, какие реакции может вызвать их радикальное устранение в системе норм социального поведения, поддерживающей цельность такой культурной группы. Ведь подобная система норм служит, в некотором смысле, остоном любой культуры, и, не поняв всего многообразия её взаимодействий, в высшей степени опасно произвольно удалить из неё хотя бы один элемент» [5, с. 36-37].

Каким же образом создается «доктринальность», обязательность традиции, с точки зрения К. Лоренца и ряда его последователей, в первую очередь, через ритуал и использование языка. Но ритуал в человеческом обществе, в отличие от животного стада, опирается на рациональность, абстрактное мышление и способность создавать и сохранять свободные символы. В то же время ритуал сохраняет и не до конца рационализированный элемент, иррациональное как свой важный строительный компонент – «Эта чудовищная недооценка нерациональных знаний, заключённых в сокровищах культуры, и столь же чудовищная переоценка знания, которые человек сумел составить с помощью своего *ratio* в качестве *homo faber*, не являются, впрочем, ни единственными, ни тем более решающими факторами, угрожающими гибелью нашей культуре. У надменного просвещения нет причин выступать против унаследованной традиции с такой резкой враждебностью» [5, с. 37].

Далее в работах К. Лоренца происходит углубление понимания ритуалов и традиции. В его работе «Оборотная сторона зеркала» [5] обосновывается необходимость разделять нормы социального общения, которые определены филогенетически, и нормы культурно детерминированные.

В этом контексте для К. Лоренца главными являются три функции ритуалов – коммуникации, контроля агрессивности и формирования консолидации [4].

Культурная ритуализация отличается от животной тем, что происходит создание «независимых символов, которые становятся общепринятыми и рассматриваются как часть общества». Но в то время как филогенетическая ритуализация ничем не способствует постоянству признаков вида – разве лишь косвенно, препятствуя скрещиванию, – культурное образование ритуалов играет существенную роль в сохранении традиционных признаков культуры. В ходе исторического становления культуры подобные зародыши способов общения подвергаются, на службе своей коммуникативной функции, дифференциации, происходящей аналогично дифференциации врожденных сигнальных аппаратов.

Смешению культур препятствует как наличие ритуалов и традиций, так и то, что Э. Эриксон назвал культурным «псевдовидообразованием». Э. Эриксон, теоретик проблемы идентичности, первый указал на то, что далеко заходит аналогия между дивергирующим развитием независимых этнических групп в истории культуры и изменением подвидов, видов и родов в ходе их эволюции. Он ввёл термин «*pseudo-speciation*» – «псевдовидообразование». Возникшие в истории культуры ритуалы и нормы социального поведения, с одной стороны, «поддерживают цельность больших или меньших культурных обществ, с другой – отгораживают их друг от друга. Определённый характер «манер», особый групповой диалект, способ одеваться и т. п. может превратиться в символ сообщества, который любят и защи-

щают точно так же, как и саму эту группу лично знакомых и любимых людей» [5, с. 38]. Эта форма консолидации, однако, строится на противопоставлении себя другим, одной традиции – всем остальным.

Чтобы учесть антагонистичность традиций, которая формулируется у Канта как «недоброжелательная общительность», диалектика у Гегеля, бинарные оппозиции в традиции у постмодернистских философов, «параллакс» традиций у С. Жижека [3], нужно говорить как об разрушающем, так и культуротворческом потенциале такой противоречивости. Лучше всего это достигается, с нашей научной позиции, в гегелевской диалектике и теории параллакса С. Жижека.

Термин «параллакс» ввел в гуманитарный оборот философ культуры С. Жижек. До этого понятие использовалось в астрономии и геодезии как обозначение изменения видимого положения объекта относительно удаленного фона в зависимости от положения наблюдателя. В работе «Устройство разрыва. Параллаксное видение» [3] С. Жижек говорит о «параллаксном взгляде» как создании коммуникативных путей для несоединимых парадигм, возможности использования одного языка для событий, которые являются взаимно непереводаемыми. Суть такого взгляда состоит «в постоянном смещении перспективы между двумя точками, между которыми невозможен никакой синтез или опосредование» [3, с. 11]. Он говорит, что существуют явления, совмещающие в себе одновременно две стороны (часто противоречивые). Но эти стороны, хотя они и являются составляющими одного и того же явления, «никогда не могут встретиться друг с другом» [3, с. 11], что приводит к проблеме разрыва, параллакса в культуре, когда происходит «сопоставление двух тесно связанных перспектив, между которыми невозможны никакие нейтральные точки соприкосновения» [3, с. 12].

Две стороны одного и того же не являются различными; они есть суть явления, антагонистичность и парадоксальность – суть такого явления. Жижек отмечает следующий парадокс: «Именно в тот момент, когда появляется чистое различие – минимальное различие, которое отделяет один и тот же объект от самого себя, – это различие «как таковое» непосредственно совпадает с непостижимым объектом». Другими словами, это «чистое различие само по себе является объектом» [3, с. 24]. Для того чтобы увидеть каждую из сторон явления необходимо просто сменить взгляд на него: «Переход от одного к другому – это просто изменение перспективы» [3, с. 13]. Именно параллаксный разрыв, присущий социальной действительности, является причиной разного видения одного и того же, основой существования любой диалектики.

При определении понятия традиции мы обобщаем два основных научных подхода к интерпретации этого термина – традиция как элемент культурного наследия и традиция как механизм функционирования коммуникации между людьми.

Э. Маркарян понимает под традицией «выраженный в социально организованных стереотипах групповой опыт, который путем пространственно-временной трансмиссии аккумулируется и воспроизводится в разных человеческих коллективах» [6, с. 76].

Кроме констатации того, что традиция и традиционная культура в современном обществе играет коммуникативную, интегративную (консолидирующую) роль, а также того, что традиция основана на противоречиях (диалектике) и эффекте параллакса, нам бы хотелось сказать в своем исследовании о мифологических компонентах традиции в глобализированных и локализованных культурах.

У. Бек в работе «Что такое глобализация» [1] говорит о том, что современная глобальная культура является в то же время и локальной, соединением разных культурных традиций. Р. Робертсон, один из отцов теории культурной глобализации, не устает подчеркивать, что глобализация всегда связана с локализацией. Работы по теории культуры (cultural studies) отвергают образ закрытых отдельных обществ и соответствующих им культурных пространств и описывают имманентный «диалектический» процесс культурной «глобализации», в котором одновременно возможны и происходят противоположные вещи. Основной вывод гласит: глобализация не есть нечто автоматическое и одностороннее, одномерная глобализация – неиссякаемый источник недоразумений в этом споре. Напротив, при главенствующей роли «g-word» речь повсюду может идти о новом усилении роли локального.

У. Бек подчеркивает сущность традиции в современном глобальном мире: ««Глобально», если перевести это слово на нормальный язык, означает «во многих местах одновременно», т. е. транслокально» [1, с. 27].

Чтобы эта одновременность существовала и эффективно функционировала особенно необходим мифологический компонент традиции, К. Лоренц определяет его как «нерациональный», «упорядочивающий», С. Жижек как коммуникативный, а К. Хюбнер как архетипический и персонифицирующий.

В концепции К. Хюбнера [7] традиция становится последним прибежищем сакрального в секуляризованном мире, а нация – заменой этнического мифа о этнической исключительности племени. Мифологическое отношение к нации и традиции присутствует тогда, когда человек идентифицирует

себя с ней: «Каждый отдельный человек соответственно к своей принадлежности к нации является ее персонификацией» [7, с. 328]. Национальная принадлежность тому или иному народу формируется с помощью таких же представлений, что и мифологическое понимания соответствия роду или племени. Таким же образом складывается ситуация и с разными предметами, которые становятся символами традиции, служат для становления и развития национальных культур (архитектурные памятники, документы, священные места), эти элементы традиции и мифа становятся также частью сущности каждого, кто принадлежит этой нации и традиции. Благодаря мифической реальности нация является идеальным представлением с равным волеизъявлением, общей традицией.

Выводы. Традиция является важным фактором упорядочивания нашего опыта и преобразования его в культурное наследие. Благодаря кумулятивной функции традиции национальные культуры не уничтожаются, а входят в мировую мозаику глобального мира, становятся частью мультикультурной глобальной системы. Традиция как культурное наследие может эффективно поддерживать себя, если одновременно выполняет функцию коммуникации и дивергенции. Традиция поддерживается как абстрагирующими принципами и технологиями, так и персонифицирующими, одновременно с мифологизацией традицию воспроизводит героизация, когда определенные принципы традиции воплощаются в личностях, национальных героях. Стереотипы способствуют воспроизводству традиции, взятые из определенных национальных культур, стереотипы могут функционировать в глобализованном мире как национально маркированные. Понятие «параллакса» позволяет объяснить совместимость традиционных культур и глобального рынка, массовой культуры. Диалектический процесс развития традиции включает как исчезновение культурноспецифических (этнических) стереотипов, так и распространение новых мифов в локальных традициях. Философские антропологи обращают при этом наше внимание, что такие новые мифы не могут быть созданы, тем более стать чисто рациональным конструктом, как например, теоретический конструкт видообразование в биологии, но с необходимостью должны учитывать разные элементы существующих традиций, в том числе нерациональные, закрепленные длительным опытом культуры.

Литература:

1. Бек У. Что такое глобализация? : Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 303 с
2. Валлерстайн И. Европейский универсализм: риторика власти / И. Валлерстайн // Прогнозис. – 2008. – № 2. – С. 3-56.
3. Жижек С. Устройство разрыва. Параллаксное видение / С. Жижек ; пер. с фр. – М. : Европа, 2008. – 516 с.
4. Лоренц К. Агрессия (Так называемое «зло») / К. Лоренц – М. : Амфора, 2001. – 349 с.
5. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / К. Лоренц ; пер. с англ., пер. с нем.; под ред. А.В. Гладкого. – М. : Республика, 1998. – 493 с.
6. Маркарян Э. Узловые проблемы теории культурной традиции // Советская этнография. – 1981. – №2. – С. 75-80.
7. Хюбнер К. Истина мифа / К. Хюбнер ; пер. с нем. – М.: Республика, 1996. – 448 с.

УДК 101.1:101.2

**Москвин Я. В'. – аспирант
ХНУ имени В. Н. Каразина (Харьков)**

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТРАНСФОРМАЦИЙ ПУБЛИЧНОЙ СФЕРЫ: ОТ МАКЛЮЭНА К ГУМБРЕХТУ

В статье описывается связь концепции медиа Маршалла Маклюэна с подходом, предложенным Хансом Ульрихом Гумбрехтом, который основан на антропологическом изучении взаимодействия «значения» и «присутствия». Внимание исследований Маклюэна, направленных на зависимость культуры от средств передачи информации находит своё продолжение у Гумбрехта, изучающего то, что до конца не может быть передано значением. Эффект присутствия, который производится с помощью медиа и непосредственное взаимодействие друг с другом рассматриваются в антропологическом контексте культуры. Акцент делается на антропологических аспектах трансформаций публичной сферы.

Ключевые слова: Гумбрехт, Маклюэн, публичная сфера, производство присутствия, значение, антропология.

Москвин Я. В. Антропологічні аспекти трансформацій публічної сфери: від Маклюэна до Гумбрехта. У статті описується зв'язок концепції медіа Маршала Маклюэна з підходом, запропонова-

ним Хансом Ульріхом Гумбрехтом, який заснований на антропологічному вивченні взаємодії «значення» і «присутності». Увага досліджень Маклюэна, спрямованих на залежність культури від засобів передачі інформації знаходить своє продовження у Гумбрехта, який досліджує те, що до кінця не може бути передано значенням. Ефект присутності, який продукується за допомогою медіа та безпосередньо взаємодією одного з одним розглядаються в антропологічному контексті культури. Акцент робиться на антропологічних аспектах трансформацій публічної сфери.

Ключові слова: Гумбрехт, Маклюэн, публічна сфера, виробництво присутності, значення, антропологія.

Yaroslav Moskvina. Anthropological aspects of the public sphere transformation: from McLuhan to Gumbrecht. *The article describes the correlation between M. McLuhan's concept of media and the approach proposed by H. W. Gumbrecht, which is based on the anthropological study of interaction between the meaning and the production of presence. Attention to McLuhan's research focused on the dependence of culture upon communication of information finds its continuation in Gumbrecht's studying of what cannot be expressed through the meaning. A parallel is drawn between Gumbrecht's manifesto and research on the transformation produced by the changes of mass communication in the public sphere. McLuhan was the first to discover the effect of media on a person and publicity. Gumbrecht worked out a new approach to aesthetics. My idea is to show how material communication introduced by McLuhan helps us to understand the new cultural approach provided by Gumbrecht. The article examines the public sphere made up of arts, media, and culture undergoing changes in the XXI century, with focus on the anthropological aspects of these changes.*

Keywords: McLuhan, Gumbrecht, public sphere, production of presence, anthropology, meaning.

Средства коммуникации за последние десять лет радикально изменили как экономику, так и мышление человека а также существенно изменили публичную сферу. После того как «медиа-пророк» Маршалл Маклюэн стал описывать эффекты, производимые средствами массовой коммуникации на человека и общество, у него появилось множество последователей, однако связь его исследований с концепцией «производства присутствия» Ханса Ульриха Гумбрехта недостаточно изучена. Так как у эффектов «производства присутствия» и эффектов от медиа существует похожее – общее невербальное воздействие, актуально его отдельное рассмотрение.

Цель статьи – показать параллели в изучении производства присутствия с маклюэновской концепцией медиа и то как эти концепции помогают понять трансформации в публичной сфере. Задача состоит в выявлении концептуальных и логических связей между концепциями о медиа М. Маклюэна и концепцией культуры присутствия Х.У. Гумбрехта. В статье будет продемонстрирована важность этих концепций для современной культурной антропологии.

Канадский философ, культуролог, социолог и литературовед М. Маклюэн в работе «Понимание медиа: внешние расширения человека» [4] обратил внимание на то, что средства коммуникации не только являются передатчиками информации, но и сами по себе несут невербальное влияние. В своих работах Маклюэн показал, что средства коммуникации влияют на сознание, а форма передачи информации уже является сообщением. Такой подход в гуманитарных науках открыл новые пути, которые помогли расширить традиционное понимание каналов медиа, что является *разработанной* темой. Сторона проблемы, на которую указал Маклюэн, дала импульс к развитию других теорий, основанных на понимании медиа (способе передачи информации) как самодостаточной действующей реальности. Новые информационные носители, которые в XXI веке приобрели широкую распространённость, размывают границы и сокращают расстояния, тем самым создавая некий эффект присутствия для реципиентов. Данная теория коммуникации Маклюэна может быть продуктивно дополнена концепцией производства присутствия, предложенной философом, культурологом и литературоведом Х. У. Гумбрехтом. В пересечении двух этих антропологических концепций лежит *проблемное поле* моего исследования.

За последние десять лет семиотические теории в философии претерпевают кризис и более не могут продуктивно удовлетворять научное сообщество в актуальных исследованиях. На этом фоне Гумбрехт и его последователи выступают с планом по смене парадигмы толковательных (интерпретативных) методов. Предлагается сместить акцент со знака и его значения на производство присутствия, то есть фактической принадлежности к объекту без посредничества языка и его интерпретации. Например, эстетическое переживание от фильма может быть не связано с его идейным посланием. Гумбрехт отметил конфликт между формой и содержанием, не утверждая, что они должны соответствовать друг другу. Иными словами, форма художественного произведения в гумбрехтовской эстетике является отдельным феноменом, безотносительно к значению как категории. Такой парадигмальный сдвиг, поддерживаемый

многими современными антропологами, объясняется как новой культурной ситуацией, так и кризисом в современной европейской философии. Термин «присутствие» противостоит «значению», предлагается рассматривать не только искусство, но и всю культуру в свете производства реальности без посредничества языка, что исключает ошибки его понимания и нестабильность прочтения означаемого к означаемому.

Такая концепция присутствия во многом основана на другом понимании эстетики (философии чувственного восприятия). В своей эстетике Гумбрехт хочет окончательно освободить произведение искусства от его публицистического посыла. Такие параллели находим в медиа-теории, как отмечал Маклюэн, говоря о том, что сообщение с помощью своей формы уже создаёт определённый эффект, вне зависимости от задач, которые были поставлены: *«На основе связи лишённого значения знака с лишённым значения звуком сформировался западный человек»* [5, с. 75]. С одной стороны, это может указать на близость Маклюэна к семиотическим теориям XX века. Но он не делает из этого выводы о невозможности познания истины как таковой, в отличие от постмодернистов. [1] Надо сказать, что он не утверждает и обратного. В его исследованиях этот вопрос прямо не затрагивается, но логическим продолжением теорий Маклюэна может стать концепция Гумбрехта, которая также может быть прочитана как универсально применимая теория. Маклюэн и многие из его последователей, которые занимаются медиа-исследованиями, не являются постмодернистами в том смысле, что не примыкают к релятивистским теориям истины. Тот факт, что медиа изучают как отдельный феномен без сосредоточения внимания на его значениях, говорит о том, что на изучение медиа мало повлияли теории смысла, понимания и толкования герменевтиков XX века (Ж. Деррида, Р. Рорти и др.).

Однако, долгое время не было сформулировано, каким образом можно отбросить на второй план категорию значения в философии, если сама философия является своеобразным генератором или определителем смыслов. С одной стороны теоретики коммуникации (М. Маклюэн, Г. Иннис и др.) описывали коммуникацию как технический процесс, с другой стороны в целом постмодернисты утверждали, что адекватная коммуникация невозможна в принципе. [1] Между критическими теориями постструктуралистов и теми, кто понимает коммуникацию не как творчество, а как отражение экономической и технологической среды произошел конфликт. Теории коммуникаций XX века в основном стремились описать взаимодействие людей через знаковую коммуникацию (Р. Барт, У. Эко и др.). В контексте постмодернистских языковых теорий, сосредоточенных на «игре значений» поворот к «материальным факторам коммуникации» даёт новый толчок к развитию гуманитаристики, – отмечает А. Филоненко [7].

Хотя концепция Маклюэна не сразу была принята научным сообществом, её дальнейшая судьба стала очень продуктивной, потому как эта теория повлияла на различные направления в гуманитарных науках. Исследования, делающие акцент на анализе передачи значения после Маклюэна теперь не рассматриваются как единственный способ анализа и познания. Значение медиа-сообщений и их смысл не являются исчерпывающими характеристиками средств коммуникации. Кроме исследований, направленных на отыскание значений, заложенных в тексте (или любом другом способе передачи информации) есть и другие возможности для исследований, а именно изучение того, что лежит между значением и эффектом присутствия, а также то, что заложено в самом канале связи.

Концепция о средствах массовой информации Маклюэна, с одной стороны, не противоречит важности «значения» как понятия. С другой стороны, она открывает новые горизонты в понимании того, каким образом информация закладывается, передаётся, считывается и влияет на реципиентов: *«В нашу электрическую эпоху мы видим себя всё более и более переводимыми в форму информации и идущими в сторону технологического расширения сознания»* [3, с. 70]. Маклюэн утверждал, что печатный текст — особая форма передачи информации, которая имеет свои собственные плюсы и минусы для развития человека: усиление одного чувства уменьшает чувствительность других. Поскольку печатный текст Маклюэн относит к визуальной форме передачи информации, то он утверждает, что печатный текст создаёт определённый тип визуальной культуры. Таким образом, визуально-рациональное борется с аудиотактильным. При восприятии человеком любого медиа, оно достраивается сознанием. Поскольку сознание сильно зависит от чувственных пропорций, то при изменении важности роли различных чувств в социуме, меняется и сама культура. [5] Маклюэн утверждал, что западная цивилизация достигла водораздела в XX веке, имеющего не меньшее значение, чем изменения при наступлении эпохи Ренессанса.

Однако, Маклюэн возлагает возможность корректировать такие изменения с помощью искусства: *«Художник — это человек, который в любой области, будь то научной или гуманистической уже сейчас осознаёт последствия своих действий и нового знания. Это человек с интегральным сознанием. Художник может скорректировать чувственные пропорции прежде, чем удар новой технологии парализует процедуры осознания. Он может поправить их прежде, чем начнутся оцепенение, подспудные метания и реакция»* [4, с.78]. Таким образом, Маклюэн накладывает на художников, то есть людей ис-

куства такие возможности, которые выходят за рамки обычных. Гумбрехт уделяет особое внимание эстетике, она является одним из трёх пунктов, которыми характеризуется новая культура присутствия (остальные два – история и педагогика). [2] Художник в понимании Гумбрехта также очень важен для формирования публичной сферы. Он делает акцент на том, что остаётся после того, когда исчерпываются все функции значения и остаётся то, что сложно или невозможно передать словами.

Маклюэн много внимания уделяет влияниям средств коммуникации на человека, а Гумбрехт делает акцент на эффекте присутствия, который появляется при соприкосновении с миром или произведением искусства. Таким образом, концепция Маклюэна хорошо дополняется теорией Гумбрехта, который говорит о тактильной метафоре как непосредственном проявлении присутствия. [2] Дело в том, что Маклюэн, описывая в своих работах влияние средств коммуникации на сознание делает акцент на том, что значительно меняются пропорции органов чувств, в том числе и тактильного, которое он связывает со звуковым.

Концепция Маклюэна нейтральна и не подразумевает понятия прогресса и никаких прогнозов, поэтому эту концепцию может дополнить гумбрехтовское понимание истории не как исторического процесса а как духа времени (через эффект присутствия). Гумбрехт смещает акцент на производство эффектов присутствия. Для Маклюэна присутствие не является специальным термином, его теория требует дальнейшего антропологического осмысления.

Пройдясь по основным пунктам теории Гумбрехта, отметим то, каким образом его идеи являются продолжением маклюэновской парадигмы исследований. Для этого обратимся к десяти оппозициям манифеста Гумбрехта, которые лаконично резюмировал А. Филоненко:

«1. Культура присутствия есть культура тела, культура значения (с господствующей субъектно-объектной парадигмой) есть культура духа или сознания» [7, с.70] Маклюэн часто говорит о том, что средства коммуникации есть продолжение тела и субъектно-объектная парадигма меняет свою сущность в электрическую эпоху.

«2. Тело включено в размер и обладает внутренним смыслом, дух как субъект эксцентричен по отношению к миру» [7, с.71] По Маклюэну технологии есть продолжение тела и сознания. Средства коммуникации помогают установить баланс между чувствами. От того, каким образом устанавливаются чувственные пропорции, зависит и культура – будет ли она по преимуществу аудиальной и тактильной или же письменной и визуальной.

«3. В культуре присутствия знание откровенно и является результатом самораскрытия мира (как дара, а не усилия человека) в культуре значения знание есть результат истолковывающей активности субъекта» То есть культура присутствия связана с концептом Маклюэна о том, что значение имеет отношение к форме коммуникации, которая сама по себе влияет на понимание. Таким образом, например, телевидение из-за собственной технологии формирует фрагментарное сознание. Это влияние неизбежно, потому что оно происходит до того, как информация будет воспринята сознанием.

«4. Культура присутствия разворачивается вокруг вещи как единства субстанции и формы, культура значения – вокруг знака как единства означающего и означаемого» У Маклюэна «присутствие» не является отдельным термином, но понятие вещи, о котором говорит Гумбрехт, находится и в работах Маклюэна.

«5. Культура присутствия соотносит человека с космосом и его преображением, в котором человек не автор, а соратник, для культуры значения важен автономный человеческий активизм и преобразование мира становится главным призванием» Маклюэн часто делает акцент на том, что технические средства коммуникации работают без осознания реципиентов, то есть формируют представления без каких-либо усилий аудитории. Это относит культуру XX века преимущественно к культуре значения, а XXI век по предварительным признакам тяготеет к культуре присутствия. Таким образом здесь видна явная параллель с тем, что Маклюэн говорит о современности как возвращении к «племенной» культуре.

«6. Пространство как места, занимаемые телами, и время как атрибут сознания» Средства коммуникации пытаются изменить или сократить время, поэтому важно, что происходит с ними в пространстве - они сокращают время и расстояние не является им помехой.

«7. Насилие как занятия пространство телами и власть как откладывание актуального насилия». Этот пункт скорее близок к марксистским предшественникам и левым последователям Гумбрехта, у Маклюэна эта тема рассматривается в работе «Война и мир в глобальной деревне», где также отмечается важность роли медиа в этой области.

«8. В культуре присутствия событие есть поразительный разрыв континуальности, в культуре значения - событие удивительное как эффект неожиданности, возводимое к ценности инновации»

Маклюэн говорит об интенсивности чувства, уменьшая и увеличивая которую можно добиться антропологических изменений — например расширения сознания.

«9. *Карнавал телесности и игра/вымысел как работа мотивов и значений*». Таким образом, стиранием границы между пространством и временем, создаётся новый тип существования в мире, зависящий от средств коммуникации, при том, что значения и толкование отходит на второй план. Это требует дальнейших культурологических исследований.

«10. *«Евхаристия, в которой производится реальное присутствие Бога и парламент, в котором решения принимаются не столько физическим присутствием парламентариев, но интеллектуальным достоинством соперничающих воззрений и аргументов.»* Это противопоставление может говорить о том, что при интенсивном эффекте присутствия происходит отход фактического значения на второй план. Важно отметить, что Маклюэн также как Гумбрехт много внимания уделяет изучению европейского Средневековья (для которого Евхаристия – центральное действие), это ещё одна из причин, почему концепции этих двух мыслителей должны быть исследованы относительно друг друга. Гумбрехт говорит об актуальной потере исторического времени как такового и о том, что многие люди сейчас чувствуют свою принадлежность к иным эпохам. Этим объясняются такие феномены как «толкинисты», любители ретро, почитатели отдельных эпох – античности, Средних веков и т. п.

Переосмысление средств коммуникации и влияний, которые они несут приводит к новому, расширенному понятию о присутствии – что является новым для антропологических исследований. Гумбрехт в своих работах пытается переосмыслить культуру значения. Маклюэн подвергает критике слепоту, которая не направлена на само средство коммуникации, что является игнорированием многих его эффектов – исследователи в гуманитарных науках тоже должны обращать внимание на антропологические последствия технологического влияния средств коммуникации. Гумбрехт переосмысливает культуру значения почти таким же образом, однако не вдаётся в нюансы отдельных средств массовой коммуникации. Он говорит об эффекте присутствия в общем, который универсален для всех коммуникативных средств.

Стоит отметить, что внимание к материальным средствам коммуникации не имеет отношения к материализму, таким же образом исследуя дух в идеалистическом понимании. Одним из мифов, разоблачённых Маклюэном, является миф о техническом прогрессе как автоматическом улучшении культуры. Гумбрехт развенчивает миф о построении всё новых и новых значений как прогрессе в исследованиях, и между этими разоблачениями мы также находим параллели. Хотя исследования, основанные этими учеными, проходят под различными углами зрения, надо сделать *вывод* о том, что видна их преемственность, это даёт повод для дальнейших исследований в этой области культурной антропологии.

Конвергенция между эффектами присутствия и эффектами значения, которую предложил рассматривать Гумбрехт, может найти своё отражение в антропологическом изучении медиа не просто как канале связи, но и как производителе эффектов присутствия. Теории толкования перестали быть монополией при проведении исследований в гуманитарных науках, а концепции Маклюэна и Гумбрехта даёт новые плоды, когда их применяют в различных гуманитарных науках.

Литература:

1. Ванхузер К. Искусство понимания текста. Литературоведческая этика и толкование писания. / Кевин Дж. Ванхузер [пер. с англ. В. Четирко]. – Черкассы : Коллоквиум, 2007. – 736 с.
2. Гумбрехт У. Х. Производство присутствия: чего не может передать значение. / Ханс Ульрих Гумбрехт ; [пер. с англ. С. Зенкина]. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 184 с.
3. Гумбрехт У. Х. Что мы потеряли и что нам сегодня необходимо в гуманитаристике. Койнонія: Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Серія: Теорія і історія культури. – Філософія Іншого та богослов'я спілкування. – Спецвипуск № 2. – (2011): 51-61.
4. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. / Герберт Маршал Маклюэн [пер. с англ. В. Николаева] – М. : Жуковский Канон-пресс-Ц, 2003. – 464 с.
5. Маклюэн М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры. – К.: Ника-Центр. – 2003. – Т. 432 с.
6. Маклюэн М. Война и мир в глобальной деревне. / Маршалл Маклюэн, Квентин Фиоре [пер. с англ. И. Летберга]. – М.: АСТ, Астрель, 2012. – 219 с.
7. Филоненко А. "Производство присутствия" и новая культурная чувствительность: "нескромное предложение" Ханса Ульриха Гумбрехта и его академические расширения. / Койнонія: Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна 904. – Серія: Теорія і історія культури.– Спецвипуск № 1. – (2010): С. 50-74

Розділ другий

**ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ
КУЛЬТУРИ, НАУКИ І ОСВІТИ**

УДК 130.2

Титарь Е.В.¹. – доктор филос. наук, доцент
ХНУ имени В.Н. Каразина (Харьков)

**ЯЗЫКОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ «ANNO MUNDI ARDENTIS»
– ОСНОВНЫЕ СИМВОЛИСТСКИЕ КАТЕГОРИИ
В ОНТОЛОГИИ И АНТРОПОЛОГИИ М. ВОЛОШИНА**

В статье анализируются философско-антропологические и эстетические взгляды М. Волошина, представленные в его теоретических работах, в поэтическом сборнике «Anno Mundi Ardentis». Основные символистские категории в онтологии и антропологии М. Волошина проанализированы. Рассмотрено мировоззренческое отношение М. Волошина к символистским и модернистским концепциям субъекта, а именно к концепции человека в антропологии мира и в антропологии войны.

Ключевые слова: символ, человек, личность, эстетика, субъект, коммуникация.

Титарь О.В. Мовна комунікація «Anno mundi ardentis» – основні символістські категорії в онтології і антропології М. Волошина. *У статті аналізуються філософсько-антропологічні й естетичні погляди М. Волошина, наявні в його теоретичних працях та збірці «Anno Mundi Ardentis». Основні символістські категорії в онтології й антропології М. Волошина проаналізовані. Розглянуто світоглядне відношення М. Волошина до символістських і модерністських концепцій суб'єкта, а саме щодо концепції людини в антропології миру і в антропології війни.*

Ключові слова: символ, людина, особистість, естетика, суб'єкт, комунікація

Tytar E.V. Language communication in «Anno Mundi Ardentis» – basis symbolic ontological and anthropological categories of M. Voloshin work. *The article examines the philosophical-anthropological and aesthetic views of M. Voloshin, submitted in his theoretical works, literary work «Anno Mundi Ardentis». Basis symbolic ontological and anthropological categories of M. Voloshin work are analyzed. Considered the ideological relation of M. Voloshin to symbolic and modernist concepts of the subject, namely, the concept of man in anthropology of peace and anthropology of war.*

Key words: symbol, human, personality, aesthetics, subject, communication.

Постановка проблемы. В современной исследовательской литературе господствует мысль о целостности исследовательской стратегии изучения наследия Серебряного века, творчество М. Волошина как раз и представляет такой многокомпонентный феномен, который требует междисциплинарного и универсального подхода, особенно важны коммуникативные и антропологические компоненты волошиновского наследия, их философский категориальный анализ. С точки зрения диалога культур и различных способов межкультурной коммуникации в символизме Серебряного века творчество М. Волошина рассматривали А. Пайман [6], А. Эткинд [7], ценный материал к пониманию философской позиции М. Волошина дают воспоминания его современников [3].

Цель исследования – рассмотреть философские аспекты творчества М. Волошина, найти возможные интерпретации Anno Mundi Ardentis, символистскую онтологизацию мира и войны,

рассмотреть символичность и двойственность искусства, построить антропологическую модель языковой коммуникации Anno Mundi Ardentis.

Изложение основного материала и результатов исследования. Anno Mundi Ardentis – является центральной книгой не только творчества Волошина, но и символизма вообще.

Основные тезисы Anno Mundi Ardentis можно свести к следующим положениям – 1) Бог создал человека свободным, но требует его любви и сыновства. Он создал законы Вселенной и незнание этих законов не освобождает человека от ответственности. Свобода человека настолько важна для Бога, что главным судьей для человека выступает он сам, но это не индивидуализм и не волюнтаризм – человек должен знать и исполнять Божественные законы, он наделен свободой выполнять или нет эти законы, а также интерпретировать их, но не изменять – каждый «сам себя судил» [2, с. 59].

2) Бог хочет воззвать к сердцу человека, поэтому он написал свои Законы на скрижалях и отдал эти скрижали пророкам, чтобы они отнесли их человечеству. Но вместо того, что почитать законы и исполнять их – люди стали почитать скрижали – текст без символа, текст без высшего смысла. Люди могут свободно интерпретировать законы и пророки-поэты должны им в этом помочь, но люди не слушали пророков, для М. Волошина почитание скрижалей вместо законов даже хуже беззакония. Происходит противопоставление живого слова закона и текста скрижалей. Худшим воплощением скрижалей – текста без символа являются газеты: они дают «вестей горючих письмена» [2, с. 17], являются «огнями дьявольского сева» [2, с. 17]. Но закон всегда воплощается через живое слово – это живое слово дается пророкам и поэтам. Языческому почитанию псевдо-скрижалей, текста без символа поэт противопоставляет дружбу и голос друга, голос за друга – он несет живой символ.

В стихотворении «Другу» «таинственный певец» Пушкина становится не только пророком-певцом, но и другом, эта дружба необходима, чтобы «волить и молить» [2, с. 20], живое слово не только боговдохновенно, но и креацианистки эффективно. Оно не случайно зарождается у «Киммерийских берегов» [2, с. 20], тут идея Киммерии гораздо шире идеи крымских пейзажей. Киммерия – это время пророков и зарождения основных важных религиозных систем индоевропейцев. Разделяя взгляды Дюмизеля на Киммерию и киммерийцев как создателей основных индоевропейских пантеонов и религиозных систем – индуизма, славянских верований, зороастризма и в конечном счете буддизма, М. Волошин рассматривает Киммерию не исторически, а мифологически – как время диалога пророков и поэтов с Богом, когда они могли создавать полноценные системы интерпретаций Божественного закона. Это истина разных точек зрения на Божественную истину, то есть для М. Волошина не важна та или иная религиозная система – буддизм, христианство, суфизм или зороастризм, а важно – способность этих систем основывать на Живом слове, воспроизводить его. Поэтому М. Волошина нельзя рассматривать в парадигме христианства, штайнерианства, мистики или буддизма, это все фрагменты интерпретации, которые не могут сказать про всю систему интерпретации, всей системой интерпретации является как М. Волошин – следовательно, волошиноведение, так и Киммерия – следовательно, мифологическая система интерпретации. Волошин использует различные символические системы для донесения Живого слова, в мировых религиях и штайнерианстве такие системы развиты, но они не дают всю Тайну. Тайна заключается как в человеческой личности (М. Волошине) – интерпретаторе, так и системе интерпретации (Киммерии, которая становится неким универсальным символом живой, постоянно диалогизирующей интерпретации).

Противостояние Живого слова поэта-пророка и текста приводит к искажениям, к тому, что мир становится не мундусом – упорядоченным космосом, а лишь «миром искусства», искусственным созданием, отвлеченным от своего создателя. Не случайно для иллюстрации обложки М. Волошин приглашает представителя «Мира искусства» Бакста, отчуждение мундуса приводит к его разрушению.

Живое слово живет как у поэтов и пророков Киммерии, так и возможно его появление в современности, но пророк тоже подпадает под искус мира искусства - тогда его слова становятся формулами и текстом. Два противоположных начала – беззаконие и выхолащивание закона в механике текста, скрижали без Бога и закона М. Волошин представляется в виде двух демонов, которые разрушают Киммерию и устанавливают свое господство в современности. Неправильно понятый дух закона, буква закона (первый демон) страшнее беззакония (второй демон).

Первый демон заменил формулами живое слово он «дух механики» [2, с. 43], ключевой для его понимания является фраза – «мне важны формулы, а не слова» [2, с. 43], формулы заменяют Божественные законы и этот демон начинает претендовать на роль демиурга, если истину можно заменить «призраком истин» [2, с. 43], то Вселенная может стать механической, а не живой, слепота, случай, позитивизм и знаки без референции сопровождают этого демона, он основываясь на случайности и «слепых равновесиях» «кинул шарики планет в огромную рулетку Зодиака» [2, с. 43]. Дух беззакония воплощен во втором демоне, отрицая Божественные заповеди, он признает их

существование, он свободен «в темнице свободен я» [2, с. 44], но эта свобода использована им лишь для греха. Поскольку Божественным замыслом предусмотрена как греховность, так и свобода человека, то демон беззакония одновременно является напоминанием про закон, отрицание представляется М. Волошину лучше, чем полное игнорирование и выстраивание интерпретации около волюнтариста-индивидуалиста, который хочет стать сам творцом законов. Единство закона подтверждается даже больше его отрицанием, чем его фрагментизацией и распадом на части. Отсюда через грех святость этого демона – он поддерживает вселенское равновесие, а не претендует на роль Создателя Закона – «как в радуге – один распятый луч» [2, с. 44].

3) Чтобы воскреснуть, надо умереть. М. Волошин предполагает, что Божественный замысел о мире включает как его создание, так и испытание грехом и разрушением и также восстановление. Но греховность мира хуже его разрушение, поэтому мир, становясь миром искусства, с неизбежностью становятся миром войны, а потом и самой войной. Война же «захлебнется в пламени» [2, с. 45], «будет спор о власти и о праве» [2, с. 45], завершение войны в Апокалипсисе и возвышение человека до судьи самого себя. Разрушение страшно, но ветхий человек должен быть разрушен, иначе он принимает скрижали за закон, внешность за реальный Божий мир. Чтобы избавиться от этой обманной оболочки нужно ее не почитать, а разрушить, лучшим способом становится сжигание. Тут, конечно, и буддийские корни, и мировые пожары Гераклита, и очищающий огонь архаики. Как поэт не только Серебряного, но и Золотого века, М. Волошин использует тут поэтику древнего мира, прежде всего античности и Византии – Константинополя-Царьграда. Прорываясь через условный мир знаковости Серебряного века поэт обращается к мифологии античности и Киммерии как золотым временам диалога Бога с человечеством и поэта с народом. «Сжигание» греховного мира и греховного народа (России) необходимо – нетленная сущность как феникс из пепла сохранит нетленного человека и разрушит греховную плоть и греховный город – город на воде, город земноводных – жаб (болотистые Париж и Петербург продолжают город на Босфоре – Царь-град-Константинополь). Сжигание становится и восстановлением извечного порядка.

Закон дан богом всем людям, поэтому интерпретаторами и исполнителями этого закона должны стать все люди, тогда возможно возвращение Киммерии. Но поскольку большинство отказывается от закона и его исполнения, то превращается или в стадо, или в часть государства-Леваиана. Символ для М. Волошина – залог правильной интерпретации и праведной жизни. Особая роль в расшифровке символов – у пророков и поэтов, отсюда их ответственность перед миром и Богом – «Не ты ли / Поэта кинул / На стогны мира / Быть оком и ухом?» [2, с. 61].

4) Но понимание символов осложняется разными системам символического языка и разными системами коммуникации (взаимодействия). Тут прежде всего выделяется латинская и славянская системы коммуникации. Латынью названа книга, само содержание книги – славянское, но две культуры – римско-латинская и византийско-славянская представлены в вечном диалоге у М. Волошина. Когда римская система коммуникации начинает вытеснять византийскую, неизбежно приходит время вражды и как итог – войны, по двойному может прочитываться название книги – когда «порядок Анны», «мир Анны» (славянская транскрипция) сменяется «пылающим годом», «сжиганием-как-обновлением» (латинская транскрипция). Рим становится, с одной стороны, символом золотого века и в сборнике важное место занимает традиционный мотив римской поэзии *amat – agat*, любви как пахоты, поля как последствия любви, с другой стороны, Рим становится символом вражды и непонимания. Третью дополнительную позицию в этом противостоянии занимает Париж и, следовательно, европейская культура.

Тут ключевыми, с нашей точки зрения, являются образы Реймса, Реймской Богоматери и Парижа Болотистого (*Lutetia*), Парижа средневековья. Реймс становится реципиентом старого византийского славянского наследия и интерпретатором его для Парижа, для королевской власти Парижа.

Славянская система коммуникации, по мысли М. Волошина, основывается на книге, а латинская – на империи и завоевании. Когда книгу читают завоеватели, она становится символом империи, когда правление становится подобным книге и законам книги – оно становится библейским, страна становится книжной и соответствующей закону Божьему – законной.

Ключевым в таком прочтении сборника М. Волошина становится Реймс и Реймская Богоматерь. Реймс в истории Франции связан с Реймской Библией, на которой присягали французские короли, чтобы их правление было законно. Реймская Библия, по легенде, связана с именем Анны Ярославны, королевы Франции. Одна из легенд гласит, что именно по настоянию Анны короли стали присягать на славянской Библии. Традиция продолжалась долгое время, хотя короли не могли прочитать славянский

текст. Но почитали книгу как священную и соблюдали установленный порядок. В 1717 году Петр I прибывает в Реймс, ему удалось прочитать первую часть Реймской Библии, написанной кириллицей, но не удалось прочитать вторую, написанную глаголицей. С этого времени Реймская Библия престаёт быть священной, но непонятной книгой, а идентифицируется со славянским миром, правда, не Киевской Русью, а с Россией Петра. В 1724 царский посланец также пытался прочитать Библию, но это удалось ему только частично успешно. Мы можем говорить про две легенды – одна, что Библия принадлежала Анне Ярославне и хранилась с ее времен в Реймском соборе, вторая, что Анна Ярославна установила такую традицию утверждение власти парижских королей на славянской Библии, а сама Библия принципиально была славянская, но в позднее время была заменена славянской кирилличной Библией из Чехии. Вторая легенда более достоверна, но не вызывает сомнений, что с обеими легендами был знаком М. Волошин. Так же вторая легенда более достоверна, на основании существующей традиции, введенной королевой-славянкой, другой экземпляр Библии был отождествлен с ней. Поскольку для М. Волошина была важна не историческая, а мифологическая составляющая Реймской Библии, для него важна не подлинность самой книги (принадлежность Анне Ярославне), а подлинность самой традиции (установленной Анной Ярославной, порядок, установленный Анной Ярославной). Несмотря на то, что сведения о принятии французскими королями королевской присяги на славянской Библии относятся к позднему средневековью, традиция такого же почитания могла быть установлена только Анной, она оставалась очень почитаемой во всей французской истории. М. Волошина интересуется не правда истории, а правда мифа, миф в любом случае отождествляет французских королей с Реймсом и Библией Анны. В то же время Богоматерь Реймского собора, Реймская Богоматерь может считаться и Богоматерью Анны Ярославны, а следовательно славянской Богоматерью. Присяга верности Библии, и в том числе Богоматери, французских королей может рассматриваться так, что не совсем понимая закон, в том числе закон библейский, они его чтити и пытались выстроить свое правление по нему хотя бы номинально. Что это за закон – открывает для французов вновь Петр I, и в этом отношении он становится возобновителем закона, переинтерпретатором его, позднее город Петра становится новым славянским центром, поэтому стихотворения «Реймская Богоматерь» и «Петербург» надо рассматривать в единстве. Анна Ярославна устанавливает закон и его славянскую интерпретацию для Франции, Петр I устанавливает закон и его славянскую интерпретацию для России, он способен не только понимать священный текст (Реймская Библия), но и воплощать его (Петербург).

Другая страница Реймса связана с Жанной д'Арк, во времена Жанны короли должны были присягать в Реймсе и такая присяга становится в том числе целью жизни Жанны, по легенде во время казни она также вспоминает реймскую клятву, клятву французских королей, таким образом через сжигание Жанна пытается возобновить старый реймский порядок, порядок Анны, но это ей не удается.

Утрата системы интерпретации может окончательно разрушить связь человека с Богом через закон и связь пророков с людьми, так происходит во время войны – Реймский собор сжигают, а следовательно утрачивается не только памятник архитектуры, но и старый славянский код Франции, код славянской коммуникации, привнесенной в историю Франции Анной Ярославной, нарушается это порядок Анны, основанный на славянской Библии и славянском прочтении библейского закона («И всех, кто сном земли недужен, / Ее целила (делала цельной – следовательно здоровой – прим. Е. Т.) благодать, / И шли волхвы, чтоб увидеть / Ее – жемчужину жемчужин (семантика жемчужины – зародыш Царства Небесного, двойная жемчужина – Царство Небесное в душе и искусстве, созданном во Славу Божию – прим. Е. Т.)»). Славянские семена дали огненные всходы, и это становится символом для М. Волошина перехода в систему беззакония и войны, пылающего мира и пылающего года, где сжигается уже не только Жанна д'Арк, популярные реймские колдуны и прорицатели, а сжигается культура – Реймский собор и Библейский закон – славянская Библия.

Петр становится символом нового правления, человеком способным возобновить славянское могущество и связь славянского мира с Божьим законом. Город Петра должен стать новым Царьградом, в символике сборника большое значение имеют солнечные сплетения мира – основные города. Это Царьград, Париж и Петербург, земноводные города с большой властью, которые доживут до Армагеддона и станут главенствующими в событиях Апокалипсиса. Для М. Волошина провидение Божие не только в том, что Бог дает свободу человеческой истории и отдельному человеку, но и во всеобщем искуплении этой греховности, Апокалипсис является не только неизбежным, но и благим для всего человечества, разрушение старого мира необходимо для создания нового. В этом отношении как более спокойно относящееся к разрушению старого М. Волошин приемлет буддийское учение, которое учит, что за разнообразием форм скрывается одна сущность, не надо придавать значение формам, мимолетность является благом для человека.

Християнська есхатологія дозволяє вистроить більш детальну картину сжигання і оновлення світа, а так же картину горьких днів (**та мара**), коли людський плід (**амари**) дозріє і буде зібран Божественним садівником, пахота цих зерен (видавництво «Зерна» так же не випадково для символіста М. Волошина) зв'язана не з пахотою дурних зерен війни («дьявольського сева» [2, с. 17], «Бед / И ненависти колос, / Змеи плевел / Взойдут в полях безрадостных побед» [2, с. 16]), а пахотою (**арат**) установленного людського порядку, хоча демон і ангели так же проводять свою пахоту – пахоту не світа, ради, а війни – «драконьих зубів», «**дентис**», пахоту орди, а не ордис, ради – порядку. Но божья пахота дає свій плід (амари), своє зерно, свою любовь (**амат**). Христос являється царем цієї пахоти: вона починається під царським знаком Льва (символ Христа) і зв'язана з Царь-градом і тими містами, які підтримують царя і Царь-град. Відродженням царського порядку для Росії стає Петро і місто Петра – Петербург, тому царська пахота там повинна буде в першу чергу зібрати свій людський плід. Путь порядку – в любові (ама), «АМА» – аббревіатура збірника призиває **ама** – любити, тим самим відроджуючи вічний слов'янський і біблійський порядок («Коли Любовь растопит мир земной» [2, с. 56]), **ама** – одночасно любящая, та, що любить, і призиваюча – любити.

Християнська есхатологія в Волошинській трактовці завершується Апокаліпсисом і всеобщим судом кожного над собою. Про таке розвиток подій історії попереджає читача вже обкладинка збірника. Коли-то в одному з своїх віршів В. Солов'єв називає Софію «богиней», це розглядає і аналізує С. Булгаков в «Світлі невечернем» [1], для В. Солов'єва Софія принципово може бути Софією-Премудрістю Божою і одночасно богинею. Солов'євське розуміння Софії як засобу пізнання, музи, богини і мистецтва близько М. Волошину, одночасно солов'євська метафізика і символізм поєднують тут для М. Волошина елементи платонізму, кантіанства і шеллінгіанства: «Іменно кантівська тематизація ідеалу і буде взята Вл. Солов'євим в якості зразка, дозволяючого естетично завершити теорію цільного знання. Другим зразком, теж маючим неопосередковане відношення і до ідеї, і до символу, послужить для Вл. Солов'єва виявлений Шеллінгом зміст тотожності ідеального і реального. Тут навіть «грецький *айдос*, осмислений в цьому – поетичному дусі, виявиться видом, відкритим для того, щоб захопити увагу і увести з себе, з своєї індивідуальної видимості, відсылати до іншого, змусити пригадати те, що присутнє в ньому як в *символі*, що складає з ним символ (*sym-bol*)» значить *с-тык, со-єдінення, сращення*)» (Ахутин А.В. Античні початки філософії. СПб., 2007. С. 657)» [5, с. 31].

Младосимволісти і сам Волошин знаходились під значительним впливом філософії і образності В. Солов'єва, вважаючи себе представителем не тільки Срібного віку, але і Золотого віку, античності, М. Волошин використовує міфологічні античні символи, в тому числі Софія у нього стає не просто богинею, а Афіною, Мінервою давніх римлян. Афіна отождествляється як з мудрістю, так і з покровительством війни, це воїнська богиня, яка повинна явитися в «палючий рік».

По відомому вираженню Гегеля, філософія приходить як результат подій – «Сова Мінерви починає свій політ в сутемках». Но події війни і руйнування занадто свіжі в 1915 році, щоб з'явилася філософія і атрибуція Мінерви – сова, Мінерву М. Волошина супроводжує інший супутник – то ли ангел, то ли путник, прихований під плащем, рот супутника прихований, тим самим він являється немим свідком події. Атрибуція Мінерви замінюється іншим символом: щитом-зеркалом, який відображає і відбиває події, таким відобразителем-отразителем подій ще не може стати філософ, але вже стає поет і, можливо, пророк. Афіна-Мінерва-Софія Премудрість Божья на обкладинці одночасно нагадує ангела і жінку, вона відсторонена від щита-зеркала, тим самим показуючи і захищаючи події, але не беручи в них участі. Якщо отождествляти зображення з Мінервою, то треба пам'ятати, що образ Мінерви – це образ богини, душі, трансформації душі через жіночий обличчя, а також образ мистецтва, і образ покровительниці душ, психопомпа в сторонньому світі, всі ці розуміння, як і багато інші, свідомо закладені М. Волошиным в образність картини на обкладинці. Мінерва говорить через мистецтво, в той же час приход мистецтва замість міфу відображає кризу самого світа, мистецтва, являється як симптомом, так і лікуванням хвороби. Очі Ангела-Мінерви відведені, очі супутника опущені, Мінерва-втілення мистецтва не в силах розглянути, а її супутник – пророк-поет – не в силах поведати все відоме. Муза-Мінерва-Софія тут гине, щоб оживити «дрожачими очима» і «уважливим поглядом» голос поета, оскільки йому дано «Бути оком і вухом» [2, с. 61]. Якщо розглядати римську складову (а не слов'янську) міфологію збірника М. Волошина, то такий погляд символізує

как рождение искусства, так и взгляд мертвых: «Римляне ассоциировали взгляд пассивности (дрожащий огонек ярости — *furog*, огонек сладострастия) со взглядом умирающих, со взглядом мертвых. В произведениях Овидия множество раз описаны эти «дрожащие» глаза... В Риме слово *aversio* означало всего лишь отведенный в сторону взгляд. Не знаю, связано ли изображение женщины, стоящей в полуобороте, которое столь часто встречается на остатках римских фресок, с кокетством (то есть с предстоящим коитусом) или с деструкцией (Орфей, обернувшийся и тем самым погубивший Эвридику). Апулей не делает различия между влекущим и уклончивым взглядом кокетки, брошенным через плечо, с подмигиванием, с прищуром, и взглядом, недвижно устремленным к смерти, глазами, опущенными долу, к аду и лишь изредка бросающими уклончивый взгляд» [4, с. 60-61].

Женскость, женственность образа богини говорит про связь Софии с Афиной, Минервой и Мнервой этрусков, когда в решающем моменте трансформации людской души в потустороннем мире она становилась женщиной, женскость тут обозначает решающий момент инициации, второго рождения, того, что душа не исчезнет, поскольку предназначена вечности, а не тленности, огню.

Больше всего М. Волошина волновала проблема «не развоплотиться» [2, с. 15] в год «пылающего мира» («В эти дни душа больна одним / Искушением - развоплотится» [2, с. 15]), в пожаре сохранить нетленную сущность, что повторяет мотивы античной мифологии, на стадии превращения души в женскую сущность исчезает опасность исчезновения образа, лица, личности души; тем самым душа избегает опасности «развоплотиться», «потерять лицо», стать безликой массой-водой (лик противостоит водной стихии, земноводные существа и земноводные города подвергаются наибольшей опасности обезличивания).

Минерва становится символом высшего типа инициации, а горький плод – необходимым лекарством, которое должно принять человечество для сохранения своего лица, своей сущности под исчезающей-изменчивой плотью. То есть война и сжигание рассматриваются М. Волошиным как необходимый момент роста возмужалого человечества, Минерва и София Премудрость Божия окончательно не оставляет не одну из душ, но искусство помогает понять их язык, поскольку ангелы – ее посланники – немые и ожидают откликов от самих душ.

В стихотворениях сборника одним из воплощений этого ангела становится Аполлион («Аполлион»), он напоминает как мистическое видение, так и Аполлона, кидающего свои смертельные стрелы на своих жертв, только вместо стрел у него «бродила мщениа, дрожжи гнева» [2, с. 17], через псевдо-скрижали – средства массовой информации – они доходят до сердца каждого и разрушают его изнутри. Но разделения языков должно пройти – должен восстановиться единый славянский код – «И Ангел Бездны / Ликуя, возгласил: / «Снимается проклятье Вавилона: / Языков разделенью / Пришел конец!» [2, с. 50].

В «Усталости» М. Волошин пишет про третьего, черного всадника Апокалипсиса, который придет с весами в руке, у М. Волошина мы видим постоянное противопоставление Божественной и людской справедливости, как только человек берет на себе ответственность судьбы – это приводит к агрессии, насилию и войне. Но только до определенной поры: во времена Апокалипсиса человек вырастет до того, что бы сам себе судить и свершать над собой справедливый суд («И каждый / Внутри себя увидел / Солнце / В зверином Круге... / ... И сам себя судил...» [2, с. 59]). Забегания вперед, несоблюдение Божественных законов, суд до времени, предназначенного для суда, ведет к войне и построению государственной машинерии – Левиафана.

Испытание человека в недрах Левиафана-государства сродни испытаниям Иова внутри чудовища, внешнее должно быть побеждено внутренним, человек должен перестать быть лишь «клеточкой» государства, а стать индивидуальностью, личностью, государство-Левиафан («Вот царь зверей, всех тварей завершение / – Левиафан» [2, с. 54]) сотворено по Божественному провидению с целью создать из него «чистейшим из сияний» [2, с. 56] божественный сплав.

Государство не враждебно человеку, но без изменений самого человека оно остается бездушной машинерией, уничтожающей человечество, только через судьбу отдельных людей и судьбу отдельных стран можно изменить это чудовище и преобразовать его в новое объединенное человечество. Но пока государство создает не личности, а машины, и они заполнили все пространство – даже небо, прибежище высших сил, даже там протянул свои щупальца Левиафан (стихотворение «Щепелины над Парижем» – наглядный образ кита-левиафана, что занял небесный простор и нарушил природный ход вещей, в том числе расцвет весны – и тогда «Ночь весеннего равноденствия» становится разрушенной – «Высоко был фонтан комет / И гас сред звезд Кассиопеи, / Внизу несомый малый свет» [2, с. 34]. Люди разрушили божественный потенциал – «малый свет» – «микрокосм» стал претендовать на роль Вселенной – «макрокосма», но даже этот бунт, этот Левиафан оружия, насилия, машинерии войны предусмотрен – входит в часть гармонии – поэтому все-таки равноденствие, и все-таки – весна).

Космическая гармония всегда больше машинерии Левиафана, подчеркивает М. Волошин, – и потому «Но взрывов гул и ядр поток / Ни звездной тиши, ни прохлады / Весенней – превозмочь не мог» [2, с. 34].

Выводы. В эсхатологической картине развитие человечества Бог предусматривает наказания для всего человечества, но это наказания механической части истории, бездушной машинерии и греха. Наказывая грех, Бог возвращает порядок и возвращает индивидуальность, воскресенье задумано для всех, но не все готовы принять себя и принять испытания, поэтому на данном этапе, в 1915 году, необходимо сжигание мира для его восстановления: слабый Христос проходит через смерть, и в событиях войны М. Волошин видит лишь испытание для избранных и преодоление греха. Особое место он отдает России – наиболее испытываемая, она должна получить наибольшую награду, через смирение стать новым царем, Царь-градом, что возможно только через возобновление старого Царьградского кода и славянской интерпретации мировой истории, не испорченной латинскими и парижскими трактовками. Это путь Аргонавтов за золотым руном, возрождение мифологии античности в ее славянском варианте, путь золотого века и царский путь Христа.

Таким образом, М. Волошин считает, что каждый человек должен стать судьей самому себе и нести всю ответственность не только за себя, но и за все человечество, это он может сделать только тогда, когда расшифрует для себя Божественные законы и сможет их интерпретировать правильно. Это произойдет только в том случае, когда каждый человек услышит живое слово и овладеет своим языком, языком символов. Тут важен как сам язык, так и символ, искажение системы как металингвистической трактовки, так и замена символа знаком приводит к катастрофе непонимания, борьбе за псевдо-справедливость и в конечном итоге – войне. То есть для всего человечества есть путь спасения и лежит он через символы, такой путь проделывают поэты и пророки, но должен совершить каждый человек, поэтому учение символизма становится жизненно необходимым для каждого человека, а царский путь – путь Христа – путем преобразования его души, после преобразования всех душ – путем преобразования всего мира. Символизм становится центральным философским пониманием в антропологии, а символистская книга «Анно мунди ардентис» («Anno Mundi Ardentis») – определяющей для всего человечества и разрешения антропологических проблем. Волошиновский текст становится метатекстом для всех религий и философии, а книга – манифестом символизма и символистского мировидения.

Литература:

1. Булгаков С. Свет Невечерний / С. Булгаков. – М. : Республика, 1998. – 360 с.
2. Волошин М. Anno Mundi Ardentis (1915) : Репринт. издание. – Симферополь : Таврида, 2008. – 70 с.
3. Волошин М. О самом себе / М. Волошин // Воспоминания о Максимилиане Волошине. – М. : Советский писатель, 1990. – С. 40-46.
4. Киньяр П. Римская эротика / Паскаль Киньяр // Киньяр П. Секс и страх: Эссе : Пер. с фр. – М. : Текст, 2000. – С. 59-69.
5. Кормин Н.А. Истоки соловьевской метафизики символа / Н.А. Кормин // Эстетика. – М., 2012. – С. 17-34.
6. Пайман А. История русского символизма / А. Пайман. – М. : Республика, 2000. – 415 с.
7. Эткин А. Содом и Психея: Очерки интеллектуальной истории Серебряного века / А. Эткин. – М. : ИЦ Гарант, 1996. – 413 с.

УДК: 130.2

**Голованов Б.Д'. – канд. филос. наук, доцент
НТУ «ХПИ» (Харьков);
Фролова О.В. – канд. филос. наук, доцент
ХНУ им. В.Н. Каразина (Харьков)**

ПАРАДИГМА ПОЗИТИВНОЙ НАУКИ vs ИДЕОЛОГИЯ

В статье рассматривается трансформация классической рациональности в направлении диверсификации позитивной науки и иных форм освоения мира, таких как идеология и метафизика. Особое внимание уделяется исследованию противостояния позитивной науки и идеологии. Идеология рассматривается как духовно-практический феномен, не укладывающийся в каноны классической рациональности. Новый этап в развитии позитивной науке наступает с появлением учения о

ценностях. Модель ценностно-рационального действия дает возможность позитивной науке исследовать массовые политические акции, не обращаясь к категории «идеология».

Ключевые слова: рациональность, метафизика, идеология, ценности, эрзац-религия.

Голованов Б.Д., Фролова О.В. Парадигма позитивной науки vs идеология. У статті розглядається трансформація класичної раціональності в напрямку диверсифікації позитивної науки та інших форм освоєння світу, таких як ідеологія і метафізика. Особлива увага приділяється вивченню протистояння позитивної науки і ідеології. Ідеологія розглядається як духовно-практичний феномен, що не укладається в канони класичної раціональності. Новий етап у розвитку позитивної науки настає з появою вчення про цінності. Модель ціннісно-раціональної дії дає можливість позитивній науці дослідити масові політичні акції, не звертаючись до категорії «ідеологія».

Ключові слова: раціональність, метафізика, ідеологія, цінності, ерзац-релігія.

Golovanov B.D., Frolova O.V. The paradigm of positive science vs ideology. In the article, the transformation of classic rationality is examined in the direction of positive science diversification and other forms of mastering the world, such as ideology and metaphysics. The special attention is paid to the research of opposition between positive science and ideology. Ideology is examined as the spiritually-practical phenomenon that goes beyond the limit of the classic rationality canons. The new stage in development of positive science comes with appearance of studies about values. The model of valued-rational action gives positive science an opportunity to investigate mass political actions, without using the category of "ideology". Development of conceptual ideology model within the framework of methodological paradigm of positivism could be examined as the changes in the regularly recommencing attempts to clean positive knowledge from metaphysical, ideological and valued influences, saving its objective content.

Keywords: rationality, metaphysics, ideology, values, ersatz-religion.

Феноменологические исследования первой половины XX века показали, что эпистема позитивной науки очевидным образом отошла от тех идеалов познания, которыми руководствовались основоположники науки Нового времени. Классическая рациональность оказалась в затруднительном положении уже в начале XX века, поскольку за границами ее возможностей оказались огромные пласты человеческого знания и духовного опыта. В таких условиях приоритет науки может сохраняться лишь путем вытеснения за ее границы духовно-практических компонентов, которые, с одной стороны, скрывают травмирующую глубину социальной реальности, с другой – обеспечивают тотальность социального действия в условиях стремительно нарастающей дифференциации индивидуальной осознанности. Одним из таких духовно-практических компонентов, отношения которого с позитивной наукой оказались неопределёнными, является идеология.

Позитивизм как стратегия социального познания был основан на нескольких противоречивых методологических установках, для которых он постоянно искал опосредствующие звенья. С одной стороны, позитивисты требовали свободную от метафизики, практически ориентированную новую науку, которая бы устанавливала объективные законы общественной жизни. С другой стороны, они понимали, что до выявления объективных законов и создания Большой теории общества, не следует предъявлять слишком высокие требования к тем социальным доктринам, которыми руководствуются политики. Это расхождение теории и практики породило «тактику откладывания» и своеобразного моратория на создание целостного научно выверенного общественного проекта. А. Гоулднер, исследовавший неявные консенсусные предпосылки позитивизма, писал: «Подобная отсрочка, по сути, будет бесконечной и предположительно растянется до тех пор, пока позитивизм сможет благодаря новой методологии создать новую картину общества» [3, с. 132].

Не желая связывать себя с какой-либо идеологической ориентацией и стремясь «быть над схваткой», позитивисты начали «сакрализировать» не сам образ счастливой общественной жизни, а правила его создания, методологию. Они стали обожествлять науку эпохи индустриализма, которая в их стратегии превратилась в необходимое и достаточное условие общества всеобщего потребления.

Новая рациональность эпохи Modern становится необходимым условием формирования технологической базы индустриального общества, но она же является важнейшим фактором формирования личности, способной жить в новых условиях. Она формирует не только исполнителя, обслуживающего новый технологический базис, но и менеджера, который управляет новыми социально-экономическими и культурными процессами.

В соответствии с новой культурной парадигмой, чтобы подготовить свой ум к исследовательской деятельности, ученому необходимо отбросить все, что известно ему как обычному человеку,

переосмыслить установки так называемого «здорового смысла» и начать руководствоваться исключительно принципами позитивного метода. В свою очередь, позитивный метод определяет содержание правильного мышления и зиждется на трех основных постулатах: занятие позиции внешнего наблюдателя, поддержание состояния нейтральности, технологичность.

Правило внешней позиции означает, что научный разум формируется и определяется как таковой, лишь дистанцировавшись от личного опыта, от «ложных очевидностей, управляющих разумом обывателя» [1, с. 98]. Здравый смысл и повседневный опыт в значительной степени живут иллюзиями и руководствуются предрассудками. Ученый должен критически подойти к своему личному опыту и сознательно поставить себя «вне игры», не быть заинтересованной стороной в стихийной игре чувств и интересов. Только на этом пути он сможет достичь объективной точки зрения.

Заняв позицию нейтрального наблюдателя, ученый последовательно воздерживается от всякого ценностного (заинтересованного) суждения, бесстрастно конструирует предмет науки, остаётся на всем протяжении исследования сугубо технологичным, не выказывает никаких предпочтений. Позитивно ориентированный ученый, опираясь на силу точных наук, переносит их методы в область так называемых наук о духе. Новую науку об обществе характеризует высокая технологичность, ее методы используются *ad hoc* (т. е. конкретно, «по месту»); формальные методы прилагаются к конкретному случаю. С этой точки зрения оправданным является перенос точных методов, зарекомендовавших себя в естественно-научных исследованиях, на социальные науки. Сами социальные науки, таким образом, становятся уделом профессионалов, которые умеют пользоваться научными методами.

Если подойти к указанным принципам не с точки зрения абстрактной логической чистоты, а с позиций *Ideologiekritik*, то можно обнаружить неявные социо-культурные предпосылки, лежащие в фундаменте методологической парадигмы позитивизма. В первую очередь это касается принципа нейтральности, получившего неожиданное подкрепление в социальных практиках Нового времени.

Принцип нейтральности отличал первых позитивистов от иных направлений в сфере познания и политической практики. Позитивисты не только изгнали метафизические и религиозные идеи (бессмертие души, провидение, божественный порядок мироздания и т. д.) из своего арсенала, они квалифицировали старые, отягощенные предрассудками методы, как ненаучные, противоречащие индустриальному развитию общества. Можно сказать, что позитивисты – это второе поколение европейских революционеров, отягощенное негативным опытом революционных преобразований. Они старались вытеснить предыдущий травмирующий опыт на периферию сознания. Именно задачам такого вытеснения служат принципы объективности и нейтральности по отношению к этической дихотомии добра и зла.

Последующие постреволюционные кризисы Реставрации и распространение культуры утилитаризма способствовали развитию глубокого чувства отрешенности от драматических событий политической практики. Позитивизм преобразовал углубляющееся **чувство отрешенности в мировоззренческий принцип** и на основе его разработал систему научного знания. Позитивизм легитимировал превращение отрешенности в ценность научного объективизма. Как отмечал А. Голднер: «Объективность как ценность превращала в предписание и четко выражала ту отрешенность, которую уже ощущал обособившийся индивид: должностное подразумевало возможность. Позитивистское требование объективности послужило откликом на чувство отрешенности, порождаемое культурой утилитаризма...» [3, с. 134]. В условиях экспансии товарного производства привязанность к продукту своего труда проявляется как препятствие для эффективного обмена и коммуникации. Оставляет человек предмет себе или продает его – должно зависеть не от его личных привязанностей, а, в конечном счете, от цены, которая предлагается за товар. В условиях рынка именно цена определяет рациональность (эффективность) производства конкретного товара.

Эта проблема поднимается на экзистенциальную высоту, когда встает вопрос о продаже рабочей силы, т. е. добровольном отчуждении человеком своих способностей. В культуре, основанной на личных привязанностях, такое действие не может стать образцом для массового поведения. Иная ситуация складывается в культуре, основанной на отношениях купли-продажи, в ней отчуждение становится социальным фактом и образцом поведения.

Методология позитивизма возвела чувство отрешенности (отчуждения) в принцип человеческого познания, тем самым способствовала компромиссу индивидуального сознания и действительности, в которой индивид добровольно вынужден отказаться от всех личных привязанностей. Объективность (ничего личного – только бизнес) – это способ придти к согласию с действительностью, в которой утрачены все личные привязанности. Но кем является человек, утративший личные привязанности? Это

либо божество, существующий по воле случая, либо божество, парящее над реальностью. Конкретные индивиды редко могут до конца пройти путь объективного познания, большинство же под принципом объективности, скрывает свою неудовлетворенность действительностью.

Попытка сформировать целостную методологическую парадигму на основе указанных принципов, рано или поздно обнажала фундаментальное противоречие социологической программы позитивизма. «Позитивное» понимание науки означало ориентацию на всеобъемлющую социальную теорию, основывающуюся на фактической достоверности. Однако, как раз с достоверностью социальных фактов дело обстояло не лучшим образом. Ценностные ориентации и групповые интересы людей искажали реальность и не позволяли видеть сущее, если оно противоречило этим интересам. Ученый как член конкретного общества, не может избежать действия социальной иллюзии и вынужден действовать вопреки принципам своей научной парадигмы.

Это противоречие невозможно преодолеть без решения проблемы достоверности научного знания и «априорности» коллективных убеждений. Можно допустить, что отдельный ученый мог бы оставаться нейтральным (незаинтересованным) в течение длительного времени, пока он не найдет достаточных оснований для своих теоретических построений, но совершенно невозможно допустить, чтобы все люди последовали примеру ученого и отказались от своих интересов во имя поисков научной истины. Такой всеобщий отказ означал бы моментальный крах всей общественной жизни, скрепленной витальными интересами. Из невозможности для каждого индивида принять позицию ученого и долгое время оставаться нейтральным, вытекает необязательность научной достоверности для всех членов общества, и допустимость массового знания, не обладающего достоинствами научности, но тем не менее вполне успешно обеспечивающее повседневную ориентацию людей.

Большинство людей принимает научные законы не в силу личных усилий и личной убежденности в их объективности, а в силу авторитета науки и определенного давления общества, подталкивающего индивидуальное сознание к принятию такого авторитета. Знания ученого и обывателя обладают различными гносеологическими статусами, но эти различия не мешают ученому и обывателю действовать согласованно, сохраняя существующий социальный порядок. В структуре социального порядка идеология создает такую духовную атмосферу, которая не укладывается в каноны классической рациональности, но обеспечивает управление обществом и согласованные действия индивидов в рамках существующего порядка. Идеология нейтрализует сомнения, смягчает негативно-аналитический потенциал научного мышления, ставит границы распространения этого потенциала в человеческом сообществе.

В общественном сознании идеология не только очерчивает действенные границы научного познания, она является своеобразной ничейной полосой между наукой и традиционным религиозным мышлением. Попытки очертить границу между идеологией и традиционной религией породили трактовку идеологии как эрзац-религии, которая соединяет воедино ценностные ориентации представителей индустриального общества. Ведущие социологи начала XX века, такие как М. Вебер, Э. Дюркгейм, К. Манхейм [См.: 2; 4; 5], солидарны в своих попытках преодолеть методологический кризис позитивной науки, который стал очевидным с распространением классической рациональности на социальное познание. Этот кризис обнажился в первую очередь в связи с проблемой политических идеологий, которые стали архимедовым рычагом для приведения в движение огромных масс людей. М. Вебер писал: «На эти представления люди ориентируют своё поведение, эти коллективные образования имеют огромное, подчас решающее каузальное значение для поведения людей, в первую очередь как представления о том, что должно (или не должно) иметь значимость» [2, с. 466].

Идя по пути трактовки идеологии как эрзац-религии, М. Вебер выходит на фундаментальную проблему современного мировоззрения – проблему ценностей. Трактовка идеологии как системы ценностей позволяет обнаружить истоки идеологических представлений не в метафизических и религиозных идеях, а в практической почве коллективных представлений людей, что в свою очередь, даёт возможность разработать социологический инструментарий для измерения этих представлений. В социологической теории первой половины XX века проблема глобальных политических идеологий переформатируется в проблему осмысленности индивидуального и коллективного действия. Социологи, ставшие на путь «понимающей методологии» и теории ценностно-рационального действия, получили концептуальную модель для исследования массовых политических акций, не прибегая к категории идеология, к этому времени приобрелшей политико-ангажированный оттенок. Появление идеально-типической методологии позволяло исследовать социальное действие, даже в том случае, если оно было подвержено действию иррациональных факторов (аффектам и заблуждениям).

Исследуя внерациональное поведение людей, М. Вебер не стремится к метафизическому обоснованию теории ценностей. Он не идет по пути феноменологов и не пытается создать метафизику

ценностей. Вопрос о трансцендентальном содержании проблемы ценностей немецкий социолог оставляет за рамками позитивной науки. Социологическая наука не обладает средствами рационального обоснования ценностей или их опровержения, она фиксирует «то, что есть» и воздерживается от вынесения суждений о том «что должно быть».

Парадигма позитивной науки произвела на свет несколько конкурирующих концептуальных моделей идеологии. При всем разнообразии этих моделей их объединяет общая стратегия-принцип сохранения наследия Просвещения, через размежевание классической рациональности и ценностного видения реальности. Развитие концептуальной модели идеологии в рамках методологической парадигмы позитивизма можно рассматривать как череду регулярно возобновляющихся попыток очистить позитивное знание от метафизических, идеологических и ценностных влияний, сохраняя его объективное содержание.

Литература:

1. Бенетон Ф. Введение в политическую науку. – М., 2002. – 368 с.
2. Вебер М. Основные социологические понятия // Западноевропейская социология XIX – начала XX века. Тексты. – М., 1996. – С. 455 – 491.
3. Гоулднер А.У. Наступающий кризис западной социологии. – СПб., 2003. – 575 с.
4. Социология. Её предмет, метод, предназначение. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
5. Манхейм К. Диагноз нашего времени. – М., 2000. – 700 с.

УДК:801

**Фрадкіна Н.В.¹ – канд. філос. наук, доцент
НТУ "ХП" (Харків)**

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ РАЄВСЬКОГО ЯК ЧИННИК СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ СЛОБОЖАНСЬКОГО МОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА: КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ

У статті висвітлено забуту постать видатного просвітителя Слобожанщини XIX ст. С.О. Раєвського. Філософські осмислюється його всебічна культуротворча діяльність, яка демонструє нам приклад безкорисливого служіння своєму народові справжнього інтелігента. Наголошується, що використання виховного потенціалу постаті Сергія Раєвського дозволяє говорити про зв'язок часів і виховання нової етики української інтелектуальної еліти.

Ключові слова: просвітництво, культура, філософія культури, інтелігенція, народні читання, народний театр

Фрадкіна Н.В. Просветительская деятельность Сергея Раевского как фактор социокультурной динамики слобожанского современного общества: культурно-философское содержание. В статье освещена забытая фигура выдающегося просветителя Слобожанщины XIX в. С.А. Раевского. Философские осмысливается его всесторонняя культурно-творческая деятельность, которая демонстрирует нам пример бескорыстного служения своему народу настоящего интеллигента. Отмечается, что использование воспитательного потенциала личности Сергея Раевского позволяет говорить о связи времен и воспитания новой этики украинской интеллектуальной элиты.

Ключевые слова: просвещение, культура, философия культуры, интеллигенция, народные чтения, народный театр

Fradkina N.V. Educational activity of Sergey Rayevsky as factor of sociocultural dynamics of slobozhansky moderny society: cultural and philosophical contents. The forgotten figure of the outstanding educator of Slobozhanshchina of the XIX century S. A. Rayevsky is covered in article. The philosophical its comprehensive culture creative activity, which shows us an example of disinterested service to the people of the real intellectual is comprehended. It is noted that use of educational potential of the identity of Sergey Rayevsky allows to speak about link of times and education of new ethics of the Ukrainian intellectual elite.

Keywords: education, culture, philosophy of culture, intellectuals, national readings, folk theater

Постановка проблеми. Невід’ємною складовою процесів духовного відродження нашого народу є зростання інтересу до національної культури, тих факторів, які сприяють динаміці зростання модерних суспільств, визначають риси національної культури. Останнім часом основним змістом культурного відродження слобожанських традицій стала самовіддана праця багатьох дослідників, ентузіастів, практиків із реконструкції втраченої культури, залучення до нового життя великих культурних набутків, які замовчувались або були невідомими. В процесі таких досліджень виникають забуті постаті, діяльність яких стала вагомим внеском в розвиток української культури, модернізації та гуманізації українського суспільства. Одним з таких видатних культурних діячів є Сергій Олександрович Раєвський, більш відомий загалу як чоловік видатної художниці Раєвської-Іванової та батько Олександра Сергійовича Раєвського – видатного конструктора.

Метою статті є висвітлити просвітницьку діяльність С.О. Раєвського та його неоціненний внесок в українську культуру, яким чином ця діяльність змінює суспільні пріоритети, надає новий культурно-філософський зміст систематичній освіті та служінню слобожанської інтелігенції.

Аналіз останніх досліджень. Дуже прикро для нас як дослідників та громадян, що на теперішній час єдиним джерелом, яке висвітлює персоналію С.О. Раєвського, став Енциклопедичний Словник Брокгауза та Єфрона (1890-1907), який зазначає лише основні віхи біографії цього видатного українського діяча-просвітника: «Раєвський (Сергій Олександрович) – діяч з народного просвітництва м. Харкова, народився у 1844 р., окружний інспектор Харківського навчального округу. Від початку відкриття Харківського товариства грамотності у 1869 р., Раєвський невпинно працює в ньому. Він організував в Харкові народні читання. Як незмінний голова комісії народних читань, Раєвський розповсюдив її діяльність з влаштування читань на повітові міста і села Харківської губернії. Свою діяльність Раєвський долучає і до товариства виправних притулків» [2]. Частково діяльність С. Раєвського висвітлювалась у зв’язку з аналізом культурної спадщини Харківського товариства поширення в народі грамотності [7], частково згадувалась також його причетність до діяльності Народного дому, але надання загальної характеристики діяльності просвітника та визнання дійсних заслуг цього видатного діяча так досі і не здійснено, тому наше дослідження є важливим та надзвичайно актуальним.

Основний матеріал та результати дослідження. У життєвому шляху С.О. Раєвського та його дружини М.Д. Іванової, першої російської жінки, удостоєної у 1868 році Академією Витончених мистецтв звання вільного художника, образно кажучи, нібито синтезувались усі найкращі якості української інтелігенції того часу, для якої просвітництво народу, підйом його духовного рівня складали сенс усього життя.

М.Д. Раєвська на початку 1869 року відкрила першу у Росії приватну школу малювання та живопису, безкоштовну для бідніших прошарків населення і очолювала її протягом 28-ми років. Зі школи Марії Раєвської вийшов видатний український художник С.І. Васильківський, ряд інших непересічних творчих постатей, що заклали основи української школи малювання та живопису. З моменту заснування Харківського товариства грамотності і до самої своєї смерті вона була його найактивнішою учасницею і, поки дозволяв зір, безкоштовно викладала малювання у школах товариства [8].

Найяскравішим прикладом служіння українському народові є життя та більш ніж півстолітня просвітницька діяльність С.О. Раєвського. Зі студентських років він безкоштовно викладав протягом трьох років (з 1864 р.) у відкритій у Харкові школі грамотності для дівчат, був одним із засновників Харківського товариства грамотності, виконував у ньому обов’язки секретаря та члена Правління, а також протягом трьох років він очолював Товариство.

У 1870-ті роки працював у Чоловічій недільній школі Харківського товариства грамотності, на початку 1880-х років за його ініціативою було утворено Комісію народних читань і ним одним з перших в Україні було піднято питання про їх заснування в повітових містах та селах. У 1896 році С.О. Раєвський висунув ідею про будівництво в місті Народного театру і весь час свого дозвілля присвятив реалізації цього проекту в особі голови будівельної комісії, а із завершенням будівництва Народного театру його було обрано головою комісії з його керівництва. Під його керівництвом Народний театр зайняв провідне місце серед культурно-просвітницьких закладів тогочасної Росії.

Тут було зібрано один з найбагатших театральних реквізитів, при цьому багато костюмів було зроблено за історичними атласами та вказівками істориків російського та українського побуту руками самого С.О. Раєвського. Наполяганнями С.О. Раєвського до трупи Народного театру були заохочені

найкращі любительські сили, які виконували видатні драматичні твори класиків російської, української та світової літератури.

Очолоючи Товариство з 1911 року, він став ініціатором проведення у Харкові першого у Росії з'їзду з позашкільної освіти (1915 р.). Після його закінчення очолив комісію з позашкільної освіти, котра займалася розробкою загальних та спеціальних питань позашкільної освіти: заснування курсів позашкільної освіти, бібліотечних курсів, курсів народного театру, курсів музичної грамоти та інше.

Не менш енергійно, ніж у Харківському товаристві грамотності, С.О. Раєвський працював для просвітництва народу в особі члена міської училищної комісії. Разом з Ф.О. Павловським він розробив статут Міського ремісницького училища та організував у ньому навчальну частину; він же підготував проект введення у Харкові всезагального навчання, ця ідея значно випереджала час і була основою побудови суспільства нового модерного типу.

Йому та професору О.П. Шимкову належить ідея будівництва складних шкільних будівель, і будівництво такої першої будови «Пушкінського училища» для дітей робітників він виніс на своїх плечах, очолюючи будівельну комісію. За його діяльною участю було створено Народний університет та художнє училище, затверджено статут та збудовано приміщення Вищих жіночих курсів. Перераховуючи блискучі приклади просвітницької та організаційної діяльності С.О. Раєвського на ниві народної просвіти можна зробити висновок, котрий було написано у проханні від Харківського товариства грамотності про призначення державної пенсії С.О. Раєвському у 1920 р., що «він віддавався здійсненню ідеї розвитку духовного рівня народних мас з усім запалом нестаріючої душі, з ентузіазмом та самопожертвою, не шкодуючи ані сил, ані часу, ані спокою» [4, л.1]

І підтвердженням цих слів служить привітальна адреса українських робітників з нагоди 10-річного ювілею Народного дому в 1913 році, у котрій вони висловлюють подяку і шанування С.О. Раєвському: «Тільки одне бажання самої сердечної допомоги бачили ми від Вас, Сергію Олександровичу, в нашій праці, при постанові п'єс, – писали робітники – учасники художньої самодіяльності, – і коли ми, актори, своєю грою, далеко не завжди давали живу миттєву картину, за те картина ця кожен раз мала, дякуючи Вам, розкішну, правдиву раму, бо Ви з невсипучою енергією, яка доходила навіть до дрібниць, піклувалися за найкращу історичну та етнографічну обстановку п'єс. Ця дивовижна енергія Ваша багатьом із нас підіймала знову руки, коли вони падали, стомлені працею, і дух, коли він підупадав після невдач. Не можемо ще не підкреслити й того, що ми не почували себе «пасинками», працюючи разом з Російською трупкою, бо ставлення Ваше було однаково сердечне і рівне як до служителів пануючої нації, так і до нас» [3]. Ці слова передають правдиві свідчення того часу та разом з тим визнання заслуг цієї видатної людини, а також тих етичних та культурних стосунків, якими були виховані ним під час його благодійницької та освітньої діяльності.

Зусиллями членів Комісії народних читань, очолюваної С.О. Раєвським, у місті на заводських окраїнах було створено сім постійних аудиторій народних читань, склад світлових картин (діапозитивів на склі), кількість яких у 1914 році досягла 10000 одиниць, які забезпечували ілюстрації 683 тем [6, л. 2] і придбано декілька дуже коштовних «чарівних» ліхтарів англійського виробництва, світловий ефект яких досягався завдяки складному пристрою. За тридцять років Комісія влаштувала у Харкові 3199 читань, які відвідало більш ніж 600000 слухачів [10, с. 77].

Звіти комісії містять досить цікаві відомості про проведення читань як в Харкові, так і в селах Харківської губернії. Саме на основі цих відомостей комісія робила висновки про уподобання своїх слухачів. Так, за їх бажанням, комісія почала щорічно протягом Великого посту влаштовувати читання виключно релігійно-морального змісту, що відповідала високим потребам релігійно налаштованої публіки.

Комісія намагалася відгукуватися на різні події, що відбувалися в країні. Було влаштовано спеціальні читання з нагоди ювілеїв письменників: І.А. Крилова, О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя та інших. Проводилися святкові читання для дітей. На Різдво та Масницю влаштовувалися ранки для учнів початкових міських училищ. Досить часто практикувалося проведення загальноосвітніх ранків. Під час яких демонструвалися за допомогою «чарівного» ліхтаря твори живопису, скульптури, архітектури з коментарями, які найчастіше надавав викладач історії та географії Харківської прогімназії Г.Є. Гінце [7, с. 98].

Протягом кількох років в Харківських аудиторіях влаштовувалися під час читань в антрактах музичні відділення, де звучали твори як з народного репертуару, так і класичні. Виконувалися сольні (на роялі, скрипці, віолончелі, кларнеті) та оркестрові музичні п'єси учнями реального та повітового училищ. Інколи до виступів в антрактах запрошувалися хоріві колективи: дитячий, харківського

музичного гуртка і жіночої ремісничої школи під керівництвом Ніколаєва, товариства любителів хорového співу. Взагалі, влаштування музичних відділень під час проведення народних читань комісія вважала одним з найважливіших завдань, що популяризувала культурницьку діяльність С. Раєвського, гармонізувала існуючі соціокультурні відношення.

У 1912 році з ініціативи С.О. Раєвського Комісія ухвалила перейти від народних читань до влаштування лекцій спочатку з окремих великих тем, а потім почати проводити «планово, систематично та цілі курси окремих наук і таким шляхом підійти до програми народного університету» [5, л.50]. Ідея народного університету була спрямована на всебічність та універсальний характер навчання, розглядала навчання як частину суспільного прогресу та соціокультурної динаміки, надавала новий культурно-філософський зміст самій ідеї університету, а також ставала запорукою соціального оптимізму та гармонії різних верств та прошарків.

Висновки. Отже, всебічна просвітницька діяльність О.С. Раєвського демонструє нам приклад безкорисливого служіння своєму народові справжнього інтелігента. За точним образним висловленням О.Ф. Лосева, «інтелігент – це той, хто пильнує інтереси загальнолюдського благоденства ... інтелігент не мислить свою інтелігентність, а дихає нею, як повітрям» [9]. Саме таким ми бачимо Раєвського на його життєвому шляху. Він був діяльною, креативною людиною з великою етичною складовою, що ми показали на ряді яскравих прикладів з його життя у нашій статті, тобто справжнім інтелігентом та творцем національної культури.

Через сто років ми виражаємо слова подяки Сергію Раєвському за велику любов до свого народу та своєї культури і вибачаємося за прикру помилку історії. Життєвий шлях та діяльність С. Раєвського – це приклад для сучасної інтелектуальної еліти, яка за словами А.К. Бичко та І.В. Бичко, є «визначальним духовним чинником у формуванні і розвії української національної самосвідомості народу» [1, с. 5]. Саме таким хотілося б бачити сучасного українського інтелігента, який би в першу чергу опікувався інтересами свого народу, керувався інтересами патріотизму, гуманізму та інтелектуального служіння своїй культурі. Тому культурне наслідування такого прикладу надає новий культурно-філософський зміст служінню слобожанської інтелігенції, а використання виховного потенціалу постаті Сергія Раєвського дозволяє говорити про зв'язок часів і виховання нової етики української інтелектуальної еліти.

Література:

1. Бичко А.К. Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження. / А.К. Бичко, І.В. Бичко. – Дрогобич, 1997. – 155 с.
2. Энциклопедический словарь : в 86 томах + 4 доп. / под ред. проф. И. Е. Андриевского ; издатели : Ф. А. Брокгауз (Лейпциг), И. А. Ефрон (С.-Петербург). – СПб. : Семёновская Типо-Литография (И. А. Ефрона), Фонтанка, № 92, 1890-1907. Том XXVI (51).
3. ДАХО, ф. 200, оп. 1 ед. хр. 335, л. 53.
4. ДАХО, ф. 200, оп. 1, ед. хр. 541, л. 1 об.
5. ДАХО, ф. 200, оп. 1, ед. хр. 396, л. 50.
6. ДАХО, ф. 200, оп. 1, ед. хр. 214, л. 24
7. Коломієць Т.В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869–1920 р р.) / Т.В. Коломієць. – Харків: Фірма «Консул», 1998. – 192 с.
8. Лезин В. М.Д. Раевская. Некролог / В. Лезин // Южный край. – 1912. – 10 дек.
9. Лосев А.Ф. Держание духа / А.Ф. Лосев. – Москва: Политиздат, 1988. – 364 с.
10. Отчет о деятельности харьковской комиссии народных чтений за 1915 год. – Харьков, 1916. – 89 с.

УДК:801:172.4 (Ребора)

**Карминати А¹. – аспірантка
ХНУ імени В. Н. Каразіна (Харьков)**

ПОЭЗИЯ И АНТРОПОЛОГИЯ ВОЙНЫ: ПРЕОДОЛЕНИЕ НЕМОТЫ (на матеріалі творчеств Клементе Ребора)

В данной статье рассматривается опыт итальянского поэта Клементе Ребора (1885-1957), который был непосредственным участником Первой Мировой Войны. Для него одним из самых драматических последствий войны является изоляция и отсутствие коммуникации. Поэзия становится пространством, в котором человек, преодолевая немоту, открывается к встрече с Другим. В 1949 г Теодоро Адорно написал: «писать стихи после Освенцима – варварство». На фоне тревожной хроники

современных событий эти слова становятся вновь актуальными и возвращают нас к вопросу о природе и функции поэзии. Для того, чтобы ответить на этот вопрос необходимо посмотреть на поэтическую практику в контексте антропологии войны и преодоления насилия.

Ключевые слова: поэтическая практика, мир, антропология войны, коммуникация, преодоление травмы, немота, несообщаемость, Другой и Чужой.

Кармінаті А. Поезія та антропология війни: подолання німоти (на матеріалі творчості Клементе Ребора). *У цій статті аналізується досвід італійського поета Клементе Ребора (1885-1957), який воював на фронтах Першої Світової Війни. Для нього одним з найдраматичніших наслідків війни є ізоляція та відсутність комунікації. Поезія постає простором, в якому людина долає німоту та відкривається для зустрічі з Іншим. У 1949 році Теодор Адорно написав: «писати вірші після Освенціма є варварством». Враховуючи тривожну хроніку сучасних подій ці слова знову стають актуальними та повертають нас до питання про сутність та функції поезії. Для того, щоб відповісти на це питання необхідно розглянути поетичну практику у контексті антропології миру та подолання насилля.*

Ключові слова: поетична практика, мир, антропология війни, комунікація, подолання травми, німота, Інший та Чужий.

Karminati A. Poetry and anthropology of war: overcoming muteness (on oeuvre of Clemente Rebora). *This article examines the experience of the Italian poet Clemente Rebora (1885-1957), who fought in the First World War. According to him, one of the most dramatic consequences of the war is the isolation and the lack of communication. Poetry becomes the space where, overcoming muteness, person open up to meet the other. In 1949 Theodor Adorno wrote: «Writing poetry after Auschwitz is barbaric». Against the disturbing chronicle of contemporary events, these words become relevant again and require a renewed understanding of nature and function of poetry. In order to answer this question it is necessary to look at the poetic practice in the context of anthropology of peace.*

Keywords: poetic practice, peace, anthropology of war, communication, overcoming of trauma, muteness, Other and Alien.

В настоящей статье, которая является частью более обширного исследования, исследована ценность и функцию поэзии в осмыслении сущности антропологической катастрофы. Хроника современных событий возвращает нас к проблеме, перманентно поднимавшейся на протяжении всего 20 века, к проблеме несостоятельности человеческой речи перед лицом неслыханных масштабов трагедии и непостижимости происходящего. Предельным выражением потери этой речи может послужить знаменитое высказывание Теодора Адорно (1949): «критика культуры столкнулась с последним этапом диалектики культуры и варварства: писать стихи после Освенцима – варварство, и это сводит на нет сам смысл вопроса, почему сегодня писать стихи невозможно» [1, с. 22]. Категоричность утверждения философа Франкфуртской школы является ничем иным, как симптомом кризиса целой эпохи, который зарождается в начале века, и который профессор Адриано Дель Аста, в своей книге «В борьбе за реальность» определяет как «страх перед формой, перед образом, нечто вроде современного иконоборчества [...]». Отрицая возможность искусства, возможность емкого чувственного образа, в котором может воплотиться божественное, современное иконоборчество, как и классическое, возводит еще оду преграду между вещью и ее смыслом, вещью и возможностью увидеть ее и передать ее смысл, между элементами, из которых состоит мир, и организующим началом, которое придает им форму, упорядочивает и из неотразимого хаоса производит достойный восхищения мир» [15, с. 128].

Вышеупомянутые наблюдения стимулировали наш интерес к творчеству и свидетельству человека, который пережил ужас войны и задавался вопросом о правомерности искусства, тем самым показывая важность поэзии на пути преодоления трагедии войны. Этому открытию он обязан несколькими последовавшим за ним ценным выводам, которые могут внести свой вклад в новое определение функции поэтического языка. Речь идет о миланском поэте Клементе Ребора [*1] (1885–1957), который принимал непосредственное участие в Первой Мировой войне. Его творчество, вобравшее в себя переживание глубоких ран, нанесенные войной, характеризуется драматическим переходом от тишины, вызванной растерянностью, к возрождению поэтического слова, суть которого заключена в словах, написанных поэтом за два года до смерти: «к истине вела поэзия» [10, с. 290].

В первой части статьи будет рассмотрена проблема «несообщаемости» (“incomunicabilità”), с которой сталкивается Клементе Ребора по возвращении с фронта. Неспособность свидетельствовать о пережитом страдании, непонимание общества, и вызванное непониманием чувство отчужденности,

исключенности из него – одно из самых драматических последствий войны, которое были вынуждены переживать ее участники, ставшее причиной закрытости и изоляции. Развитие этой темы находим в письмах к друзьям, отправленным с фронта (1915-1916), в переводе новеллы Леонида Андреева с русского языка (1919), а также в самой поэзии и поэтической прозе военного периода (1916-1920).

Во второй части статьи будет предпринята попытка показать, что поэзия играет важную роль на пути преодоления *оставленности* человека, вернувшегося с войны. Будут проанализированы два поэтических образа – *хор* и *колокол*, впервые используемые поэтом в текстах военного периода, и представлены результаты исследования этих образов, наполняющихся символическим содержанием, в последующих произведениях.

«Несообщаемость». Для того чтобы понять глубину смысла термина *«несообщаемость»* («*incomunicabilità*»), необходимо обратиться к первому тексту, написанному Клементе Ребора по возвращении с фронта, которым является перевод новеллы «Елеазар» Леонида Андреева [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**].

Знакомство с повестью «Елеазар» Л. Андреева, насколько мы можем понять из переписки, состоялось в феврале 1916 г., т. е. практически сразу после инцидента на фронте, когда Ребора, обессиленный и подавленный, переезжает из одной психиатрической лечебницы в другую для освидетельствования физического и умственного состояния. Именно в эти месяцы рассказ Андреева приобретает для Ребора особое значение, и все чаще в письмах к близким имя Лазаря употребляется в качестве псевдонима самого поэта: «Ты знаешь, мой Раймондо, что я, разделив удел Лазаря, с трудом нахожу в себе силы “вращаться в обществе” и видеть смысл и ценность людей и вещей» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, р. 415]. Подобно герою Андреева, Клементе живо ощущает ужасные следствия встречи со смертью и невозможность вновь погрузиться в стихию обыденной жизни. В рассказе Андреева Ребора находит описание состояния человека, вернувшегося с войны. Естественно, что это отождествление с текстом отражается на переводе, иногда в такой степени, что мы слышим в словах Андреева голос Ребора. Особенно характерны некоторые специфически-личные обороты, далеко отклоняющиеся от русского оригинала, но в то же время свидетельствующие о самоотождествлении с сюжетом повествования. Это подтверждается тем фактом, что сами темы, возникающие при анализе психологии Лазаря, вновь появляются в поэтических и прозаических произведениях, посвященных войне, которые были созданы Ребора почти одновременно с переводом и опубликованы в журналах между 1916 и 1920 гг. Одной из этих тем является *«несообщаемость»*.

Главный герой повести «Елеазар» в переводе Ребора предстает «ужасающе обезличенным и несообщаемым» («*spaventevolmente spersonato e incomunicabile*») [2, с. 21]. Выбор итальянского поэта сильно отличается от русского текста, где Андреев описывает Елеазара словами «до ужаса другой и особенный» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, р. 193]. Русское прилагательное «другой» означает, применительно к лицу, «другой, различный» [17, см. статью «другой»]; в то время как «особенный» можно перевести как «особенный, не похожий на других [particolare, che si distingue dagli altri]» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, см. статью «особенный»], в данном случае скорее «strano» [странный]. Следовательно, также и в этом пассаже Ребора отклоняется от буквы текста, делая выбор в пользу более субъективного переводческого решения. Задаваясь вопросом о причинах чужести Лазаря в глазах других, он приходит к выводу, что в основе ее лежит неспособность и невозможность сообщить этим другим пережитый опыт. Именно эта невыразимость делает героя непонятым и, следовательно, чужим.

Начиная с 1915 г. проблема *«несообщаемости»* фронтового опыта становится для поэта одной из наиболее животрепещущих тем: мы встречаемся с ней почти во всех его письмах с августа по декабрь этого года: «как много невыразимого опыта» [11, с. 289]; «обо мне я не могу сказать ничего» [11, с. 289]; «простите, что больше не пишу» [11, с. 292]; «клементские дела страдают, поэтому лучше молчать» [11, с. 295]; «глубины своего сердца я не могу исповедать вам» [11, с. 196]; «как можно в подобных условиях сообщать известия о себе?» [11, с. 299]; «ужас, который меня окружает [...] не позволяет мне подобрать подходящие выражения» [11, с. 304]; «обо мне умолчу» [11, с. 305]; «неисповедимая тоска» [11, с. 306]; «все то, что неслышимо ныне» [11, с. 309].

Каковы же могли быть причины этой афазии, роднящие миланского поэта с героем повести Андреева? Одна из них – невыразимость; война столь чудовишна, что ее невозможно описать обыкновенными словами. Эта невыразимость находит отражение в смелых экспериментах с языком в поэтических текстах о войне: здесь Ребора специально деформирует язык, чтобы отобразить реальность, искаженную насилием.

Другую причину *«несообщаемости»* следует видеть в процессе дегуманизации, претерпеваемом солдатами, который не оставляет места человеческим чувствам: «внутренние муки ничего не значат (как

говорят) – и, следовательно, не имеют ни малейшего значения!» [11, с. 295]. Назначение голоса сводится, тем самым, к «отхаркиванию нечистот» [10, с. 190], подобно речи главного героя в повести Андреева: «Теперь же он был серьезен и молчалив; сам не шутил и на чужую шутку не отвечал смехом; и те слова, которые он изредка произносил, были самые простые, обыкновенные и необходимые слова, столь же лишённые содержания и глубины, как те звуки, которыми животное выражает боль и удовольствие, жажду и голод. Такие слова всю жизнь может говорить человек, и никто никогда не узнает, чем болела и радовалась его глубокая душа» [2, с. 21].

Помимо почти физической невозможности выразить себя, строки из стихотворения «Голоса мертвого дозора» (1917) указывают на другой аспект, связанный с невозможностью коммуникации или отсутствием общей почвы. Призыв «не говори», повторенный дважды в 9 и 10 строках, устанавливает необходимую дистанцию между теми, кто пережил войну, и теми, кто предпочитает остаться в неведении: «А ты, если вернешься цел, / не говори им – тем, кто не знает, не говори – там, где человек и жизнь / еще понимают друг друга» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, с. 85]. Эти строки призывают уцелевшего на войне не открывать «тем, кто не знает» ужаса смерти, потому что «выдать» эту тайну означало бы поставить под угрозу всю действительность, обрекая ее на отчаяние небытия. Именно это происходит в начале повести Андреева, когда в разгар праздника, обращенный к Лазарю вопрос о смерти «в безобразной нагоде открыл истину» [2, р. 22], и с тех пор никто уже больше не приближался к воскресшему.

«Несообщаемость» обусловлена разными причинами: невыразимостью пережитого опыта; дегуманизацией, которая доводит до привычки к смерти, равнодушия к боли ближнего и к цинизму; недопонимание с теми, которые не знают войну, или не хотят узнать, из-за страха разрушения уверенности и потери пространства безопасности. Для общества, которое формируется страхом другого человека и в котором отсутствует общение, характерны изоляция и эгоизм. Внимательно рассматривая стихотворения военных, мы можем отметить, что изоляция и замыкание индивида на себе для Ребора являются основными свойствами человека войны, без преодоления которых невозможно открыть двери миру.

Преодоление «несообщаемости». По возвращении с войны, хотя и опустошенный психологическим кризисом и «обезличенный злом эпохи», Ребора все же может утверждать, что остался «неизлечимо человеком» [10, с. 197]. В 1916 г. он пишет Джованни Боине: «Если жизнь имеет какой-то смысл, то свидетельство тому — мои еще полные ужаса глаза, которые (если мне будет дано) когда-нибудь позволят мне в Лазаре прозреть любовь» [11, с. 314]. Эта перемена взгляда, который из вестника смерти превращается в свидетеля любви, происходит после драматического процесса, который Ребора живо описывает в одном письме, адресованном подруге Биче Рускони, где поэт обращается к переосмысленному образу Лазаря как того, кто сумел «выйти из глухой темницы “я”» навстречу «братской истине творения, частью и участниками которой все мы являемся» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, с. 519]. Лазарь Реборы, таким образом, расходится с персонажем повести русского писателя, становясь в послевоенный период «метафорой нового человека, способного восстать из грязи и “трясины” существования, которое, как кажется, время и исторические превратности медленно увлекают в ничто» [5, с. 140]. Стихотворения в прозе и поэтические произведения, написанные после возвращения с фронта, имели своей целью «защитить» [11, с. 335] высокое благородство человеческой природы, искаженной и раздавленной логикой войны.

Черты этой новой человечности появляются уже в текстах о войне через образы, спрятанные за устрашающими описаниями происходящих событий. Эти образы развиваются потом в последующих произведениях и все яснее раскрывают разные признаки, которые сходятся к открытости Другому и умению говорить. Ниже будут проанализированы образы *колокола* и *хора*. Впрочем, эти образы можно было бы рассматривать и как *концепты*, учитывая их актуальное значение для выражения авторского восприятия действительности [см.: 17].

Колокол. Значимое понятие в прозаических произведениях, посвященных войне – образ колокола или колокольной, который впервые встречается в текстах военного времени из сборника «Колокольный звон в собрании ангелов», опубликованного в «Ла Бригата» в январе 1917 г. Биографические обстоятельства, вдохновившие Ребора на создание этого произведения, относятся к дофронтовому периоду его жизни (апрель-май 1915 г.), когда Ребора на протяжении месяца проходил военную подготовку в Санто Стефано дельи Анджели (Бергамо). Поэт рассказывает о праздничном вечере, на который заявила толпа веселой детворы, в то время как на горизонте маячил страшный призрак войны. В начале текста сквозит недоверие к ложным идеалам, навязываемым пропагандой («изгнанные из мира

милостью Божьей»), а также к детерминистски понимаемой судьбе, именуемой «участью» и «фортуной». Это недоверие уравнивается верой в человечество, воплощенной в призыве преодолеть барьеры и отречься от эгоизма («за порог кельи сердца»), чтобы радоваться жизни – такой, какая она есть. «О, вы, соратники эры, что возвещает о себе во весь голос – за порогом кельи сердца, на колокольне одинокого бытия, – протяните друг другу канаты и колокольные языки, разделите звенящую радость, что изливается от луны, невыразимой в сегодняшней вечер! // Она высечет первородную искру, вновь объединив нас в ней, трещину даст неподатливый кремль крошечной нашей земли, что умещается в ладони ребенка, но которой одна лишь песчинка обьмает мир человека. <...> И мы, изгнанные из мира Бога ради, венчая геммами горние выси, озаряя трубным гласом эмблему творения, на острие судьбы колесами фортуны многоречивыми устами перемалываем колокольный звон – если длится еще сельский праздник в этот вечер, звенящий радостью» [10, с. 182-183].

Образ колокольни, высящейся в одиночестве (Джанкотти отмечает, что у Ребора высота и одиночество всегда связаны между собой [9, с. 145]) так же как образ монашеской кельи сердца символизируют одинокого индивида, который может открыть свою душу ближним, неся им радостную весть о братстве. Звон колокола исполняет роль «призыва», побуждающего каждого человека ответить на призыв к человечности, разбив ту твердую скорлупу («неподатливый кремль»), которая изолирует его от других. «Набатный звон» этой прозы созвучен хору из стихотворения «Причуды и тыловой хорал» (1917), в котором звучит человеческий голос, прославляющий простую красоту цветущей жизни вопреки неумолимой трагедии существования [9].

Образ колокольни и колокола вновь всплывает в «Источнике в развалинах» (1918), прозаическом произведении, несомненно, более позднем, чем «Причуды и тыловой хорал», но точная датировка которого неизвестна [*3]. Мы имеем в виду следующее место: «Обелиск хаоса, немая колокольня: настиг было колокол звон свой в вышине, да потерял» [10, с. 206]. В краю, разрушенном бомбардировками, уцелела только колокольня, которая, лишившись колокола, становится эмблемой хаоса, т. е. символом бессмысленного существования. Колокольня является не только метафорой времени, а еще здесь она становится символом «немного» индивида, неспособного к коммуникации, подобно Лазарю из повести Андреева.

Неспособность героя повести Андреева к общению тесно связана с осмыслением проблемы функции пения. Перед лицом зверств войны, по мнению, Ребора, поэзия больше не могла ограничиваться беззаботным прославлением жизни, но вынуждена отвечать на вопрос о смысле, от которого более не может уклониться. Следовательно, больше нельзя было пренебрегать тем фактом, что колокол в позднейших текстах Ребора ассоциируется с новым пониманием роли письма и назначения поэта. Рассмотрим письмо от 11 сентября 1916 г., в котором Ребора пишет Анджели Монтеверди: «пишу тебе только сегодня, чтобы дать тебе вновь почувствовать мою к тебе привязанность; ведь я – здесь, чтобы защищать, “искупать” то, что заслуживает спасения, например, колокольный звон [10, с. 341]. «Искупать», «защищать» и «спасать» идентичны тем глаголам, которые Ребора использует в письмах лета 1916 г., в которых поэт сообщает о создании произведений, посвященных войне [11, с. 326, 333, 335, 339]. Метафора колокола, в том виде, в котором она получает разработку в 1920-е годы, способствует лучшему пониманию смысла этих слов.

Рассмотрим пассаж из комментария Ребора к его переводу «Шинели» Н.В. Гоголя (1922): «Не меньше, чем выдержка, которую А(какий) А(какиевич) демонстрирует под ударами бедствий повседневной жизни, уважения заслуживает та доброта, в которой эта выдержка резонирует, подобно одинокому колоколу, раскачиваемому ударами ветра, излучает волны звучания, даже если мы не осознаем, что испытываем их воздействие. Но когда, наконец, придет его время звонить под искусными ударами колокольного языка, колокол А. А. явит твердость своего тембра и чистоту звучания; он издаст звук, дрейфующий в бесконечную даль, что еще брезжит вдали <...>. Важна не цель, не предмет, являющийся объектом стремлений, а черпаемый человеком из глубин своего существа уровень гармоничности в отношении к этому объекту, который служит лишь пробуждению и осуществлению того, что в потенции уже заключено в нас» [10, с. 934]. Звон колокола является формой выражения, посредством которой человек раскрывает содержание собственной души, наиболее глубокой и подлинной части ее, которая делает ближнего братом человеку. Не случайно гоголевский персонаж, как утверждает Ребора в письме к брату от 8 февраля 1926 г., «выступает в роли разоблачителя по отношению ко всем, с кем он сталкивается», отрекаясь от «низменного закона эгоизма» и утверждая, напротив, «высший закон братской взаимопомощи в стремлении к общей цели на пути от страдания к радости» [11, с. 530].

Чрезмерный восторг поэта Клементе Ребора по отношению к образу Акакия Акакиевича свидетельствует о том, что он принял во внимание лишь один аспект этого образа. Напротив, говоря о

гоголевском видении образа Акакия Акакиевича, Н.В. Вандышева подчеркивает: «Человек, по причине своей ограниченности, происходящей от несовершенного понимания своего предназначения и места в мире, забыв о нетленном и трансцендентном и поддавшись соблазну, сразу же и погибает» [11, с. 10].

Образ колокола встречается также в стихотворении «Ломбардский колокол», входящего в состав «Анонимных песен» (1922). Приведем текст целиком: «Ломбардский колокол / голос твой, голос мой, / голос, голос, что проходит мимо / и прочь бежит меланхолия. / Я не знаю, что это, / если, в безмолвии или в перезвоне / заключено доверие к тому, / что высота способна излечить глубоко сокрытый плач, / если в груди звучит мелодия / что спрашивает и сама же отвечает, / если в колосьях гармонии переливается / сердце в сердце, голос в голос, – голос, голос, что проходит мимо / и прочь бежит меланхолия» [10, с. 223]. Поэт обогащает новыми значениями символизм колокола, голос которого чередуется с голосом поэта, полагая начало своеобразному диалогу. Лука Донинелли проницательно отметил, что «колокол не вызывает меланхолии, потому что являет собой голос того, что пребывало на том же самом месте от века» [«Иль Сабато», 22 августа 1997]. Если в стихотворении «Sacchi a terra per gli occhi» Ребора, описывая разрушительные последствия войны для человечества, пишет: «разносится эхо зычного зова, / но звука не слышно, / слышен плач из люльки / но мать не идет» [10, с. 228], то в рассматриваемом нами произведении звон колокола обозначает «доверие к другому», потому что является ответом на «зов» человечества и знаком присутствия чего-то, что способно «утешить тайный плач». Подобное сравнение можно встретить во «Фрагменте XXXI» сборника «Лирических фрагментов» (1913): «Далекое женское пение переливается / Подобно лазурной дымке / <...> Голос пульсирует в моем сердце; / а перед мысленным взором проносятся прекрасные образы / и исчезают без следа любви: / Золотая молния, угасшая прежде вспышки, / растение, срезанное в самом соку, головешка, / угасшая под колпаком / и греющаяся о пламени, / дыхание, застрявшее в горле, / не раскрывшиеся поцелуи, / могучее тело, запертое в бессилии <...>» [10, с. 60]

Глагол “sitrasfonde” (переливается) появляется во всем этом первом сборнике единственный раз только в этом произведении и, характерным образом, также в «Ломбардском колоколе» (строка 11). Существует своего рода параллелизм между двумя этими текстами, которые повествуют о том, как голос поэта откликается на отдаленный зов присутствия, остающегося невидимым, но способного преподать утешение, подобно тому как мать успокаивает плач ребенка [*4]. Колокол становится тем самым чувственно осязаемым воплощением таинственного присутствия, гласа ликования, к которому присоединяется поэт. Он не просто транслирует, а *излучает* гармонию, которая распространяется, щедро растворяется и *разрешается* во все и вся («в то время как я хотел бы любить и, помогая ближним, *раствориться* в вас» [10, с. 16]).

Это понимание своей роли как связи с незримым, но в то же время близким миром нашло отражение также в стихотворении «И пришла волна, но море осталось» [10, с. 224-223]. Сильвио Рамат проницательно указал на тесную связь между двумя образами: как будто бы «звуковая волна ломбардского колокола, время от времени замирающая, исполняет роль движущего механизма этого стихотворения» [7, с. 169]. Волна является предвестницей моря, подобно тому как в капле, по слову самого Клементе в комментарии к «Шинели», «отражается море, потому что в море она растворяется и причащается тех энергий, которые в ней самой морю созвучны» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, с. 930].

Хор. Еще один регулярно встречающийся образ в текстах Ребора – образ хора, отразившийся в названиях двух прозаических произведений, посвященных войне: «Причуды и тыловой хорал» и «Хор с заключенными устами» (1917). В первом из этих текстов мы читаем: «Но, тесно сплотившись, разматывая нити этого абсурдного клубка, все вместе пойте, пойте печальную песню о тайне, в которой больше не звучит страдание, когда изливается она из открытой груди <...>. Такой песне учит нас Ина. // Но разлучить ее с Энрикой ты не сможешь, и трепещущая Энрика выходит на свет из изобильной Ины: песня звучит о двух добрых сестрах, двух разных звездах, соединенных светом – это свет наших, нас самих и смертной жизни, как она есть – мукой далекой любви (восьмисложник), с потоком высшего хора (восьмисложник): одинокий голос, рискующий именем и любовью – и хорал входящий, хорал, который удовлетворяет и радуется венчиками цветка, красного цветка, которого ничего не требует, но он – красный, и вертит в воздухе и пахнет и вянет, и что бы не случилось, пахнет и вертит и ничего не требует» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, с. 180]. Повторяющиеся фонетические фигуры и сама структура текста образуют музыкальную композицию, в которой голос солиста – принадлежащий племяннице Энрике из «Поразмыслите еще об этом» – подхватывается мощным голосом хора, запевавшего *рефрен*, посвященный «красному цветку», трижды повторенный в различных вариациях на

протяжении этого произведения [*5]. Маттео Джанкотти отмечает перемену тональности между первой и второй частями произведения, которое «от изначальной дисгармонии переходит в конечном итоге, в согласии с названием, к хоралу возвышенной гармонии» [9, с. 98]. Именно это подразумевает образ хора: отказ от замыкания на самом себе и призыв к состраданию и единому разделению общей боли, способные превратить слабый надтреснутый голос индивида в мощное и гармоничное хоровое пение.

Метафора хора обретает новые измерения в следующем произведении, «Хор с заключенными устами», очевидным образом отсылающем к арии Мадам Баттерфляй из оперы Джакомо Пуччини, которая, как известно, поется с закрытым ртом. Текст открывается словом «афония», описывающим полный паралич и онемение солдата, которого взял на мушку снайпер. Резкий переход «от вопля к тишине», на уровне формы усиленный двумя паузами, дает возможность вживую увидеть смерть солдата, а тишина — предсмертный вопль человека, оставшегося наедине со своей мукой и возобновление абсурдной военной рутины: «От вопля к тишине. Методичная бессмыслица. Точно отмеренное безумие, размеченное предсмертными хрипами — в одиночестве лишь полная стенований агония» [10, с. 195] [*6]. Этот сдавленный вопль страдания, подавляемый общим безразличием, является одной из причин той самой неспособности к коммуникации («несообщаемость»), которая была свойственна Лазарю, а теперь находит свое выражение в словах поэта. Образ хора на самом деле позволяет прояснить функцию поэзии, которая представляет собой не отображение чувств поэта, а цельный голос, соединивший в себе глубинную трагедию всех людей, в том числе и тех, кто уже мертв. От единственного числа глагола «постучишь» (робкая просьба человека быть принятым и услышанным) происходит переход к решительному множественному «мы будем стучать» хора, который, пусть и «с заключенными устами», не обходит молчанием вопрошание о смысле, таящееся в душе каждого: «Постучишь? Так быстро наступает смерть! Но мертвые деликатны, знают это. Бегать им ни к чему. // Постучишь? Угрюмую жизнь свою тогда оставляю. Неумолимы живые, не знают это. Еще будут гнать, изгонять отовсюду. // Будем же стучать, даже если только одна рука сохранит способность двигаться: неистово будем стучать, воодушевленно будем стучать. / И, быть может, кто-нибудь откроет: тот, кто разомкнет ожидание. / Быть может, женщина, если сердце ее распахнуло» [10, с. 196].

Подобная интерпретация этого произведения была легитимирована самим поэтом в «Ноевом ковчеге на волнах крови» (1917), где мы находим слова: «Прими, *Бригата* [журнал, где было опубликована статья], это слово <...> как не мое, слово, которое подобно молчащему всеобщему сознанию» [10, с. 197]. Это притязание было характерно для прозы Ребора начиная с первого сборника, как, например, во фрагменте XXXIX: «Пусть тот, кто лишен радости, обретет тот голос, / который лишь кажется, только мнится моим: но то, что он не говорит, / каждый, что к нему присоединяется / в нем различит в согласии со своими нуждами» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, с. 71]. Другой, особенно показательный пример — фрагмент XLVII: «быть голосом в хоре, стеблем для цветка, / балкой для потолка, галькой для грязи: / быть чем-то пригодным я бы хотел» [10, с. 88]. Подобно тому как стебель при всей своей кажущейся незначительности имеет жизненно важное значение для цветка, связывая его с землей, из которой он черпает питательные вещества, и поддерживая его над землей, открывая свету солнца; так же и голос хориста — чем более он неотличим от прочих голосов, тем больше соответствует своему назначению, и именно благодаря этому позволяет прозвучать мелодии. Можно, таким образом, различить в значении метафоры тесную связь между пением и стремлением к служению ближнему, к самоотдаче ради общего блага, к разделению страданий — идеи, которые отчетливо противопоставляются индивидуализму и утверждению собственного я.

Было замечено, что обе метафоры, которые использует Клементе Ребора, выражают преодоление "несообщаемости" (incomunicabilità) путем вхождения в поэтическое слово. Согласно Ребора, поэзия представляет собой пространство, в котором голоса всех людей объединяются в поэтическом слове. А поэт пренебрегает самоутверждением (отказывается от самоутверждения), делаясь рупором, сообщающим о самой глубокой нужде каждого человека. Одиночество, замкнутость в собственном страдании, непонимание, глухота мира находят выход в поэтическом действии, в слове, обращенном и подаренном Другому. Кроме того, поэт не только выражает человеческий вопрос, а и является посредником, через который приходит ответ, весть о любви и мире. От немого Лазаря, через взгляд, носящий отпечаток смерти, поэт становится свидетелем любви.

Примечания:

*1. Клементе Ребора родился в Милане 6 января 1885 г. в семье Энрико Ребора и Терезы Ринальди; он был пятым из семи детей. Клементе получил светское образование, основанное на идеалах итальянского Рисорджименто. Закончил филологический факультет Научно-литературной Академии в Милане и работал учителем в школе. В 1913 опубликует свой первый сборник стихотворений «Лирические

фрагменты». В 1914 году познакомился с русской пианисткой Лидией Натус, которая преподавала ему русский язык, и с которой он жил до 1919 года. 15 марта 1915 г. Клементе был призван на военную службу. Вернувшись с фронта в декабре 1915 после серьезной травмы, работал частным преподавателем и участвовал в разных конференциях. В это же время (с 1916 по 1920 гг.) писал и публиковал в различных журналах лирическую прозу и стихотворения на военные сюжеты. В 1922 г. в Милане выходит второй поэтический сборник «Анонимные песни», а также ряд переводов: «Лазарь и другие повести» Леонида Андреева (1919); «Шинель» Н.В. Гоголя (1922); «Семейное счастье» Л.Н. Толстого (1930). В мае 1931 г. он вступил новицием в Орден Розминянцев в Монте Кальварио ди Домодоссола и 19 сентября 1936 г. был рукоположен. В 1955 в Стрезе он вернулся к поэтическим опытам, сочинив «Curriculum vitae» и «Гимны немощи» (Canti dell'infermità), вышедшие в свет соответственно в 1955 и 1956 гг. в издательстве Шайвиллера. Это были его последние произведения, написанные после тяжелой болезни, постигшей поэта в 1955 г. Дон Клементе Мария Ребора скончался 1 ноября 1957 г. в Стрезе.

*2. В тексте мы также читаем: «прочь от рычания зла и по ту сторону бляения добра» - явная цитата из «По ту сторону добра и зла» Фридриха Ницше. Именно такое понимание мгновения есть то наставление, которое Ребора извлек из философии Ницше до своего отъезда на фронт.

*3. Датировка колеблется между сентябрем 1915 г., датой, которая стоит внизу стихотворения в первом книжном издании, и 1916 г., датой, под которой оно было опубликовано в «Ла Раккольта».

*4. Следует отметить, как всюду у Реборы, что это таинственное присутствие наделяется материнскими коннотациями.

*5. «saetta un fiorerosso dalle dita, / un fior di vita / che non chiede **nulla**; / ma è rosso, è un fiore, e **frulla** / nell'aria e profuma / e si consuma, / e comunque sarà, profuma / e **frulla** / e non domanda **nulla**»; «corale che entra, / corale che sazia / e gioisce nell'intense corolle del fiore, / del fiorerosso che non chiede **nulla**, / ma è rosso, ma è fiore, e **frulla** / nell'aria profuma / e si consuma, / e comunque sarà, profuma / e **frulla** / e non domanda **nulla**». Так же и соответствующее прозаическое произведение – «Поразмыслите еще об этом» – построено по той же модели, в форме повествовательной последовательности, сопровождающиеся вариациями, словно припевом: «Безмолвно никнет налитый зерном колосок, тускнеют зерна, лучившиеся светом сердца, девочка, чье имя далеко»; «Ломается колос под тяжестью зерен, впитывающих солнечный свет: девочка, чье имя далеко».

*6. Следует отметить ритмический рисунок этого фрагмента, состоящего из двух шестисложников и двух восьмисложников. Также заслуживает внимания рифма «follia/agonia» [безумие/агония], семантически сближающая эти понятия между собой.

Литература:

1. Adorno T. W. Kulturkritik und Gesellschaft I Prismen. Ohne Leitbild / T. W. Adorno // Gesammelte Schriften in 20 Bänden, Band 10.1. – Frankfurt: Suhrkamp, 1977. (Адорно Т. Призмы. Критика культуры и общества).
2. Andreev L. N. Lazzaro / L. N. Andreev // Lazzaro e altre novelle [trad. it. a cura di C. Rebor]. – Firenze: Vallecchi, 1919. – P. 19-53.
3. Andreev L. N. Lazzaro / L. N. Andreev // Lazzaro e altre novelle [trad. it. a cura di C. Rebor]. – Firenze: Passigli editori, 1993. – P. 19-53.
4. Battaglia S. Grande Dizionario della lingua italiana (GDLI) / S. Battaglia / 21 voll. – Torino: UTET, 1961-2002. – P. 22-70.
5. Cicala R. Rossi V. Lazzaro in guerra. Esperienza e trasfigurazione della trincea in Clemente Rebor / R. Cicala V. Rossi // Cuadernos de filologia italiana. – 2015. – №22. – P. 137-154.
6. Dell'Asta A. L'arte e l'immortalità della vita. Il ruolo della letteratura nella critica del totalitarismo / A. Dell'Asta // Il dissenso: critica e fine del comunismo. – Venezia: Marsilio, 2009. – P. 13-38.
7. Ramat S. Clemente Rebor e i Canti Anonimi / S. Ramat // A verità condusse poesia. Per una rilettura di Clemente Rebor. – Novara: Interlinea, 2008. – P. 159-175.
8. Rebor C. Arche di Noè. Le prose fine al 1930 / C. Rebor. – Milano: Jaca Book, 1994. – 384 p.
9. Rebor C. Frammenti di un libro sulla guerra / C. Rebor / [a cura di M. Giancotti]. – Genova: Edizione San Marco dei Giustiniani, 2009. – 236 p.
10. Rebor C. Poesie, prose e traduzioni / C. Rebor [a cura di A. Dei]. – Milano: Mondadori, 2015. – 1329 p.
11. Rebor C. Epistolario. In tre volumi / C. Rebor / [a cura di C. Giovannini] / Vol. I. – Bologna: Edizioni dehoniane, 2004. – 482 p.
12. Андреев Л. Н. Елеазар / Л. Н. Андреев // Собрание сочинений в 6 томах / Том 2. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 192-209.
13. Вандишева Н. В. Християнсько-антропологічні мотиви у творчості М.В. Гоголя / Автореф... канд. філос. наук. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001. – 16 с.
14. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 томах / В.И. Даль. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 1280 с.
15. Делль Аста А. В борьбе за реальность / А. Делль Аста. – К: Дух и Литера, 2012. – 184 с.

16. Европейский словарь философий: Лексикон непереводаемых. Пер. с фр. – Том первый. – К.: Дух і літера, 2015. – 452 с.
17. Переломова О.С. Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2009. Випуск 46. Частина 1. – Львів, 2009. – С. 127-133.
18. Словарь современного русского литературного языка в 20 томах / [под ред. К.С. Горбачевич, Л.И. Балахонова]. – М.: Русский язык, 1994. – 864 с.

УДК 378.14

**Савицька І.М¹. – канд. філос. наук, доцент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України (Київ)**

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто проблеми соціальної та когнітивної інституціоналізації філософії. Обґрунтовується, що сучасна філософсько-освітня парадигма є основним предметом філософії освіти як самостійної галузі знань і теоретико-методологічною основою здійснення освітніх реформ. Досліджено проблему плюральності філософсько-освітнього знання в контексті формування інтегрованої методології розвитку освіти в сучасному єдиному світі. Розроблено напрями концептуалізації парадигмального знання для практичного впливу на процес освітніх реформ. Особливу увагу приділено процесам гуманізації вітчизняної освіти, соціокультурної переорієнтації освітньої діяльності та впливу глобальних соціальних процесів на трансформації системи освіти в рамках формування інформаційного суспільства.

Ключові слова: освіта, модернізація освіти, філософія освіти, філософсько-освітня парадигма, гуманізація.

Савицкая И.М. Трансформация парадигмы философии образования в современных условиях. *Рассмотрены проблемы социальной и когнитивной институционализации философии. Обосновывается, что современная философско-образовательная парадигма является основным предметом философии образования как самостоятельной отрасли знаний и теоретико-методологической основой осуществления образовательных реформ. Исследована проблема плюральности философско-образовательного знания в контексте формирования интегрированной методологии развития образования в современном едином мире. Разработаны направления концептуализации парадигмального знания для практического влияния на процесс образовательных реформ. Особое внимание уделено процессам гуманизации отечественного образования, социокультурной переориентации образовательной деятельности и воздействию глобальных социальных процессов на трансформации системы образования в рамках формирования информационного общества.*

Ключевые слова: образование, модернизация образования, философия образования, философско-образовательная парадигма, гуманизация.

Savitskaya I.M. Transformation paradigm of philosophy of education in modern conditions. *Considered the problems social and cognitive institutionalization of philosophy. It is proved that the modern philosophical and educational paradigm is the main subject of the philosophy of education as an independent branch of theoretical knowledge and methodological basis for the implementation of educational reforms. The problem of philosophical and educational of plurality knowledge in the context of the formation of an integrated methodology for the development of education in today's single world. Analyzes the most common cognitive paradigm-base changes in the educational activity. The directions paradigmatic conceptualization of knowledge for practical influence on the process of educational reform. Particular attention is paid to the processes of humanization of national education, socio-cultural re-orientation of educational activities and the impacts of global social processes in the transformation of the education system in the framework of the information society.*

Keywords: education, retrofit of education, philosophy of education, educational paradigm, humanism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Процес гуманізації освіти визначає основний напрям її розвитку у сучасному суспільстві. Особливе значення розвиток гуманістичних орієнтирів освіти має для нашого суспільства, яке щойно позбавилося авторитарного соціального устрою і ще багато в чому сповідує його принципи та ідеали. XXI століття підносить роль освіти як одного з провідних чинників світової динаміки. В таких умовах розуміння конкретних завдань, які стоять перед нашою освітою в контексті демократичної модернізації нашої країни є необхідною умовою успішного здійснення як освітянських, так і загальносистемних реформ.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що проблема світоглядних орієнтирів сучасної філософії освіти, незважаючи на достатньо широке коло досліджень, залишається досить неоднозначною. Ці проблеми знайшли своє відображення в науковому доробку багатьох вітчизняних вчених, зокрема В.П. Андрущенко, В.П. Бега, С.У. Гончаренка, Л.В. Губерського, В.Г. Кременя, В.О. Огнев'юка, М.В. Поповича, В.В. Рибалка, М.Х. Розова, М.І. Романенка, І.В. Степаненка, В.В. Рубцова, Л.А. Чекаля та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблеми плюралності філософсько-освітнього знання в контексті формування інтегрованої методології розвитку освіти в сучасному єдиному світі, здійснення аналізу найбільш загальних парадигмально-когнітивних підстав змін в освітній діяльності

Актуальність досліджень з даної проблематики обумовлена потребами суспільної практики та загальними закономірностями соціокультурної трансформації суспільства, які на початку XXI століття значно загострили проблему взаємної адаптації освіти і суспільства. Інтеграція України у європейський освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, можливостей і свободи вибору в освіті, модернізації її змісту, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глобалізаційні процеси вимагають від сучасної людини професійної компетентності, критичного мислення, високої мобільності й здатності до адаптації до сучасних умов життя, що актуалізує модернізацію освітньої галузі, оновлення всіх її ланок, приведення системи освіти у відповідність до європейських стандартів Розкриття інтеграційних процесів в освіті на новій мережевій основі, що досягає інфраструктури національного рівня, зумовлює необхідність переходу від інформаційно-технологічної парадигми та комунікативного бачення освіти до формування її мережевої парадигми з ознаками соціально-інституційної інтегративності та дистанційності як виразу соціальної взаємодії, антропософійної спрямованості інформаційно-освітнього середовища, мережовості як способу соціального та соціокультурного буття, нового погляду на мережу як поліонтологічну поліструктурну соціоінтегративну систему, що функціонує на різних рівнях – соціальної взаємодії організацій та установ; національно-інтегрованої інфраструктурності, що об'єднує різні центри, різні регіони й території в єдине мережеве середовище; соціальної та цивілізаційної взаємодії при входженні національних дослідницьких та освітніх мереж до європейського освітнього простору і трансконтинентальної взаємодії, що відкриває цивілізаційну багатомірність сучасного світу. Центром цієї парадигми є освіта, що розвивається як відповідь на виклики цивілізації і, одночасно, – як відповідь на потреби людини знайти своє місце та можливості самореалізації у новому глобальному просторі [4, с.15]. Освіта, її організація, загальна філософія розвитку, перебувають в епіцентрі дискусій, що розгорнулись нині в світовому інтелектуальному середовищі. Філософія освіти як галузь філософського знання намагається дослідити освіту як соціокультурний феномен, виявити сенс освіти і особливість його прояву в ту чи іншу історичну епоху, визначити специфіку історичних типів освіти, з'ясувати роль світоглядних установок в освіті тощо. Першочерговою задачею освіти є трансляція знань, досвіду і цінностей людської спільноти кожному окремому індивіду в тій мірі, в якій вони необхідні для повноцінного життя. У кожному історичному епоху форми передачі цього досвіду, обсяг і якість знань, ціннісні орієнтири змінюються, але сенс освіти в цілому залишається незмінним.

Розбудова національної системи освіти в сучасних умовах з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, історичних викликів XXI століття вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, адекватну нинішній історичній епосі [див.: 1]. Сучасні орієнтації індивідів в освітньому просторі спрямовані і на самоактуалізацію

особистості. На думку Б. Гершунського, вона можлива за умов, коли людина по-перше, свідомо вірить у своє індивідуальне, неповторне призначення; по-друге, відчуває свої здібності, інтереси, життєві переваги та мотиви поведінки, усвідомлює себе частиною природи, людської спільноти, здатна до дружньої взаємодії з іншими людьми, незалежно від їхніх індивідуальних, світоглядних, ментальних особливостей; по-третє, здатна до цілепокладаючих зусиль, необхідних для повноцінної самореалізації [3, с. 6].

Як зазначає В.П. Андрущенко, сучасні зміни в освіті спричинені низкою соціокультурних та політико-економічних обставин. Зокрема вони викликані переходом людства до нового типу цивілізації, яка в науковій літературі набула назви «інформаційне суспільство». Вплив сучасних соціокультурних тенденцій на систему освіти виявляється в посиленні її ролі як джерела ідей, нового знання, технології, інформації; усвідомленні імперативу виживання і глобальної відповідальності за свої дії, що визначається мірою духовного в кожній людині; урізноманітненні соціальних укладів суспільства, що зумовлює потребу в гнучкості мислення, сприйняття світу та діалозі культур. Таким чином, означений соціокультурний контекст зумовлює процес кардинальних змін в освіті, і, відповідно, перегляду засадничих принципів освітньої політики. Вони як кінцеві орієнтири освітньої діяльності з неминучістю повинні співпадати з стратегічними орієнтирами суспільства [2, с.148].

Початок третього тисячоліття вніс свої корективи в розвиток людського суспільства. Актуалізація особистісного «Я» є вимогою часу, яка стоїть, в тому числі, і перед освітньою сферою та педагогічною наукою, покликаними формувати нову людину. Сучасна Україна перебуває в транзитивному стані розбудови своєї державності та налагодження зовнішніх світових зв'язків. Успіх цих процесів великою мірою визначається станом освітньої галузі, адже те, яких громадян і для якого суспільства ми будемо готувати, зрештою, визначатиме і подальші соціальні умови розвитку, рівень та якість життя громадян. При реформуванні суспільства важливо розуміти, що успішність цього процесу визначається рівнем соціальної свідомості населення, мірою залучення усіх громадян до соціальної творчості.

Освітня сфера покликана проектувати й закладати основи майбутнього цивілізації засобами навчання і виховання молоді. В класичних наукових педагогічних вченнях минулого розроблені освітні формули та моделі, що на достатньо тривалому часовому відрізку втілювали ідеальні стандарти освіти та виховання. Але, сучасність вносить свої корективи, які потрібно враховувати, опираючись на особливості сьогоденного розвитку людини та суспільства.

Нові сучасні обставини життя характеризуються глибокими соціально-економічними і культурними змінами, проблемами, суттєвим пришвидшенням темпів життя й обміну інформацією внаслідок переходу до постнекласичного, інформаційного суспільства. Тому запропоновані класиками педагогічної науки різноманітні моделі освіти й виховання дедалі частіше не спрацьовують, виявляючи свою неадекватність вимогам часу. Відбувається переоцінка поглядів, формування світогляду нової людини, тотальна технізація й технологізація життя. Це призводить до кризи освіти, її невідповідності цінностям гуманістичної культури XXI ст.. Відчутними у сучасному суспільному розвитку України стають кризові явища, які загострюються й у просторі вищої освіти, не обходячи навчальних закладів різних кваліфікаційних рівнів та форм власності, незалежно від галузевого спрямування.

Системні проблеми мають розв'язуватися комплексними заходами, на усіх щаблях освітньої ієрархічної системи. У час важливих соціальних перетворень, зважаючи ще й на тиск глобального світу, науковій спільноті варто активніше долучатися до вироблення концептуальних підходів щодо формування сучасної національної стратегії освіти, яка враховувала б позитивний світовий досвід та, водночас, зберігала національні культурно-історичні особливості. Перед освітньою наукою постає проблема пошуку нових теорій і методик виховання особистості майбутнього, відкритої гуманістичним загальнолюдським цінностям, з високими моральними якостями. На сучасному етапі основними функціями філософії освіти є: створення можливостей вибору філософських ідей, певної філософської системи як загально методологічної основи для вирішення важливих проблем педагогічної діяльності, процесу реформування сучасної освіти; дидактична технологізація обраних для розв'язання педагогічних проблем філософських ідей з метою впровадження їх у педагогічну практику та перевірки їх істинності. Їх дослідження та розв'язання необхідні для створення умов ефективності навчального процесу, особливо це стосується вищої освіти, де вплив основних операційних складників – інформаційного та філософського, стає визначальним. В основу нової філософії освіти може бути покладена ідея синергетики – комунікативно-діалогічної освіти, в основу якої покладено три поняття: самоорганізація, діалог, комунікація.

Сучасна молодь, вступаючи у самостійне життя, має бути відкритою для пізнання нового протягом усього життя, готовою долати труднощі, відстоювати й захищати власну життєву та наукову позицію, орієнтуватися у множині й різноманітті інформаційних потоків сучасності, бути готовою до плюралістичного розуміння істини, до поліваріантності та релятивізму сучасних наукових концепцій. Це

означає, що сучасній людині життєво необхідно володіти навичками неперервної самоосвіти, постійного самовдосконалення та прагнення самореалізації. Педагогічно-освітній процес здебільшого виявляє базові та формує нові ціннісні орієнтири особистості, тому у педагогічній діяльності дуже важливо керуватися такими світоглядними принципами, які орієнтують людей на творчу самореалізацію, усвідомлення власної планетарно-космічної сутності. Ключовим завданням освіти у XXI столітті є розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє [див.: 1]. Філософія освіти як нова галузь сучасної науки сьогодні знаходиться в «революційному» стані зміни наукових парадигм, має творчий характер і гуманістичні підстави. Її джерелом стає пізнавальний потенціал науки. На думку В.Пазенка, філософія освіти, реалізуючи свій гуманістичний потенціал, покликана у співдружності з іншими соціогуманітарними науками розв'язати цілу низку проблем - від з'ясування своїх теоретичних можливостей впливати на освітні та виховні процеси до визначення головних магістралей «людинотворчості» в реаліях сьогодення та формування конкретних рекомендацій педагогічній та просвітницькій практиці [5, с.71].

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сучасна філософія освіти, оновлена стратегія її реформування, вимагають принципово нових наукових досліджень, обґрунтованого та послідовного запровадження передових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності у сфері освіти [див.: 1]. Важливою проблемою філософії освіти постає виявлення взаємозв'язку тих складних і суперечливих процесів, що визначають сутнісні напрями науково-технічного і соціального розвитку людства, з доцільним характером реформування освіти, вибору її цілей і змісту, розробки і використання адекватних педагогічних технологій. Сутність модернізації системи освіти полягає у переході до нової освітньої парадигми, під якою розуміється сукупність принципів, ціннісних настанов і способів організації освітньої діяльності, які визначають кут зору на освіту: її мету, модель та освітній ідеал, адекватний антропологічним та соціокультурним запитам суспільства [2, с. 27]. XXI сторіччя – це сторіччя людини, саме тому філософія освіти – актуальна і витребувана форма знання, в центрі якої креативна людина з усіма багатоманітними потребами й інтересами.

Література:

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. [Електр. ресурс] – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
2. Основи сучасної філософії освіти: навчальний посібник / В.П.Андрущенко, Д.І.Дзвінчук; НПУ ім. М.П.Драгоманова. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 456 с.
3. Гершунский Б.С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2000. – № 10. – С. 3-7.
4. Савицька І.М. [Сучасні проблеми філософії освіти в контексті традицій та інновацій](#). Науковий Вісник НУБіП України. Серія «Гуманітарні студії». – Київ: ВЦ НУБіП України, 2016. – Вип. 203, ч. 2. – С. 14-20.
5. Пазенок. В. Гуманістичний принцип сучасної філософії освіти // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 52-72.

УДК 113

**Супрун А.Г¹. – канд. філос. наук, доцент;
Войцехович Діана – магістр
Національний університет біоресурсів
і природокористування України (Київ)**

ІСТОРІЯ НАУКИ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА СКЛАДОВА НАУКОВЧЕННЯ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті розглянуто особливості наукового світогляду В.І. Вернадського, який визначив історію науки як найважливішу сполучну ланку між природознавством і філософією. Розкрито зміст поняття «науковий світогляд» та його зв'язок з різними сферами суспільного життя, з філософією, релігією та мистецтвом. Окреслено основні способи вивчення історії наукового світогляду та динаміки формування його сутності. Дано аналіз статті В.І. Вернадського «Про науковий світогляд», де і відображені зазначені ідеї.

Зазначено, що найбільш характерною ознакою наукового прогресу є розширення меж наукового світогляду. Встановлено, що науковий світогляд, як система поглядів, є результатом синтетичної

Розділ другий. Філософські проблеми культури, науки і освіти

взаємодії різних наукових принципів та сфер людської діяльності, а кожне положення обов'язково має пройти перевірку на науковість. Визначено, що під науковим методом автори розуміють «ставлення людини до явища, що підлягає науковому вивченню».

Ключові слова: науковий світогляд, науковий метод, науковий прогрес, історія науки, природознавство.

Супрун А.Г., Войцехович Д. История науки как концептуальная составляющая наукоучения В.И.Вернадского. В статье рассмотрены особенности научного мировоззрения В.И. Вернадского, который определил историю науки как важнейшее связующее звено между естествознанием и философией. Раскрыто содержание понятия «научное мировоззрение» и его связь с различными сферами общественной жизни с философией, религией и искусством. Определены основные способы изучения истории научного мировоззрения и динамики формирования его сущности. Проведен анализ статьи В.И. Вернадского «О научном мировоззрении», где и отражены указанные идеи.

Отмечено, что наиболее характерным признаком научного прогресса является расширение границ научного мировоззрения. Установлено, что научное мировоззрение, как система взглядов, является результатом синтетического взаимодействия различных научных принципов и сфер человеческой деятельности, а каждое положение обязательно должно пройти проверку на научность. Определено, что под научным методом авторы понимают «отношение человека к явлению, которое подлежит научному изучению».

Ключевые слова: научное мировоззрение, научный метод, научный прогресс, история науки, естествознание

Suprun A.G., Wojcehovich D. The history of science as a conceptual component provide scientific doctrine V.I. Vernadsky. In this article found that V.I. Vernadsky defined the history of science as a vital link between the natural sciences and philosophy. Expands the concept of "scientific outlook" and its relation to the various spheres of public life, philosophy, religion, art. Outlines the main ways of studying the history of scientific outlook and dynamics of the formation of his essence.

It was determined that the concept of scientific method and scientific research Vernadsky believed the same attributes of such a complex dynamic system, which is the scientific worldview. Article analyzes V.I. Vernadsky "On the scientific outlook", where he reflected these ideas.

Applied scientist factor determines the inclusion of scientific knowledge in culture through his philosophical studies, carried out by philosophical ideas and principles. It is noted that the most characteristic feature of scientific progress is expanding the boundaries of scientific outlook. Found that the scientific worldview as a belief system is the result of the interaction of various synthetic positions and areas of human activity. Each position, must be reviewed "to be scientific." V.I. Vernadsky distinguishes the scientific method as a tool to do it. Under the scientific method refers to "man's relationship to the phenomenon to be a scientific study."

Keywords: scientific worldview, scientific method, scientific progress, history of science, science.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими та практичними завданнями.

В.І. Вернадський – перший науковець, який визначив історію науки як самостійну галузь знання, виокремивши її предмет, методи і завдання. Саме історію науки В.І. Вернадський визначив як найважливішу сполучну ланку між природознавством і філософією. При цьому основне завданням вивчення історії науки він бачив насамперед у поглибленні знань про науковий світогляд: «Мене цікавить не одна прагматична сторона ... Мене приваблює думка про можливість деяких узагальнень в цій галузі і про можливість проникнути в розуміння основ нашого світогляду глибше, ніж це досягається шляхом філософського аналізу або іншими абстрактними способами», – зазначає вчений [2, с. 52].

Стаття В.І. Вернадського «Про науковий світогляд» власне і стала квінтесенцією відображення цієї думки. Цей матеріал вченого декілька разів публікувався в журналі «Питання філософії та психології», а у 1904 р В.І. Вернадський виступив з ним у Московській психологічній спілці, де справив на слухачів незабутнє враження.

Відомо, що творчість В.І. Вернадського була багатоплановою – від проблем геохімії, ґрунтознавства до загадки феномена життя та розсіювання його у космічному просторі. Філософом було зазначено, що людина, яка вперше реально відчувала себе жителем планети, може і повинна думати і діяти в цьому новому амплуа і не тільки як особистість, що належить до окремої сім'ї, роду, державі, а й в планетарному масштабі. Основною проблемою філософії є проблема людини. Як зауважив ще

М.О. Бердяєв, розгадка буття для людини прихована в самій людині. Людина є цілісна загадка і розгадка світу.

Проаналізувавши величезний обсяг матеріалу в цій роботі, автор розкриває зміст поняття «науковий світогляд» і впритул підходить до розкриття його зв'язку з різними сферами суспільного життя, з філософією, релігією, мистецтвом, окреслює основні способи вивчення історії наукового світогляду та динаміку формування його сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову спадщину В.І. Вернадського важко переоцінити. Її дослідження здійснювалося відомими українськими та європейськими науковцями: І. І. Мочаловим, В. І. Онопрієнко, Я. Блюмом, О. Онищенко та іншими [див.: 3; 6; 8; 9; 10]. Послідовниками його вчення про ноосферу, а також його дослідниками стали українські, білоруські й російські вчені: В. Н. Тарасевич, О. Г. Білорус, С. В. Мочерний, В. М. Некрасов, П. Г. Нікітенко, О. Є. Ферсман, О. І. Субетто та інші.

Метою даної статті є визначення В.І.Вернадським історії науки як найважливішої сполучної ланки між природознавством і філософією, а також розкриття змісту поняття «науковий світогляд» та його зв'язку з різними сферами суспільного життя, з філософією, релігією, мистецтвом.

Виклад основного матеріалу. У своїй статті «Про науковий світогляд» В.І. Вернадський пропонує наступне визначення наукового світогляду: «Науковий світогляд – це уявлення про явища, що доступні науковому вивченню, ... певне ставлення до оточуючого нас світу явищ, при якому кожне явище входить в рамки наукового вивчення і знаходить пояснення, що не суперечить основним принципам наукового пошуку» [4, с. 202]. І, безумовно, завжди це ставлення пройняте свідомим вольовим прагненням людської особистості розширити межі знання, охопити думкою все навколишнє. Вчений наголошує на тому, що науковий світогляд не можна розглядати як істину взагалі чи, навіть, як максимальний ступінь її розкриття для окремої епохи.

Поняття «науковий світогляд» не є синонімом істини так само, як не є нею релігійні або філософські системи. Всі вони представляють лише різні підходи до істини.

В історичному контексті В.І. Вернадський відмічає, що іноді поширення певного пануючого наукового світогляду може спричиняти негативний вплив на наукову роботу і творчість епохи, оскільки закріплює наукові помилки даного часу і надає окремим науковим положенням більшої достовірності, ніж вони мають насправді.

Постулати, на яких базується науковий світогляд, вміщуються в його контекст до того моменту, поки виведені з них положення не виходять за рамки відомих на даний час явищ.

«Лише деякі, все ще дуже невеликі частини наукового світогляду, – зазначає автор, – незаперечно доведені або цілком відповідають у даний час формальній дійсності і є науковими істинами» [4, с. 197]. Тим самим, вчений зазначає, що науковий світогляд не можна розглядати як щось невідворотно і остаточно сформоване. «Не можна говорити про один науковий світогляд: історичний процес полягає в його постійній зміні» [4, с. 228].

Як і певні філософські та релігійні системи, науковий світогляд не може відобразити дійсну картину світу, а в загальному сенсі, він є лише підходом до неї. В цьому відношенні науковий світогляд виступає як «вираження людського духу», що, в свою чергу, ставить його в один ряд з іншими результатами інтелектуальної та духовної діяльності людини, такими як: філософська думка, мистецтво, релігійний світогляд тощо [4, с. 198]. В.І. Вернадський визнає, що наука постійно спекулює та користується ідеями і поняттями, що виникають як у сфері філософії та релігії, так і у сфері етики й естетики. Такі прояви людської особистості виявляються тісно пов'язаними між собою, а протиріччя між ними виникають тільки тоді, коли втрачається розуміння цього тісного і глибокого зв'язку.

В даному дослідженні слід звернути увагу на ті течії в рамках наукового світогляду, які припускають, що вони самі по собі здатні замінити філософський і релігійний світогляд не маючи достатніх підстав. «Ніколи не спостерігали ми до цих пір в історії людства науки без філософії і ... бачимо, що філософські концепції і філософські ідеї входять, як необхідний, все проникаючий в науку елемент в усі часи її існування. Тільки в абстракції і в уяві, що не відповідає дійсності, наука і науковий світогляд можуть бути самодостатніми, розвиватися без участі ідей і понять, розлитих в духовному середовищі, створеному іншим шляхом» – пише В.І. Вернадський [4, с.210].

Учений високо оцінює роль філософії в духовному розвитку людства. Так, В.І. Вернадський підкреслює, що саме філософія «створила» образ могутнього людського розуму та піддала глибокому аналізу людську мову, вироблену протягом десятків тисяч років в нашому соціумі, виробила абстрактні

Розділ другий. Філософські проблеми культури, науки і освіти

поняття, створила специфічні галузі знання, методологічні принципи пізнання і заклала основи нашого наукового знання.

Філософія відіграє визначальну важливу роль у формуванні наукового світогляду, та все ж не може констатувати факти з тим же ступенем достовірності, як це робить наука. Однак, основною можливістю філософії є здатність спрогнозувати майбутнє, філософами висуваються безцінні припущення та ідеї, які набагато випереджають розвиток науки. Філософія, фіксуючи світоглядні зміни у суспільстві, виносить, таким чином, на порядок денний перед науковцями ті запити, які виникають у людства сьогодні і зараз, і потребують нагального вирішення. Саме це і є сфера конкретно наукових досліджень, що будуть спрямовані на задоволення суспільних потреб. Філософи ставлять запитання, а науковці повинні вміти давати на них відповіді.

Творчість В. І. Вернадського була спрямована виключно в майбутнє. Він був учений-провидець, який значно випереджав свій час. Деякі ідеї і погляди В. І. Вернадського ще й тепер не вписуються в контекст парадигми сучасної науки.

Можна стверджувати той факт, що науковий світогляд XIX століття визначали праці Ч. Дарвіна, початок XX століття – А. Ейнштейна, а науковий світогляд кінця XX століття визначає творчість геніального мислителя В.І. Вернадського.

Слід також зауважити, що в якості найбільш характерної ознаки наукового прогресу виділяється розширення меж наукового світогляду, яке природним чином призводить до перевірки релігійних і філософських концепцій науковими методами, внаслідок чого виникає «надзвичайне розширення меж філософської і релігійної свідомості людського духу» [4, с. 214].

Численні приклади В.І. Вернадського підтверджують його точку зору стосовно того, що деякі частини наукового світогляду стали результатом не наукового пошуку, а були привнесені з філософії, мистецтва, релігії і закріпилися в ньому, оскільки витримали перевірку науковим методом.

Особливо це помітно на прикладі аналізу філософсько-світоглядного підґрунтя вчень М.Ф. Федорова і В.І. Вернадського, на що звертають увагу дослідники російського космізму. Саме стосовно цієї проблеми ми бачимо багато схожого у цих мислителів, які однак представляють різні типи знання. Російський космізм і М.Ф. Федорова, і В.І. Вернадського орієнтований на глобальну перебудову світу, має глибокі сподівання на розвиток науки в антропокосмічному напрямі, очікує на перспективу виходу людини у Всесвіт, на що звертає увагу в своїх працях В.М. Вандишев [6, с. 264-267]. Щоправда, М.Ф. Федоров, продовжуючи традицію Г.С. Сковороди, а особливо її містико-релігійну складову, апелює як до спроможності науки майбутнього безмежно продовжувати життя людини, так і до можливості воскресіння тих, хто жили раніше [див.: 7]. Отже, в уявленнях мислителів російського космізму, до числа представників якого можна віднести також К.Е. Цюлковського і О.Л. Чижевського, наукова аргументація тісно переплетена з окультно-містичною та релігійно-ідеалістичною. У цьому сенсі філософсько-світоглядна позиція В.І. Вернадського завжди була послідовно науковою і обґрунтованою.

Виходячи із тверджень про тісний зв'язок наукового світогляду з іншими результатами інтелектуальної та духовної діяльності людини, В.І. Вернадський зробив висновок, що закони розвитку науки в цілому не збігаються із законами логіки, а є складним проявом людської особистості, які не завжди піддаються логічному осмисленню.

Таким чином, науковий світогляд, як система поглядів, є результатом синтетичної взаємодії різних положень та сфер людської діяльності. Кожне таке положення, перед тим як воно стане частиною наукового світогляду, обов'язково повинно пройти перевірку «на науковість». В.І. Вернадський виокремлює науковий метод, як інструмент, що дозволяє це здійснити. Під науковим методом автор розуміє «ставлення людини до явища, що підлягає науковому вивченню» [4, с. 202]. Саме поняття наукового методу та наукового пошуку вчений вважає незмінними атрибутами такої складної динамічної системи, якою є науковий світогляд.

В якості більш прикладного чинника вчений визначає включення наукового знання в культуру через його філософське обґрунтування, що здійснюється за допомогою філософських ідей і принципів.

Загалом, основні риси наукового світогляду будуть незмінні, яку б сферу наук ми не взяли за вихідну: будуть то науки історичні, соціальні або науки абстрактні чи описові. Всі вони приведуть до одного наукового світогляду, підкреслюючи і розвиваючи деякі його частини. В основі цього світогляду лежить метод наукової роботи.

У своїй статті вчений стверджує, що сам по собі науковий метод частіше виступає в якості засобу перевірки відповідності сучасному науковому світогляду конкретного факту, узагальнення або явища, ніж інструмент досягнення істини.

Підсумовуючи результати власних філософсько-історичних пошуків сутності наукового світогляду, В.І. Вернадський робить висновок, що його невід'ємною частиною є дані, отримані не лише за допомогою наукових методів. В контексті вищезазначеного доводиться рахуватися з тим фактом, що науковий світогляд розвивається в тісному нерозривному взаємозв'язку та є невіддільним від інших соціально значущих форм діяльності і духовних сторін людського життя, що в кінцевому підсумку і стає джерелом нелінійності та динамічності в розвитку наукового світогляду.

Очевидно, в сучасних умовах, на одному з етапів становлення ноосфери, необхідно домагатися такого стану людини і суспільства, яке можна охарактеризувати як диференційовану інтеграцію, становлення «світу світів», що реалізує себе на основі принципу самодостатності та планетарних коеволюційних процесів. У цьому сенсі реконструкція і подальша розробка основних напрямків ноокосмогенезу В.І. Вернадського представляється надзвичайно важливим завданням філософії та всіх інших наук, так як на думку багатьох вчених з різних країн світу, запропонована В.І. Вернадським концепція ноосфери, може бути єдиним виходом для всього людства.

Література:

1. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. – М., 1981. – 356 с.
2. Вернадский В.И. Письма Н. Е. Вернадской. 1893 – 1900. – М., 1994. – 368 с.
3. Зеньковский В.В. История русской философии. – М., 2001. – 880 с.
4. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. – М., 1991. – 271 с.
5. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М., 1988. – 313 с.
6. Вандышев В. Н. Философия. Экскурс в историю учений и понятий. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 1996. – 316 с.
7. Вандышев В. Н. ВарСава, или Жизнь после: монография. – Киев: Кондор-Издательство, 2016. – 360 с.
8. Минаев А.А. В.И. Вернадский о специфике и структуре мировоззрения ученого / А.А. Минаев // Ноосфера. Збірник філософських праць. – Донецьк: ДонНТУ, 2003. – С. 72-75.
9. На переломе. Философия и мировоззрение / сост. П. В. Алексеев. – М., 1990. – С. 180.
10. Поляков В.И. Современные размышления о научном мировоззрении // Успехи современного естествознания. – 2004. – № 9. – Режим доступа: http://www.rae.ru/zk/arj/2004/03/polyakov_6.pdf, свободный.

УДК 130.2

**Błaszczak Iwona¹ – dr
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
(Warszawa, Polska)**

ROLA PERSWAZJI W WYSTĄPIENIACH PUBLICZNYCH EDUKATORÓW DOROSŁYCH

Tradycja retoryczna powstała pod wpływem wystąpień sofistów, jej korzenie sięgają starożytnych dziejów. Rozwinęła się w wyniku udoskonalania i tworzenia zasad komunikacji. Mowa retoryczna zazwyczaj dotyczy przekazu słownego, istniejącego pomiędzy jednym mówcą a grupą odbiorców. W dziejach starożytnych głównym zadaniem retorów było opanowanie umiejętności przemawiania do tłumu. Występuje tu dokładna analogia do dzisiejszych działań podejmowanych przez edukatorów osób dorosłych.

Słowa kluczowe: perswazja, retoryka, mowa ciała, sztuka publicznych wystąpień.

Блашчак Івона. Роль переконання у виступах фахових педагогів. *Риторична традиція, безперечно, була започаткована під впливом софістів, а її витоки вкорінені в стародавній історії. Вона отримала подальший розвиток внаслідок вдосконалення і створення принципів комунікації. Риторичне запитання, як правило, відноситься до вербальної комунікації, яка існує між одним мовцем і групою комунікантів. В історії головне завдання стародавніх риторів полягало в тому, щоб оволодіти майстерністю говорити з натовпом. У цьому сенсі існує досить точна аналогія дій сьгоднішніх фахових педагогів.*

Ключові слова: переконання, риторика, мова тіла, мистецтво публічних виступів.

¹ © Błaszczak Iwona, 2017

Błaszczak Iwona. A role of persuasion in speeches of professional educators. *A rhetoric tradition was founded under influence of sophists and it is originated in the ancient history. It received its further development because of appearance and improvement of communication's principles. A rhetoric question usually refers to verbal communication between a speaker and a group of communicants. Historically, the main task of ancient rhetoricians was to communicate with a crowd. In this respect, it is similar to the actions of modern professional educators.*

Keywords: persuasion, rhetoric, body language, art of public speaking.

Wprowadzenie – perswazyjny charakter tradycji retorycznej. Rozważania nad sztuką publicznych wystąpień biorą swój początek już w starożytności. Język mowy publicznej nieustannie ewoluuje, ulega modyfikacjom jest dynamiczny. Nadal, większość zasad dotyczących sztuki publicznych wystąpień opiera się na regułach wypracowanych w starożytności. Człowiek komunikuje się z innymi ludźmi poprzez mowę, która stanowi wytwór społecznej działalności, nierozzerwalny element cywilizacji, oraz jest wyrazem intelektualnych działań poszczególnych jednostek. Współcześnie za szczególnie cenna umiejętność należy uznać siłę przekonywania słowem, która oznacza umiejętne i skuteczne prezentowanie swoich racji.

Tradycja retoryczna powstała pod wpływem wystąpień sofistów, jej korzenie sięgają starożytnych dziejów. Rozwinęła się w wyniku udoskonalania i tworzenia zasad komunikacji. Mowa retoryczna zazwyczaj dotyczy przekazu słownego, istniejącego pomiędzy jednym mówcą a grupą odbiorców. W dziejach starożytnych głównym zadaniem retorów było opanowanie umiejętności przemawiania do tłumu. Występuje tu dokładna analogia do dzisiejszych działań podejmowanych przez edukatorów osób dorosłych. W tym przypadku nauczyciele dorosłych docierają do szerokiej grupy odbiorców. Mają za zadanie przekonać ich do swych racji. Jednak by tego dokonać są zmuszeni opanować zasady retoryki. Dlatego rolą środowiska edukacyjnego dorosłych jest nie tylko stworzenie warunków do lepszej komunikacji, ale również podnoszenie kompetencji i umiejętności komunikacyjnych samych nauczycieli dorosłych takich jak: akceptacja rozmówcy, empatia, świadome wykorzystywanie mowy ciała itp.¹

Tradycja retoryczna jest ściśle związana z zagadnieniem perswazji. Jej głównym celem jest zdobycie poparcia i udowodnienie słuszności swojego stanowiska. Przedstawia ją E. Griffin stwierdzając, że: „Jest to sytuacja, w której pojedynczy mówca próbuje wpłynąć na publiczność złożoną z wielu słuchaczy poprzez podjęcie otwarcie perswazyjnego dyskursu”².

To właśnie zabiegi perswazyjne opierają się na tradycji retorycznej. Zakłada ona, że dzięki sztuce skutecznego przemawiania, mówca jest w stanie zdobyć autorytet wśród szerokiej masy odbiorców. Sztuka oratorska wymaga wysokiej dyscypliny językowej, skutecznego nawiązywania kontaktu ze słuchaczami. Według E. Griffina: „Publiczna mowa na forum demokratycznym jest bardziej efektywnym sposobem na rozwiązywanie problemów (...) niż rządzenie mocą dekrétów i odwoływanie się do przemocy”³.

Konstrukty osobiste jako świadectwo złożoności poznawczej człowieka w koncepcji J. Delia. Trudno sobie wyobrazić rozwój człowieka bez możliwości porozumiewania się. Komunikacja interpersonalna jest w naszym życiu wszechobecna i dlatego na prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie mają wpływ kontakty między ludźmi. W tym obszarze istotne jest poznanie procesów i mechanizmów, które leżą u podstaw teorii komunikacji społecznej. Aby dobrze zrozumieć znaczenie i wartość skutecznej komunikacji interpersonalnej oraz tego jakie czynniki na nią wpływają, wskazanym jest odnieść się do jednej z wielu teorii komunikacji interpersonalnej, ja posłużę się teorią konstruktywizmu J. Delia⁴.

Zrozumienie komunikowania się polega na poznaniu zarówno czynników mających bezpośredni wpływ na efektywną i skuteczną wymianę intencji, jak i na poznaniu barier, które taką komunikację utrudniają, czy wręcz uniemożliwiają. Ważne jest, aby przy definiowaniu barier określić ich genezę, co stanie się pomocne przy próbach niwelowania barier lub ich złagodzeniu.

W teorii tej określono predyspozycje ludzi, którzy mają większą szansę na dobre komunikowanie się, czyli na osiągnięcie swoich celów komunikacyjnych. Jest ona ukierunkowana na interpersonalne kształcenie

¹ В.Н. Вандышев, В.С. Сломский. Философия. Коммуникация. Истина (Философские эссе): монографія, Суми 2009; W.N. Wandyszew. Retoryka w kulturze edukacyjnej Ukrainy (przegląd literatury) // Forum Artis Rhetoricae / Redaktor Jakub Z. Lichański. – Nr 2 (45) kwiecień-czerwiec, 2016, Warszawa 2016. S. 31-58; О.С. Переломова. Інтертекстуальність – структурна ознака текстів українського постмодерного художнього дискурсу // Вісник СумДУ. – №1.2008, Суми 2008. С. 174-180.

² E. Griffin, Podstawy komunikacji społecznej, Gdańsk 2003, s. 59.

³ Tamże, s. 59.

⁴ Tamże, s. 136.

osobistego środowiska życia człowieka. Podstawowym założeniem teorii konstruktywizmu jest określenie systemów konstruktów osobistych.

Twórca teorii konstruktywizmu J. Delia uważa, że w większości różnych sytuacji nie jesteśmy świadomi schematu interpretacyjnego, który służy nam do rozpoznawania otaczającego nas świata. Teoria opiera się na otwartym Kwestionariuszu Kategorii Ról (KKR) W. Crocketta. Kwestionariusz powstał po to, aby ułatwić wniknięcie do wnętrza ludzkiego umysłu¹. To właśnie w umysłach konstrukty myślowe, określane przez J. Delię szablonami lub matrycami, są przypisywane do sytuacji rzeczywistej, tak aby tworzyły logiczną całość. Kwestionariusz Kategorii Ról skupia się na typach osobowościowych i zachowaniach, co pozwala określić charakter danej osoby.

Zwolennicy teorii konstruktywizmu w odniesieniu do relacji interpersonalnych uważają, że ludzi można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej grupy przypisują osoby, które są niedojrzałe poznawczo, to znaczy takie, które postrzegają innych w ściśle określonych kategoriach: bieli i czerni. Brak im umiejętności w określeniu swoich potrzeb emocjonalnych i są podatne na wpływy różnych czynników zewnętrznych w tym również mediów. Do tej grupy zaliczyć można dziecko w okresie jego dorastania. Do drugiej grupy należą osoby, które J. Delia nazywa „wyrafinowanymi obserwatorami sceny ludzkiej, ponieważ postrzegają innych w całym ich zróżnicowaniu”². Do tej grupy zaliczymy jednostki o dojrzałej i ukształtowanej osobowości.

Ten podział prowadzi do stwierdzenia, że osoby, które innych odbierają w sposób złożony w sensie poznawczym, posiadają umiejętność tworzenia wyrafinowanego przekazu i tym samym znajdują się w tej sytuacji, która daje im większą możliwość osiągnięcia celów komunikacyjnych. U osób z brakiem takiej umiejętności (np.: niedojrzałych, dopiero kształtujących swoją osobowość) dochodzi do zakłóceń, do tworzenia lub wyeksponowania istniejących już barier w kontaktach interpersonalnych. U podłoża tego problemu leży przede wszystkim stopień rozwinięcia inteligencji emocjonalnej człowieka.

Według teorii J. Delii wyrafinowana komunikacja to komunikaty ukierunkowane na osobę. Właśnie ten sposób gwarantuje, że porozumiewanie się jest z założenia dobre (odnosi zamierzony skutek). Najistotniejsze w wyrafinowanym przekazie jest, aby możliwie najlepiej wczuć się w sytuację innych osób i umiejętnie dostosować swój komunikat do indywidualnych potrzeb drugiej osoby.

Konstruktywiści określili zdolność tworzenia komunikatów ukierunkowanych na osobę następującymi terminami³:

- retoryczną wrażliwością;
- przyjmowaniem roli innej osoby;
- obserwacją samego siebie i tworzeniem własnej tożsamości;
- świadomością obecności odbiorcy;
- dostosowaniem się do słuchacza.

Już w samych nazwach terminów widać wyraźnie, że najważniejsze w komunikacji interpersonalnej jest tworzenie komunikatów kierowanych na osobę. Osoby złożone poznawczo lepiej sobie radzą z wyrafinowaną umiejętnością komunikacyjną. Złożoność poznawcza według tej teorii jest elementem koniecznym, ale niewystarczającym do tworzenia przekazów ukierunkowanych na osobę.

Komunikacja interpersonalna jest procesem tworzenia komunikatów i ich wymianą pomiędzy nadawcą i odbiorcą za pośrednictwem jakiegoś kanału, czyli środka przekazu. Aby jednak nastąpiło zrozumienie przekazu, czyli sprzężenie zwrotne, komunikat powinien być ukierunkowany na osobę. Tak wyrafinowane komunikaty nie są jedynie odzwierciedleniem treści samego przekazu, ale ich zadaniem jest osiągnięcie wielu celów na raz w trakcie porozumiewania się (np. odczytania emocji, właściwego roszyfrowania gestów). Zatem komunikowanie się z innymi, które ma miejsce wyłącznie za pomocą komputera, Internetu ogranicza a wręcz czasami uniemożliwia osiągnięcie celu jakim jest prawidłowy rozwój inteligencji emocjonalnej człowieka, która rozwija się najlepiej w sytuacji nawiązania bezpośredniej relacji z drugim człowiekiem. A przecież osoby z dużym potencjałem inteligencji emocjonalnej radzą sobie o wiele lepiej z złożonymi działaniami społecznymi niż osoby, u których stwierdza się deficyt tego rodzaju inteligencji (takie osoby mają problemy z określeniem i wyrażaniem własnych uczuć). Nie ma w nich potrzeby retrospekcji, jak również otwierania i ukierunkowywania się na innych⁴.

¹ Tamże, s. 136.

² Tamże, s. 137.

³ Tamże, s. 140.

⁴ Tamże, s. 140.

W odniesieniu do teorii J. Delii, w komunikacji interpersonalnej złożoność poznawcza ułatwia wykorzystanie umiejętności tworzenia komunikatów logicznych nacechowanych emocjami, co prowadzi do komunikacji wyrafinowanej. Dla takiej komunikacji charakterystycznym jest jej dobroczynny efekt końcowy w postaci komunikatów pocieszających, umacniających i podtrzymujących związki interpersonalne, a także poprawiających skuteczność funkcjonowania w społeczeństwie.

Wysoko rozwinięte konstrukty osobiste kształtują się w bezpośrednich relacjach z drugim człowiekiem, są one świadectwem złożoności poznawczej człowieka, są również elementami zdecydowanie ułatwiającymi komunikację interpersonalną i społeczną. Zatem zgodnie z teorią konstruktywizmu, zaangażowanie w pracę czy szybkość osiągnięcia sukcesu jest ściśle związana z komunikatami wyrafinowanymi, czyli ukierunkowanymi na osoby. Skuteczność społeczna to między innymi dobre kontakty z bliskimi, kolegami. Umiejętność tworzenia kontaktów z wykorzystaniem posiadanych konstruktów społecznych gwarantuje satysfakcję życiową.

Zgodnie z tym co uważa J. Delia, złożoność poznawcza jest podstawą do interpersonalnej skuteczności w porozumiewaniu się. Złożoność poznawcza to prawidłowe rozróżnianie konstruktów i wyrafinowanych komunikatów. Istotna w tym przypadku jest odpowiedź na pytanie jak i w jaki sposób ludzie stają się złożonymi poznawczo myślicielami. Teoria ta opisuje czynniki powodujące, że ludzie dzielą się na tych, którzy łatwiej wchodzi w interakcje z innymi i tych, którym bariery uniemożliwiają dobre porozumiewanie się z innymi. Złożoność poznawcza sprzyja i ułatwia wykorzystanie logiki konstruowania komunikatów wyrafinowanych. Dzięki temu powstaje między osobami możliwość komunikacji wyrafinowanej, czyli takiej, którą charakteryzuje większa siła perswazji. Do wyrafinowanej komunikacji należą przede wszystkim komunikaty pocieszające, powodujące rozładowanie emocji. Najistotniejsze są komunikaty mające na celu ukojenie i wsparcie. A takie komunikaty oparte na empatii może skierować wyłącznie osoba do osoby.

Na podstawie badań prowadzonych pod kierunkiem J. Delii udowodniono, że myślenie złożone jest cechą przekazywaną kulturowo a więc przede wszystkim przez rodzinę i szkołę. Zgodnie z tą tezą zdolności rodziców, nauczycieli do złożonego myślenia społecznego są przekazywane ich dzieciom. Nauczyciele, którzy potrafią przekazać odpowiedni komunikat i dysponują złożonym zestawem interpersonalnych konstruktów potrafią stworzyć wyrafinowany komunikat, skłaniający studenta do refleksji i do skoncentrowania uwagi na odczuciach innych osób. Tacy nauczyciele potrafią zapewnić dziecku odpowiednie ćwiczenia, trening myślowy – powiększający złożoność poznawczą który prowadzi wprost do rozwoju inteligencji emocjonalnej.

Komunikacja interpersonalna, jak twierdzą konstruktywiści, jest umiejętnością snucia refleksji o otaczającym nas świecie prywatnym i społecznym. Edukacja pozbawiona bodźców do refleksyjnej komunikacji, dostarczanych w bezpośrednim kontakcie z drugim człowiekiem, przekłada się na wytworzenie barier, które zasadniczo utrudniają komunikację interpersonalną.

Na podstawie powyższych rozważań postawiono tezę, że komunikacja interpersonalna, między nauczycielem a studentem jest więc (oprócz jasno określonego procesu, w którym jest nadawca (druga osoba), intencja, przekaz, odbiór, odkodowanie i interpretacja – finezyjnym i skomplikowanym procesem psychologicznym który trzeba nieustannie doskonalić.

Typologia wystąpień publicznych. Wyróżnić można wiele rodzajów przemówień publicznych. Należą do nich między innymi wystąpienia informacyjne, definiujące i dowodowe. Te o charakterze perswazyjnym posiadają własną strukturę opartą na zdolności przekonywania grupy słuchaczy do swoich racji. Struktura, forma, treść i cel tworzone są na przesłaniach jakie niesie ze sobą perswazja w połączeniu z retoryką.

Do osiągnięcia sukcesu w przemówieniu potrzebne jest odpowiednie przygotowanie warsztatowe. Odnosi się to do struktury przemówienia, jej formy i treści. Są to pierwsze, podstawowe kroki przy organizowaniu wystąpień. Nadrzędną rolę pełni cel. Należy wyznaczyć go w sposób przemyślany, na zasadzie eliminacji celów pobocznych i określić jego rodzaj. Cel oznacza świadome podążanie w określonym kierunku. Osoba która ma prezentować dane zagadnienie zawsze przedstawia wyznaczony przez siebie problem z konkretnego powodu. Przemówienia, zwłaszcza te o charakterze perswazyjnym, mają za zadanie przekonać odbiorców co do słuszności omawianych zagadnień. W tym przypadku celem nadrzędnym będzie zdobycie audytorium. Oznacza odnalezienie wspólnej płaszczyzny porozumienia, skonsolidowania racji, poglądów, działań i zamiarów. Cel jest wyznacznikiem i kieruje prezentacją na właściwe tory. Dokładne wskazówki szeregujące rodzaje celów podają B.E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, A.H. Monroe. Stwierdzają oni, że: „Najważniejszy jest cel generalny, czyli podstawowa przyczyna zabierania głosu na forum publicznym. Następnie cele konkretne, czyli zadania, jakie są postawione przy okazji tego wystąpienia. W końcowej części pojawia się motyw centralny, czyli przewodnia myśl, jakiej zostaje podporządkowany wywód”¹.

¹ B.E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, A.H. Monroe, Zasady komunikacji werbalnej, Poznań 2001, s. 37.

Motyw przewodni w mowie publicznej jest ściśle skorelowany z celem głównym. Oznacza to regularne powracanie do najważniejszego zagadnienia w swoim przemówieniu. Jest to forma przypominania słuchaczowi co jest najważniejszym punktem w całej treści wystąpienia. Pozostała część stanowi uzupełnienia i wyjaśnienia oraz przykłady. Motyw tworzy główną oś tematu. Stanowi również przesłanie, które w przekonujący sposób musi dotrzeć do odbiorcy. Jest to fundament, na którym opiera się główny cel.

Zdaniem B.E. Gronbecka, K. Germana, D. Ehningera, A.H. Monroe'a: „Motyw centralny jest stwierdzeniem, w którym zawarty jest podstawowy sens informacji lub myśli, jaką przekazuje się słuchaczom”¹. Cel wyznaczony przez mówcę nie może być jednostronny, lecz powinien łączyć się z dążeniami słuchaczy. Należy więc dopasować go do ich oczekiwań. Wspólne interesy stanowią podstawę w porozumieniu jakie należy zbudować między mówcą a audytorium. Dzięki tego typu strategii prowadzący ma szansę nakłonić odbiorców do danych działań, przekonać do swoich poglądów.

Drugim zasadniczym krokiem przy tworzeniu przemówienia jest wybór właściwej formy. Podstawowym zadaniem jest dopasowanie schematu, na którym będzie bazować cała treść. Powołując się na słowa autorstwa B.E. Gronbecka, K. Germana, D. Ehningera, A.H. Monroe'a wyróżniamy schemat: chronologiczny oraz przestrzenny.² Ten pierwszy ma podkreślić zmienność i dynamiczność określonego zjawiska. Drugi natomiast skupia uwagę na rzeczach rozmieszczonych w określonej przestrzeni. Autorzy wyróżniają także schemat przyczynowy, który analizuje skutki bądź przyczyny danego zjawiska. Tematyczny natomiast wyznacza najważniejsze zagadnienia uporządkowane hasłowo. Schemat przyczynowy oparty na badaniu powodów wystąpienia danego zjawiska, bazuje na zasadach logiki; schemat tematyczny to taki, który klasyfikuje poszczególne procesy, zagadnieniu. Jednak najbardziej adekwatny do prezentacji perswazyjnej jest schemat ukierunkowany na słuchaczy.³ W tym przypadku mówca skupia się na odbiorze przekazywanych treści. Oznacza on przeprowadzenie szczegółowej analizy audytorium. Tego typu schemat wymaga wiedzy na temat światopoglądu i wyznawanych idei słuchaczy. Może się również opierać na naturalnym układzie kolejności przyswajania, czyli podanie informacji na dany temat i poparcie logicznym argumentem, bądź korelacji pytanie – odpowiedź (mówca przewiduje i wypowiada pytania słuchaczy i odpowiada sam). Istnieje również układ problem – rozwiązanie. Polega na identyfikacji problemu, odszukania właściwej odpowiedzi. Ostatni to układ kolejności eliminacji, który wymaga silnej argumentacji skupionej na elemencie, który chcemy wyróżnić jako istotny.⁴

Bardzo ważne jest aby wybrać formę dostosowaną do rodzaju przemówienia. Jest ona gwarancją na skomponowanie czytelnego tekstu. Jak twierdzą B. E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, A. H. Monroe: „Przemówienie posiadające przejrzysty schemat jest znacznie łatwiejsze do wygłoszenia. Sprawia ono, że wypowiedzane myśli są ze sobą powiązane i tworzą pewną całość”⁵.

Treść przemówienia zawiera wszystkie myśli, które muszą być uporządkowane w sposób spójny i logiczny. W tym punkcie należy zatem zorganizować przestrzenny wymiar pisemnej wypowiedzi. Umieszczone wątki związane są ściśle z tematem. W treści powinny być zachowane właściwe proporcje. Wstęp wprowadza słuchacza w całość zagadnienia, informuje o wszystkich kwestiach, które będą poruszane w przemówieniu. Rozwinięcie to wprowadzenie w bardziej szczegółowe informacje z podawaniem przykładów i rzetelnych wyjaśnień. Zakończenie natomiast, to forma podsumowania całości wypowiedzi. Na tego typu zamknięcie mogą się składać ogólne wnioski, refleksje oraz subiektywne opinie. Szczególnie cenna wydaje się opinia P. Andrzejewskiego, który omawia początek i koniec jako najważniejsze elementy strukturalne całej treści: „Niewątpliwie najważniejszą częścią każdego wystąpienia publicznego jest początek. W czasie wygłaszania wszelkiego rodzaju mów, zwłaszcza przed obcym gremium, aktualna jest zasada pierwszych pięciu sekund i pierwszych pięciu słów. (...) Początek rzutuje więc na to, jak zostanie ocenione wystąpienie, tworzy klimat całości. (...) Krótki dynamiczny rozbieg i już ostrzeliwujemy zaskoczoną publikę ciętymi sformułowaniami, anegdotą, bombardujemy ją danymi liczbowymi. Wciągamy w sposób naszego myślenia i przytłaczamy argumentacją”⁶.

Dzięki tego typu rozpoczęciu mamy zagwarantowany udany początek przemówienia, który zachęci grupę do czynnego słuchania i współpracy. Na tym samym poziomie powinno być kontynuowane zakończenie.

¹Tamże, s. 40.

²Tamże, s.165.

³Tamże, s. 168.

⁴Tamże, s. 169

⁵Tamże, s. 162.

⁶P. Andrzejewski, Wystąpienia publiczne i profesjonalna korespondencja, Poznań 2005, s. 14.

Konkretne, zwięzłe, przykuwające uwagę, ma w umiejętny sposób podkreślić motyw przewodni, tak aby utkwił w pamięci słuchaczy. Zakończenie stanowi również formę podsumowania najważniejszych elementów i zagadnień, które zostały poruszone w całym przemówieniu. Odbiorcy mają tendencję do zapamiętywania informacji podanych na początku oraz na końcu przemówienia. Dlatego ważne informacje należy podawać w tych właśnie częściach wystąpienia. Wstęp oraz zakończenie są ze sobą ściśle powiązane, spełniają jednakową funkcję, stanowią klamrę kompozycyjną przemówienia. Można stwierdzić, że cała struktura treści odnosi się do słów P. Andrzejewskiego: „Na początku jest zapowiedź całej treści przemówienia, potem rozwinięcie, a na końcu podsumowanie wszystkiego, o czym się mówiło”¹.

Przemówienie może zakończyć dyskusja, która stanowi bardzo ważny moment wystąpienia. Prowadzący nie jest w stanie przewidzieć jaki osiągnie ona wymiar, ponieważ jest to bardzo spontaniczna część w strukturze wystąpienia. W tym miejscu to słuchacze odpowiadają za jej charakter. Mówca powinien zadbać o to, aby dyskusja nie stała się chaotyczna, nie wymknęła się spod kontroli, i wreszcie aby słuchacze nie przejęli steru prezentacji, zmieniając temat bądź w umiejętny sposób osłabiając wcześniej przedstawione argumenty. Do tej części prowadzący powinien wnikliwie przygotować się, być przewidującym i pewnym swoich racji. Zdaniem A. Wiszniewskiego: „Przemówienia okolicznościowe są mniej ryzykowne, ponieważ prawie nigdy nie następuje po nich dyskusja. Ale zgoła inaczej ma się rzecz z wystąpieniami informacyjnymi i perswazyjnymi, które często dyskusją się kończą. Wówczas następuje druga, i to niekiedy trudniejsza runda”².

Jednak dzięki przemyślanej i zaplanowanej dyskusji można uniknąć wielu błędów. Istotne jest ustalenie z audytorium reguł, wyznaczenie granic, których nikt nie ma prawa przekraczać. Istnieją ogólnie przyjęte zasady, które warto zastosować w debacie. Do jednej, podstawowej należy wprowadzenie czasowych ram. Dotyczy to zarówno całej dyskusji jak i poszczególnych mówców. Skuteczne metody proponuje H. Lemmermann: „Należy zwracać uwagę, by mówcy nie przekraczali ustalonego limitu. Gdy mija przewidziany czas, należy to zasygnalizować: *Bardzo proszę, jeszcze tylko jedno zdanie*”³.

Osoby biorące udział w dyskusji mogą mieć również ograniczoną ilość pytań, tak aby wszyscy, którzy chcą się wypowiedzieć posiadali taką możliwość. Ustalenie reguł powinno również zabraniać dokonywania personalnych ataków, przerywania osobie wypowiadającej się i poruszania kwestii nie dotyczących bezpośrednio problematyki prezentacji. O ile przy osobach agresywnych trzeba zachować dużą konsekwencję, rygorystyczne postępowanie, o tyle w pozostałych warto zachować elastyczność. Grupa nie może czuć się przesadnie ograniczana. Zdaniem H. Lemmermanna „Uczestnicy dobrze kierowanej dyskusji nie powinni odnieść wrażenia, że prowadzący wodzi ich na pasku. Najważniejsze aby dyskusja rozwijała się własnym torem, nawet jeśli chwilowo zdarzy się jej nieco odejść od tematu - o ile oczywiście zdarza się to nie za często”⁴.

W przemówieniu wskazane jest wplatanie żartów i anegdot. Tego typu dygresje mogą być wkomponowane w całość przemówienia. Mówca powinien stosować je z umiarem, aby stanowiły dodatek do reszty przemówienia. Należy używać stosownych żartów, zachowując wyczucie oraz takt. Anegdota mają mieć odniesienie do poszczególnych wątków. Mogą odwoływać się do przykładów konkretnych zdarzeń.

O stosowaniu żartów mówią B. E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger oraz A. H. Monroe:

„Posługiwanie się humorem polega na przykuciu i zatrzymaniu uwagi słuchaczy. Natomiast rodzaj dowcipu ma korespondować z charakterem wystąpienia. W przypadku anegdot powinna ona zawsze spełniać kryterium dobrego smaku i nie urażać słuchaczy”⁵.

Humor ma za zadanie rozbawić, nie powinien być jednak ironiczny, cyniczny, przepełniony agresją. Żarty rozluźniają atmosferę i sprzyjają pozytywnym relacjom. Anegdota natomiast dobrze gdy są zwięzłe, treściwe jasne i ciekawe. Przypowieści zbliżają słuchaczom opisywane zagadnienia, natomiast żarty pozwalają wszystkim na chwilę relaksu. Dzięki nim wystąpienie nabiera subtelnej lekkości.

Za wszystkie omówione w powyższym rozdziale zagadnienia odpowiada struktura, która decyduje o przebiegu przemówienia. W tej części zawarte są informacje na temat długości przemówienia, wprowadzanych przerw, rozpoczęcia dyskusji, wplatania anegdot i treści humorystycznych. Struktura ukazuje dynamizm wypowiedzi i pozwala zaplanować całość wystąpienia. Elementy takie jak struktura, treść, plan, dyskusja oraz żart stanowi fundament do dalszej drogi tworzenia profesjonalnego przemówienia publicznego.

¹ Tamże, s. 15.

² A. Wiszniewski, Jak przekonująco mówić i przemawiać, Warszawa 1999, s. 113.

³ H. Lemmermann, Komunikacja werbalna, Wrocław 1997, s. 148.

⁴ Tamże, s. 146.

⁵ B. E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, A. H. Monroe, op. cit., s. 186.

Przygotowanie prezentacji. Powszechnym błędem osób przygotowujących prezentację jest skupienie całej uwagi na własnej osobie. Wystąpienie jest odzwierciedleniem wizerunku mówcy, stanowi wyraz jego osobowości, lecz jest stworzona dla słuchaczy. To oni stanowią główny punkt odniesienia. Przemówienia perswazyjne, aby przekonać i pozyskać zwolenników mają trafić w ich oczekiwania. Dotrzeć do słuchaczy, to zdobyć szczegółową wiedzę na ich temat i wykorzystywać ją w odpowiednim momencie. Jak twierdzą B. E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, A. H. Monroe „Komunikacja przebiega dwukierunkowo. Oznacza to, że w trakcie przygotowania do przemówienia należy wziąć pod uwagę to z jaką publicznością będzie odbywać się spotkanie. Niezwykle kuszące jest, aby skupić się wyłącznie na sobie: swoich celach, obawach i intencjach. Jednak jeśli celem jest przemawianie tak, aby inni dowiedzieli się o tym, co wie mówca, uwierzyli w to, co mówca wierzy, poczuli to, co mówca czuje oraz zrobili to, co jest dla nich najlepsze, należy przy konstruowaniu wypowiedzi uwzględnić ich punkt widzenia”¹.

Najważniejsze zadanie polega na stworzeniu wspólnego pola porozumienia pomiędzy mówcą a słuchaczem. Przeprowadzenie wielopłaszczyznowej, szczegółowej analizy grupy, do której skierowane będzie przemówienie, jest sposobem na poznanie swoich odbiorców. Badanie to dotyczy wielu sposobów i obszarów działania. Jednym z zadań jest sporządzenie arkusza z kryteriami, które umożliwią zaklasyfikować odbiorców do poszczególnych grup społecznych.

Arkusz autorstwa J. Detza przedstawia ocenę słuchaczy. Uwzględnia najważniejsze informacje o nich. Ankieta ma za zadanie posłużyć mówcy jako szczegółowe źródło informacji na temat badanej grupy:

- Pełna nazwa grupy;
- Spodziewana liczba słuchaczy;
- Wiek słuchaczy;
- Wykształcenie;
- Sytuacja zawodowa;
- Poglądy polityczne;
- Sprawy ważne w tym środowisku;
- Jak często spotyka się grupa?
- Osoby, które wcześniej przemawiały, i tematy;
- Osoby, które będą przemawiały po mnie i tematy;
- Jaki temat najbardziej zainteresował tę grupę? Dlaczego?
- Czy mają jakieś szczególne problemy?
- Jakie informacje najbardziej by im pomogły?²

Dzięki powyższemu wyszczególnieniu łatwiej jest sprecyzować odbiorców, określić ich oczekiwania, a następnie uwzględnić to w przemówieniu. Nazwa grupy informuje o przynależności kulturowej i społecznej. Zatem mogą to być studenci, emeryci, bezrobotni, biznesmeni czy też rolnicy. Nazwanie grupy umożliwi określenie wieku słuchaczy, wykształcenia, sytuacji zawodowej oraz spraw ważnych w codziennym życiu. W pytaniu „Jak często spotyka się grupa?” są zawarte następujące kwestie: Jaki stopień znajomości łączy słuchaczy, na ile są oni zrzeszeni? Czy posiadają wspólne interesy? Następnie należy dotrzeć do osób, które miały styczność z grupą.

Ich wskazówki mogą okazać się bardzo pomocne. Wykładowcy występujący wcześniej mogą wydać cenne opinie i uwagi, które mówca wykorzysta w swoim przemówieniu. Kolejne zagadnienie opisuje osoby, które będą występować jako następne - w tym punkcie autor odnosi się przede wszystkim do rywali. Niezbędne jest przygotowanie w swym przemówieniu środków zapobiegawczych, które nie pozwolą przeciwnikowi osłabić prezentacji i podważyć argumentów. Należy zdobyć informacje na temat reakcji jakie budzi rywal wśród uczestników wystąpienia, poznać jego słabe strony, a następnie skonfrontować je z opinią odbiorców. Bardzo ważne są poglądy słuchaczy, ich wspólne interesy oraz problemy, które mają do pokonania. Uwzględniając wszystkie powyższe elementy z powodzeniem można zjednać sobie wielu słuchaczy.

Posługując się dobrze opracowanym arkuszem trzeba jednocześnie zgłębiać wiedzę o odbiorcach poprzez bezpośredni kontakt z nimi. Zapewnia to dyskusja, zadawanie pytań otwartych, docieranie do poszczególnych jednostek i tworzenie pozytywnych relacji personalnych. Jeżeli prowadzący nie posiada takiej możliwości, swoje badanie może oprzeć na obserwacji. Metoda ta wymaga umiejętności odczytywania zachowań słuchaczy i wyciągania z nich odpowiednich wniosków. Obserwacja audytorium oznacza

¹ Tamże , s. 42.

² J. Detz, Sztuka przemawiania, Gdańsk 2004, s.129.

Rozділ другий. Філософські проблеми культури, науки і освіти

odczytywanie emocji na podstawie mimiki i gestów. W tym przypadku prowadzący powinien dysponować wiedzą z zakresu mowy ciała. Nie posiadając jednak wystarczającego doświadczenia, można mylnie odczytywać poszczególne reakcje, zachowanie grupy.

Obok sporządzania arkuszy innym sposobem jest nakreślenie psychologicznego profilu grupy. Powyższe badanie dostarcza ważne informacje dotyczące sposobu myślenia słuchaczy. Ma to szczególne znaczenie przy wywieraniu określonego wpływu.

W pierwszej kolejności prowadzący koncentruje uwagę na przekonaniach danej grupy. Można opierać je na faktach stwierdzonych naukowo. Tego typu przekonania są niepodważalne, udowodnione na podstawie badań, obserwacji i wniosków autoritetów poszczególnych dziedzin nauki. Według J. Kießlinga: „Jeśli wiele osób hołduje podobnym opiniom mogą one uzyskać rangę faktów. Ważne jest uświadomienie sobie, że zarówno opinie jak i fakty są pewnymi konstrukcjami psychologicznymi”¹.

Warto posiadać umiejętność rozpoznawania przekonań zmiennych oraz trwałych. Pierwsze będą ulegać zmianom w zależności od różnorodnych czynników. Trwałe natomiast istnieją jako ogólnie i powszechnie przyjęte, niepodważalne prawdy. Wówczas osiągają one rangę sądów. To prawdy trudne do odrzucenia. Ich odzwierciedlenie stanowią przysłowia i powiedzenia.

Każde społeczeństwo kieruje się określonymi prawdami i przekonaniem powszechnie przyjętymi. Warto zatem zgłębić wiedzę o istniejące w danym społeczeństwie ogólniki. Posługując się profilem psychologicznym, prowadzący prezentację potrzebuje dokonać badania dotyczącego postaw publiczności. Jednak należy pamiętać, że postawy są również elementem jednostkowym opartym na indywidualnych ideach, odczuciach i poglądach. Przekonania i sądy ściśle wiążą się z pojęciem opinii publicznej. Jest to bardziej subiektywne zjawisko niż fakt, jednak posiada również dużą siłę perswazyjną. Bazując kolejno na informacjach jakie niesie ze sobą, można dowiedzieć się jakie zjawiska zostały powszechnie uznane w danej chwili. Opinia publiczna nie jest trwała, zmienia się równocześnie ze zmianą sytuacji politycznej, ekonomicznej czy też społecznej. Jednak sięganie do niej może okazać się bezcennym źródłem informacji. Jak wyjaśnia J. Kießling: „Opinia publiczna to reakcja zbiorowości ludzkich na działania polityczne, społeczne, wyrażany publicznie stan świadomości owych zbiorowości. Dotyczy spraw ważnych dla społeczeństwa, często kontrowersyjnych”².

Trzeci etap analizy psychologicznej to wartości. Sięganie do nich umożliwi zdobyć wiedzę na temat moralnych zasad danej kultury i przestrzegania określonych norm. Warto dowiedzieć się jakie zasady etyczne kierują daną grupą społeczną. Wartości posiadają ponadczasowy charakter. Mają szersze znaczenie niż postawy i przekonania. Tworzą sądy, decydują o nastawieniu do przedmiotów oraz ludzi. Wyróżnić można uniwersalne wartości oparte na absolicie dobra. Tego typu aksjomaty odnoszą się do wszystkich kultur, narodowości, religii, odwołują się do natury ludzkiej i jej wewnętrznych pragnień.

Innym rodzajem charakterystyki publiczności jest sporządzenie rysu demograficznego. Dotyczy on przede wszystkim umiejscowienia grupy w danej kulturze. Należy wykazać się znajomością miejsca pod kątem tradycji oraz charakterystycznych trendów, a następnie znaleźć punkty stykowe z zachowaniami kulturowymi obszaru, z którego pochodzi mówca. W ten sposób mamy dużą szansę na pozyskanie powszechnej sympatii.

Dzięki powyższym analizom można w profesjonalny sposób dostosować prezentację do potrzeb i możliwości percepcyjnych odbiorców. Uwzględniając wszystkie problemy wystarczy odpowiednio wykorzystać je w swoim przemówieniu. Zasadniczą kwestią jest zdobycie jak największej liczby informacji o słuchaczach, ponieważ ograniczanie się do jednego źródła wiadomości nie zapewni wystarczającej wiedzy dotyczącej grupy osób. Dysponowanie dostatecznymi danymi pozwala dostosować zarówno treść jak i formę wystąpienia do możliwości i oczekiwań audytorium. Dopasowanie poziomu wypowiedzi do danej grupy wydaje się być zadaniem o wiele łatwiejszym, w momencie gdy prowadzący przemówienie ma możliwość oprzeć swą wiedzę na wcześniej dokonanych analizach i badaniach. Pozyskane wiadomości o wieku grupy, wykształceniu czy też przynależności demograficznej wystarczą do skonstruowania właściwego poziomu słownictwa oraz budowania zamierzonych konstrukcji zdaniowych. Wykształcenie, kierunek studiów bądź wykonywany zawód zasygnalizuje jakiego żargonu naukowego można użyć, a jaka terminologia może okazać się niedostępna i niezrozumiała. Należy pamiętać, że we wszystkich przemówieniach istnieje tendencja do konstruowania prostych, krótkich, zrozumiałych zdań. Unikać należy natomiast skomplikowanej terminologii, rozbudowanych zdań, czy też wyszukanych, mało przejrzystych metafor. Znacznie lepiej jest wyrażać treść za pomocą słów pochodzących z codziennego użytku niż takich, których terminologia, choć bardziej precyzyjna, może okazać się dla słuchaczy niezrozumiała. Istotną rolę odgrywają również środki techniczne, które spełniają

¹ Tamże, s. 103.

² J. Wiatr, Socjologia stosunków politycznych, Warszawa 1977, s. 521.

swoją funkcję gdy są przygotowane w odpowiedni sposób oraz właściwa organizacji przestrzeni do przemówienia, które ze względu na ograniczenia artykułu nie zostaną szerzej omówione.

Znaczenie komunikacji werbalnej – siła przekonywania słowem. Język stanowi podstawowe narzędzie w procesie komunikacji. Inaczej jest przekazem werbalnym. Umiejętność pięknego wysławiania się to obowiązek każdego mówcy. Wymagana jest szeroka wiedza oraz regularne ćwiczenia. Sam język ma być dostosowany do poziomu słuchaczy oraz charakteryzować się przejrzystością. Budowanie zdań w logicznej strukturze jest również ważną cechą w wystąpieniach. Poza spójnością, poprawną składnią, język ten powinien posiadać oryginalną, nieprzeciętną stylistykę. Zdaniem S. Trzeciaka: „umiejętność formułowania publicznych wypowiedzi jest kluczem do sukcesu. Niestety nikt nie rodzi się doskonałym mówcą. Jak we wszystkim potrzebna jest odrobina talentu i bardzo dużo treningu”¹.

Poszczególne środki stylistyczne i sposoby ich wykorzystywania podczas przemówień omawia J. Kohout: „Słowo najbardziej przekonuje gdy zostaje użyte według określonych technik. Do stosowanych zabiegów językowych należą różnego rodzaju figury stylistyczne. Są to metafory, które służą do ukazania danych zagadnień w sposób obrazowy, działający na wyobraźnię. Podobną funkcję spełniają porównania. Dzięki nim prowadzący przemówienie w przypadku trudnych do wyjaśnienia zagadnień i zjawisk może odwołać się do tych bardziej oczywistych”².

Zazwyczaj słowa są skonstruowane w ten sposób, że coś nowego jest porównane do czegoś znanego, dodatkowo uruchomiona zostaje jego wyobraźnia. Ponadto stosowane są takie środki stylistyczne jak synekdocha, która służy określeniu całości przez jej część oraz eufemizm, który rozwija daną kwestię w bardziej opisowy sposób. Do nadania potrzebnej ekspresji lub ostrości wypowiedzi można użyć onomatopei. Jak twierdzi S. Trzeciak: „O niemiłym, zjadliwym biurokracie można powiedzieć, że: *Syczał na nas swymi surowymi zakazami jak żmija*”³. Poprzez trzykrotne użycie słów zaczynających się na literę „s” stworzony jest odgłos przypominający syczenie węża.

W przypadku wprowadzenia argumentów od najsłabszego do najmocniejszego lub odwrotnie stosuje się zabieg stopniowania, który ma wzbudzić zainteresowanie słuchaczy i doprowadzić ich w atmosferze napięcia do punktu kulminacyjnego. Stopniowanie służy nakłanianiu do określonych działań, zachęcaniu do wykonania danej czynności. Skuteczną metodą na ożywienie całości wypowiedzi są paradoksy. Píše na ten temat S. Trzeciak: „Zwykły tok mowy ma tendencję do usypiania. Dlatego w podręcznikach retoryki zwraca się uwagę na sposoby, które ożywiają wystąpienie, mobilizują uwagę słuchaczy. Jednym z nich jest paradoks, czyli nieoczekiwane, zaskakujące połączenie: *Wielka postawa, mała rozwaga; Im szybciej żyjemy, tym szybciej umieramy – znajdziemy w porę chwilę na odpoczynek*”⁴.

Aforyzmy, motta i cytaty świadczą natomiast o wysokiej erudycji przemawiającego, jego dobrej pamięci i błyskotliwości. Użyte w odpowiednim momencie wpływają na podniesienie poziomu całości przemówienia. Podobną funkcję pełnią również przysłowia. Ponadto posiadają one siłę sprawczą, niosą ogólnie przyjęte prawdy przekazywane pokoleniom. Mogą okazać się bardzo trafne podczas stosowania zabiegów perswazyjnych.

Do nawiązania dobrego kontaktu ze słuchaczami warto zastosować pytania retoryczne. Dzięki nim grupa odbiorców zostaje zmobilizowana do samodzielnego myślenia i osobistych refleksji. Istnieją pytania, które są stawiane z perspektywy słuchacza, a następnie prowadzący wystąpienie odpowiada na nie w imieniu grupy. Poprzez to odwołuje się do emocji obecnych osób. Bardzo ważne są również psychopauzy, czyli wplatanie żartów i anegdot, które zbliżają słuchaczy do przemawiającego polityka oraz pozwalają na chwilowy relaks umysłowy od trudnych bądź drażliwych tematów.

W dziedzinie retoryki przestrzega się określonych zasad. Po pierwsze jest używany język współczesny, pozbawiony archaizmów. Słowa przestarzałe mogą okazać się niezrozumiałe dla grupy odbiorców. Istnieje ryzyko, że mówca może nimi narazić się na śmieszność i kreowanie wizerunku nie pasującego do społeczeństwa idącego z postępem. Również wulgaryzmy zrażają słuchaczy, świadczą o braku taktu. Wszelkiego rodzaju przekleństwa dają wyraz prymitywizmu i agresywnej postawy. Jednocześnie jednak nie może to być język sztuczny, który wyraża wyniosłość i pychę erudycyjną. Na umiejętne używanie języka literackiego zwraca uwagę S. Trzeciak: „W społeczeństwie kulturalnym używa się języka literackiego. Należy zwrócić uwagę na

¹ S. Trzeciak, Kampania wyborcza, Poznań 2008, s. 124.

² Tamże, s. 109.

³ Tamże, s. 110.

⁴ Tamże, s. 111.

to, że jego normy stosowane w sposób przesadnie pedantyczny mogą prowadzić do nienaturalnego, nadmiernie wygładzonego języka, który w życiu codziennym brzmi obco i niewiarygodnie”¹.

Ponadto każde publiczne przemówienie powinno charakteryzować się ścisłością. W tym przypadku jest to odwołanie się do nauki o semantyce słów. Unikanie wieloznaczności wypowiedzi, zapobieganie powstaniu szumu komunikacyjnego, a co z tym związane, niezrozumienia sensu treści przemówienia. Słowa kluczowe powinny być zatem zrozumiałe i możliwie jak najbardziej jednoznaczne dla całej grupy odbiorców. Do takich słów należy między innymi: „zamożność”, której pojęcie jest zróżnicowane w zależności od grupy społecznej, kultury w jakiej się znajdujemy. Mówią o tym dokładniej B. E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, A.H. Monroe: „Staranny dobór słów jest zasadniczym składnikiem pozwalającym przekazać słuchaczom odpowiednie myśli.(...) Ponieważ słowa są symbolami reprezentującymi pojęcia lub przedmioty, słuchacz może przypisać wypowiedzianym słowom znaczenie całkiem różne od tego, które mówca ma na myśli. Tego rodzaju błędna interpretacja staje się bardziej prawdopodobna, gdy słowa stają się bardziej abstrakcyjne”².

Obok ścisłości pojawia się prostota. Nie jest zalecane używanie słów powszechnie niezrozumiałych dla przeciętnych odbiorców, zaczerpniętych z żargonu naukowego. Trudne słownictwo oraz skomplikowane konstrukcje zdaniowe wprowadzają niepotrzebną zawilóść, tworzą język nieprzejrzystym, a przez to także trudnodostępnym.

Istotną cechą języka, którą wyszczególniają B. E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, oraz A. H. Monroe jest zasada ponownego formułowania: „Ponowne formułowanie polega na powtarzaniu słów i zdań w ten sposób, by uczynić je jaśniejszymi i by sprawić, że lepiej dotrą do słuchacza. Kluczową rzeczą tutaj jest nie to, by się powtarzać, ale by powtarzać lub inaczej formułować w celu wspomoczenia myśli lub zaakceptowania jej przez słuchaczy”³.

Wyżej omawiana zasada ma na celu utrwalać słuchaczom najważniejsze kwestie. Ponadto to samo zagadnienie może być powielone i sformułowane w nieco inny sposób.

Ostatnią zasadą wymienioną przez B. E. Gronbecka, K. Germana, D. Ehningera, A. H. Monroe’a jest: „Spójność, która odwołuje się do logicznej konstrukcji całości przemówienia. W pierwszej kolejności pojawia się wprowadzenie, które porządkuje wypowiedź i jest formą planu całości przemówienia. W rozwinięciu wszystkie wątki omawiane są w określonej kolejności i wyszczególnione. Zaakcentowane jest również zakończenie, przedstawione w formie podsumowania”⁴.

Oddzielnym zagadnieniem jest opanowanie sztuki argumentacji. Zdecydowanie jest to jeden z najważniejszych punktów w mowie perswazyj. Istnieje wiele sposobów dowodzenia własnych racji. W sposób przejrzysty wyszczególnił to A. Wiszniewski: „Występuje rozumowanie, które uogólnia wybrane kwestie. Zabieg ma na celu odnalezienie wspólnego punktu odniesienia. Dzięki temu doprowadza do jednego, konkretnego wniosku. Do następnej techniki argumentacji należy rozumowanie przyczynowo – skutkowe. Ten sposób rozumowania zakłada istnienie określonej przyczyny (dowiedzianej w czasie przemówienia bądź powszechnie uznawanej przez słuchaczy) i formułuje wynikające z niej skutki”⁵.

Inną formą argumentowania jest rozumowanie objawowe. W tym przypadku, mówca na podstawie pewnych danych wysnuwa wnioski dotyczące danego zjawiska. Sformułowania buduje na zasadzie poszczególnych symptomów zagadnienia. Istnieje również argumentowanie analogiczne. Polega na odwoływaniu się do podobieństw występujących w poszczególnych sytuacjach i stwierdzeniach. Kolejnym bardzo skutecznym zabiegiem jest odwoływanie się w przemówieniu do ogólnie przyjętych norm. Posługiwanie się stałymi wartościami, przestrzeganymi przez społeczeństwo jest jedną z najbardziej skutecznych metod przy stosowaniu zabiegów perswazyjnych. Jak twierdzi A. Wiszniewski rozumowanie skojarzeniowe natomiast często odwołuje się do stereotypów oraz przekonań: „Ta forma argumentacji opiera się na skojarzeniach zakodowanych w umysłach słuchaczy, przykładowo: hitlerowiec jest równorzędny ze słowem zbrodniarz, świeże powietrze to inaczej zdrowie, a postęp oznacza powszechną szczęśliwość”⁶.

Powyższe środki stylistyczne oraz zabiegi językowe będą stosowane w sposób zróżnicowany i indywidualny w zależności od typu osobowości. Można wyróżnić kilka grup charakteryzujących i klasyfikujących postawy oraz konkretne zachowania. Będą one współgrały z obrazem stosowanych metod językowych.

W tabeli poniżej, zawarty jest przekrój postaw i zachowań charakterystycznych dla danej grupy osób.

¹ Tamże, s. 101.

² B. E. Gronbeck, K. German, D. Ehninger, A. H. Monroe, op. cit., s. 210.

³ Tamże, s. 212.

⁴ Tamże, s. 213.

⁵ A. Wiszniewski, op. cit., s. 70-71.

⁶ Tamże, s. 72.

Tabela 2. Typy wizerunku ukazujące charakterystyczne cechy osobowości

TYP WIZERUNKU	CECHY OSOBOWOŚCIOWE MÓWCY
HEROS	Charyzma, zdecydowanie, autorytarne metody podejmowania decyzji, prorocza wizja, poczucie misji, odwaga, zdecydowanie, pasja w działaniu
ZWYKŁY CZŁOWIEK	Skrócenie dystansu pomiędzy mówcą a odbiorcą, wiarygodność, nawiązywanie do wspólnoty pochodzenia, podkreślanie swojskości, umiar.
AMANT	Atrakcyjna powierzchowność, skuteczność, dynamizm, zdecydowanie, narcyzm, sentymentalizm.
OJCIEC	Paternalizm, protekcyjność, odpowiedzialność, mądrość polityczna, opiekuńczość, odwaga, opanowanie.
EKSPERT	Rzeczowość, szeroka wiedza, kompetencja, odpowiedzialność, skuteczność.
SZARAK	Bierność, uległość, apatia.
EKSCENTRYK	Pasja, nietypowe podejście do rzeczywistości społecznej, niecodzienne zachowania na scenie politycznej.
IDOL	Zdecydowanie, charyzma, skuteczność, umiejętność podejmowania decyzji, niedostępność, konsekwencja.
BŁAZEN	Nieodpowiedzialność, niezamierzona śmieszność wywołana zachowaniem na arenie politycznej.
LUZAK	Skuteczność, ironiczny stosunek do rzeczywistości, poczucie humoru.

Źródło: Na podstawie: M. Jeziński, *Marketing polityczny a procesy akulturacyjne*, Toruń 2004, s. 138-139.

W zależności od typu do jakiego należy mówca, normy i ustalone zasady retoryczne nie zawsze będą sztywno przestrzegane. Każdy styl językowy nabiera indywidualizowanej formy. Mówca - heros, któremu zdarzy się posłużyć archaizmem, nie będzie źle postrzegany przez odbiorców. Jego mowa oparta na wzniosłych ideach współgra z niewielką domieszką słów wyjętych z codziennego obiegu. Mówca – błazen oraz – luzak będą nadal akceptowani nawet gdy użyją słownictwa na pograniczu wulgaryzmów. Natomiast od eksperta społeczeństwo oczekuje języka bardziej nacechowanego stylem naukowym oraz informacyjnym. Z kolei u ekscentryka dopuszczalna będzie kokieteryjna zawilgość wypowiedzi.

Sztuka pięknego mówienia opiera się na zasadach retoryki. Obecnie spotykamy się często z renesansem tej dziedziny. Edukatorzy dorosłych, którzy muszą przekonać słuchaczy do swych racji, dokonują tego poprzez opanowanie oratorskiej sztuki przemawiania. Do podstawowych jej zasad należy wybór właściwego stylu języka.

Znaczenie komunikacji niewerbalnej w wystąpieniach publicznych. Wygląd może zdradzać wiele informacji na temat danej osoby. Rysy twarzy, kolor skóry decyduje o przynależności rasowej. Sylwetka świadczy o prowadzonym trybie życia. Fryzura i ubrania w określonym stylu mówią o przynależności do danej grupy kulturowej, zawodowej oraz o płci. Obok wyglądu istnieje pojęcie „mowy ciała”. Zgarbiona sylwetka wyraża brak pewności siebie. Zaciśnięte usta i zwężone oczy ukazują cynizm, w przeciwieństwie do uśmiechu, radosnego spojrzenia jako oznaki szczęścia, zdrowia i optymizmu. Wzrok interpretuje najważniejsze informacje na temat danej osoby i wpływa na ocenę obserwowanego. Wielką rolę przypisuje mu B. Decker: „zmysł wzroku jest niezwykle ważny i potężny. Nerw wzrokowy jest 25 razy grubszy niż nerw słuchowy. Oko to jedyny organ zmysłowy, zawierający komórki mózgowie. Specjaliści zajmujący się pamięcią podkreślają znaczenie technik polegających na łączeniu informacji, którą chcemy zapamiętać, z jakimś sugestywnym obrazem. Przeprowadzono wiele badań naukowych, z których wynika, że sygnały wzrokowe mają największe znaczenie ze wszystkich sygnałów napływających bezpośrednio do mózgu”¹.

Tajemnica perswazji kryje się nie tylko w umiejętności operowania słowem. Odbiorców można zdobyć również poprzez wygląd i określone gesty. W polityce wizerunek ma za zadanie zjednać sobie jak największą grupę osób, a więc budzić sympatię, zaufanie oraz szacunek. Podobnie jak w retoryce istnieją określone zasady

¹ B. Decker, *Wystąpienia publiczne*, Warszawa 2009, s. 131-132.

posługiwania się językiem, tak i w kształtowaniu wizerunku obowiązują sprawdzone, skuteczne reguły oraz normy. W świecie polityki wystąpienia publiczne znajdują się pod oceną wizualną publiczności. Osoba, która przemawia jest pilnie obserwowana, liczy się nie tylko każde słowo, ale również gest, grymas twarzy czy też sposób uśmiechania się.

Jak twierdzi M. Leary: „Manipulowanie wrażeniem stanowi skomplikowany proces psychologiczny. Pożądanego wrażenia nie da się przekazać za pomocą naciśnięcia jakiegoś guzika czy przesunięcia dźwigni. Wiele pułapek czyha na osobę, która stara się ocenić, jakie wrażenie najlepiej posłuży do osiągnięcia danego celu, następnie dostosować swoje zachowanie do obmyślonego wizerunku i wreszcie stwierdzić, czy otoczenie odebrało ją tak, jak to sobie zaplanowała”¹.

Pierwszym wyznacznikiem pożądanego wyglądu osoby występującej publicznie jest ogólna atrakcyjność fizyczna. Osoby o regularnych rysach twarzy oraz wysportowanej budowie ciała zyskują prawdopodobnie większe uznanie, niż osoby z nadwagą i rysami twarzy zdradzającymi złość, agresję czy też chorobę. Zdrowa cera, piękne zęby, błyszczące włosy szybciej urzekną niż podkrążone oczy czy też pożółkła skóra.

Powołując się na słowa M. Jezińskiego² można stwierdzić, że poprawa wyglądu wpływa na pozytywny odbiór społeczny danej osoby. Zwiększa się atrakcyjność. Jak twierdzi autor: „Dzięki temu mówca zdobywa przychylną wybiórczość, publiczności, mediów. Podobnie działa w zasadzie każdy człowiek: retuszowanie niedostatków wizerunku ma zapewnić wyższą pozycję w strukturze społecznej, i łatwiejszy dostęp do puli ograniczonych dóbr takich jak: prestiż (...)”³.

Liczy się każdy szczegół i świadomość właściwego wyboru stroju oraz drobiazgowych elementów. Oddzielne porady S. Trzeciak przeznacza dla kobiet oraz mężczyzn⁴. Wskazówki dla pań mówią o unikaniu bieli, ostrego makijażu, zbyt krótkich spódniczek, sukni z dużym dekoltem oraz dużej ilości biżuterii. Zalecane są głębokie, intensywne kolory, między innymi kasztanowy czy też niebieski.

W przypadku mężczyzn ważne jest właściwe dobranie krawata i koszuli do garnituru. Im ciemniejszy garnitur, tym większe wrażenie powagi. Należy unikać koszul, krawatów w odcieniach bieli lub w drobne wzorki, pstrokatych lub takich, które nadmiernie przyciągają uwagę widzów.

Obok odpowiednio dobranego stylu istotną rolę odgrywa psychologia kolorów. Barwy granatowe, szare, ciemne są odbierane jako wyznaczniki osoby stonowanej, profesjonalnej. Stroje wzorzyste oraz jaskrawe odwracają uwagę odbiorcy od problematyki wystąpienia, rozpraszają i utrudniają koncentrację na przekazie słownym. Do elementów podkreślających dostojność, powagę i rzetelność należą okulary optyczne, które utożsamiane są z osobą czytaną. Są charakterystyczne dla typu mówcy – eksperta. Siwizna natomiast oznacza osobę doświadczoną, dojrzałą, charakteryzującą się mądrością życiową. Jest to cecha przynależąca do mówcy - ojca. Do innych symboli będących wyznacznikiem rzetelności i profesjonalizmu należą między innymi długopis, teczka czy też plik dokumentów. Jak twierdzą W. Gałązka i A. Krywicki: „przedmioty w rękach nie powinny być przypadkowe, ponieważ wiele z nich może być wykorzystanych w celach wzmocnienia wizerunku”⁵.

Podobnie ma się rzecz w przypadku mowy ciała. Ma ona ogromny wpływ na to w jaki sposób zostanie odebrany mówca. Wyraża stan psychiczny i emocjonalny. Należą do niej przede wszystkim gesty, mimika oraz sposób poruszania się.

Na temat sposobu postrzegania osób występujących publicznie wypowiadają się B. Lunden i L. Rosell: „Słuchacze oceniają prezentację nie tylko na podstawie wypowiedzi. Przykładają bardzo dużą wagę do swojego osądu na temat występującego. Budują go na podstawie tego, jak się porusza, jak jest ubrany, jak stoi, jak gestykułuje i jak wyraża się za pomocą mimiki. Jeśli publiczności nie spodoba się to, co widzi, nie spodoba jej się także to, co słyszy. Mowa ciała ma bezpośredni związek z tym, jak słuchacze odbiorą słowa”⁶.

Podstawowym zadaniem każdego mówcy jest opanowanie gestykulacji. Odpowiednie ruchy rąk dają poczucie samokontroli, a świadome ich stosowanie zapobiega błędnemu lub negatywnemu odczytywaniu intencji przemawiającej osoby. Istnieje wiele rodzajów gestów, które decydują o określonym układzie dłoni i całych rąk. Według podziału przeprowadzonego przez W. Gałązkę oraz A. Krywickiego istnieją następujące rodzaje gestykulacji dłoni:

- Gest porządkujący – dwie równoległe do siebie, pionowo trzymane dłonie;

¹ M. Leary, Wywieranie wrażenia na innych, Gdańsk 1999, s. 24.

² M. Jeziński, Wizerunek polityczny jako element strategii wyborczej, (w:) B. Dobek-Ostrowska, (red.) Kampania wyborcza: marketingowe aspekty komunikowania politycznego, Wrocław 2005, s. 116.

³ Tamże, s. 117.

⁴ S. Trzeciak, op. cit., s. 178.

⁵ W. Gałązka, A. Krywicki, Nie wystarczy być... czyli od zera do lidera, Wrocław 2004, s. 105.

⁶ B. Lunden, L. Rosell, op. cit., s. 95.

- Gest akceptacji – dłonie skierowane wnętrzem do góry;
- Gest negacji – dłonie skierowane wnętrzem do dołu;
- Piramidka – dłonie z lekko stykającymi się palcami, skierowanymi ku górze oznaczają serdeczność oraz zrównoważenie;
 - Koszyczek – splecione dłonie, które oznaczają statyczną postawę;
 - Kolczatka – palce splecionych dłoni są wyprostowane i zmieniają postawę ze statycznej na bardziej dynamiczną;
 - Pistolet – koszyczek z wyprostowanymi palcami wskazującymi ma na celu porządkowanie wypowiedzi;
 - Pozycja mszalna – dłonie ułożone jak do pacierza – oznaczają prośbę¹.

Gesty nie ograniczają się tylko i wyłącznie do układu samych rąk. Ruchy ramion, kierowanie dłoni do twarzy, poprawianie okularów, posługiwanie się palcem wskazującym to tylko kilka przykładów z całej gamy możliwości. Ważne jest aby gestykulacja wyrażała postawę otwartości, szczerości i profesjonalizmu. Spokojne, opanowane ruchy oznaczają pewność siebie, zrównoważenie. Są to cechy, które zdecydowanie budują zaufanie wśród społeczeństwa. Nadmierne wymachiwanie rąk, zaciśnięte pięści zazwyczaj oznaczają postawę agresywną, niepewność, zdenerwowanie. Mogą również świadczyć o tym, że osoba występująca ma ograniczone możliwości wysławiania się, a więc jej poziom erudycyjny jest niski.

Na temat popełnianych błędów w mowie ciała wypowiadają się B. Lunden oraz L. Rosell: „Może się czasami zdarzyć, że dany gest sygnalizuje zdenerwowanie. Może być to bębnienie palcami albo wycieranie czoła w taki sposób, że publiczność odbiera gesty jako nerwowe. Słuchacze odbierają tego typu osobę za nerwową. Zmniejsza się wiarygodność. Nerwowe zachowanie słuchacze odbierają jako sygnał, iż wypowiedzane słowa nie są prawdziwe”².

Smutek, radość, złość, przerażenie, zmęczenie, rezygnacja, rozczarowanie, strach, spokój, zamyślenie to uczucia, które można odczytać dzięki mimice. Twarz obok informacji o wieku, statusie społecznym, płci czy też przynależności rasowej informuje o wachlarzu emocjonalnym przemawiającego. Ukazuje wszystkie rodzaje przeżyć wewnętrznych, którymi dysponuje człowiek. Mimika przekazuje treści dotyczące tego czy dany mówca jest pełen entuzjazmu, wiary w swoje możliwości, pewności siebie czy też jest osobą niezdecydowaną i nieśmiałą. Potwierdzają to słowa B. Lundena i L. Rosella: „Wiele z naszych uczuć odzwierciedlanych jest bezpośrednio przez te ruchy mięśni twarzy, które nazywamy mimiką. Ze wszystkich sygnałów wysyłanych przez język ciała, te pochodzące z twarzy są najważniejsze. To przede wszystkim na twarz patrzymy, gdy ktoś do nas przemawia. I to twarz jest tą częścią, która mówi najwięcej o uczuciach, jakie ma w sobie osoba mówiąca. Jeśli mówisz, że jesteś zadowolony, a twoja twarz pokazuje coś przeciwnego, to słuchacze wierzą bardziej w to, co widzą, niż w to, co słyszą”³.

Podczas wystąpień publicznych, wyraz twarzy często decyduje o zdobyciu aprobaty wśród słuchaczy. W pracy nad mimiką, w tym przypadku, głównym zadaniem będzie ukazanie postawy pełnej optymizmu, entuzjazmu, radości, zdrowia, a także odwagi i opanowania. Podstawowe elementy, które będą tworzyć obraz polityka godnego zaufania to: szczerzy uśmiech, bądź lekko uniesione w górę kąciki ust w zależności od sytuacji, spokojne spojrzenie, lekko uniesione brwi. Grymasy niezadowolenia, zmarszczone brwi oraz kąciki ust skierowane ku dołowi oznaczają pesymistę, osobę negatywnie nastawioną do ludzi i otaczającego świata. Mówcy wyrażający pozytywne emocje są postrzegani korzystniej niż osoby demonstrujące negatywne uczucia.

Ostatnim elementem należącym do dziedziny komunikacji niewerbalnej jest sylwetka, sposób chodzenia, poruszania się. Wyprostowane plecy oraz płynne ruchy są przeciwstawione postawie zgarbionej w połączeniu z niedbałym stawianiem kroków. Dzięki temu można określić między innymi czy dana osoba posiada wewnętrzną samodyscyplinę i jaki tryb życia prowadzi. Sportowa sylwetka wpływa na korzystny wizerunek, sprawia, że ruchy są skoordynowane, natomiast proste plecy oznaczają siłę fizyczną, zdrowie i kojarzą się przede wszystkim z osobą odważną, zdecydowaną.

Pomiędzy komunikacją werbalną i niewerbalną powinna istnieć zasada spójności, która wpływa na wiarygodność mówcy. Słownictwo, które nie idzie w parze z gestami oraz wyglądem zewnętrznym wprowadza dysharmonię i paradoksalny, nierealny obraz mówcy. ze zbyt żywą gestykulacją, aktorską mimiką, włosami

¹ W. Gałązka, A. Krywicki, op. cit, s. 114; В.М. Вандишев, О.С. Переломова Риторика у філософсько-комунікативному вимірі: підручник. – Київ: Кондор-Видавництво, 2017. – С. 396-397.

² B. Lunden, L. Rosell, op. cit., s. 100.

³ Tamże, s. 102.

Rozdział drugi. Filozofskie problemy kultury, nauki i oświaty

w artystycznym nieładzie oraz niedbale zapiętą koszulą z pewnością straci swoich wyborców. Jednak, gdy powyższy styl zostanie przypisany typowi ekscentryka, może on wzbudzać sympatię, a jego wizerunek będzie postrzegany w dobrym tonie. Mówca – luzak może pozwolić sobie na mniej estetyczny wygląd, brak krawata oraz dzinsowe spodnie. Częsty uśmiech, wygodne i swobodne przybieranie postaw jest jego nadrzędną cechą. Typ amanta to wizytówka stylu wysokiej klasy. Charakteryzuje się doskonale dobranym strojem oraz fryzurą. Wygląd idzie w parze z pełnym ciepła spojrzeniem oraz urzekającym uśmiechem. Zdaniem B. Deckera: „komponent werbalny to treść komunikatu (...). Drugi element komunikatu stanowi element wokalny (...). Część trzecia to komponent wizualny (...). Stopień spójności lub niespójności tych komponentów komunikatu wpływa na wiarygodność przekazu. Im lepiej są one zharmonizowane, tym bardziej wiarygodny jest mówca¹ .

Zakończenie. Mówca, który panuje nad własnym zachowaniem decyduje również o poziomie swoich wypowiedzi. Spokojne i trzeźwe myślenie wpływa na poprawną stylistykę, umożliwia swobodne operowanie figurami retorycznymi, daje szansę na pomysłowość w poszczególnych stwierdzeniach.

Przeszkody w sferze języka prowadzą do wielu nieudanych wystąpień. Mogą one wynikać nie tylko z tremy, ale również z braku opanowania podstawowych zasad retoryki. Nietrafne wykorzystywanie środków stylistycznych bądź ich unikanie, błędy frazeologiczne czy składniowe znacząco obniżają poziom wypowiedzi, a osoba występująca będzie słabo oceniana przez słuchaczy. Osoby publiczne, które nie wywierają pozytywnego wrażenia na odbiorcach często posługują się ubogim językiem. Utarte słowa i zwroty nudzą słuchaczy, poprzez co nie zapadają w pamięć.

Do innych błędów należy używanie terminów oraz zwrotów niezrozumiałych, mało znanych, zaczerpniętych z żargonu naukowego. Odbiór tego typu treści zakłóca komunikat i jest niejasny. Według W. Gałązki i A. Krywickiego: „skuteczność komunikowania się polega przede wszystkim na zrozumieniu komunikatu. (...) Natomiast każdy dobry mówca wie, że zawierająca ważne przesłanie wypowiedź powinna być rozumiana przez słuchaczy, a zatem musi zawierać odpowiednie do ich poziomu intelektualnego słownictwo”².

Słuchacze oczekują od przemawiających przede wszystkim doświadczenia, kompetencji i umiejętności przeprowadzania prezentacji. Wszystkie osoby występujące publicznie są narażone na mniejsze lub większe potknięcia. Natomiast poważne błędy zarówno językowe, jak i niewerbalne źle świadczą o mówcy. Jest to często równoważne z nieodwracalną, utratą autorytetu. Poprzez swój brak wiedzy oraz umiejętności mogą one postawić bariery niemożliwe do pokonania. Brak kontaktu pomiędzy mówcą a odbiorcami przekreśla wszelkie możliwości zdobycia poparcia oraz przekonywania do swoich racji. O zagrożeniach wizerunkowych wspomina M. Leary: „Chociaż ludzie starają się jak mogą, czasami zdarzają się rzeczy, które zagrażają ich wizerunkowi: publiczna porażka rujnuje czyjś obraz osoby kompetentnej, odnoszącej sukcesy; (...) Wizerunek społeczny i towarzysząca mu reputacja to kruche konstrukcje, które mogą ulec mniejszej lub większej destrukcji”³. Podstawowym założeniem języka, jest przekonywanie do swoich racji. Używanie silnych argumentów, przedstawianie jednych zagadnień w dobrym świetle, innych natomiast w złym nie jest jeszcze manipulacją, pod warunkiem, że mówca jest przekonany co do swoich racji i kieruje się prawdą. Jest to język perswazji. Nie zakłada on elementów propagandy oraz manipulacji. Sięga tradycji starożytnej retoryki, która miała na celu zachęcić i przekonać słuchaczy do idei oraz działań, kierując się jednocześnie prawami uczciwości, ukazując dane zagadnienie w możliwie rzetelny i obiektywny sposób.

Zatem język perswazji polega na zdobywaniu poparcia odbiorców na podstawie argumentów opartych na faktach, ukazujących prawdziwy obraz danego zagadnienia

ia. Jest to zachęcanie do podjęcia pewnych decyzji, które wiążą się z realnymi korzyściami dla odbiorców przekazu. Perswazja wymaga przede wszystkim umiejętności przekonywania słuchaczy, zdobywania ich zaufania oraz budowania autorytetu.

Literatura:

Wydawnictwo zwarte:

1. Andrzejewski P., Wystąpienia publiczne i profesjonalna korespondencja, Poznań 2005.
2. Błaszczak I., Konstrukty osobiste nauczyciela jako kluczowa kompetencja komunikacyjna w pracy z uczniem zdolnym. (w:) Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych, pod red. Małgorzaty Jabłonowskiej. Warszawa: Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2013. s. 103-113.

¹ B. Decker, op. cit., s. 132-133.

² W. Gałązka, A. Krywicki, op. cit., s. 33.

³ M. Leary, op. cit., s. 135.

3. Błaszczak I., Rola umiejętności komunikacyjnych nauczycieli we współtworzeniu akademickiej przestrzeni dialogu. w: Społeczne etyczne i prawne aspekty funkcjonowania szkolnictwa wyższego w Polsce, pod red. Joanny Wyleżałek, Krystyny Najder-Stefaniak, Katarzyny Bogackiej. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 2013. s. 49-62.
4. Decker B., Wystąpienia publiczne, Warszawa 2009.
5. Detz J., Sztuka przemawiania, Gdańsk 2004.
6. Gałązka W. i in., Nie wystarczy być... czyli od zera do lidera, Wrocław 2004.
7. Griffin E., Podstawy komunikacji społecznej, Gdańsk 2003.
8. Gronbeck B. E. i in., Zasady komunikacji werbalnej, Poznań 2001.
9. Kießling J., Prezentacje, Warszawa 2009.
10. Kohout J., Retoryka. Mowa zjednuje ludzi, Gliwice 2002.
11. Leary M., Wywieranie wrażenia na innych, Gdańsk 1999.
12. Lemmermann H., Komunikacja werbalna, Wrocław 1997.
13. Menard J., Jak występować publicznie. Klucze do sukcesu i pułapki, których należy unikać, Warszawa 2009.
14. Pabijańska M., Psychomanipulacja w polityce, Wrocław 2007.
15. Rzędowscy A. i J., Mistrzowskie prezentacje, Gliwice 2010.
16. Wandyszew Walentyn N. Retoryka w kulturze edukacyjnej Ukrainy (przegląd literatury) // Forum Artis Rhetoricae / Redaktor Jakub Z. Lichański. – Nr 2 (45) kwiecień-czerwiec, 2016. – Warszawa 2016. S. 31-58.
17. Wiszniewski A., Jak przekonująco mówić i przemawiać, Warszawa 1999.
18. Вандишев В. М., Переломова О. С. Риторика у філософсько-комунікативному вимірі: підручник, Київ: Кондор-Видавництво, 2017.
19. Вандышев В. Н., Сломский В. С. Философия. Коммуникация. Истина (Философские эссе): монографія, Суми 2009.
20. Переломова О.С. Інтертекстуальність – структурна ознака текстів українського постмодерного художнього дискурсу // Вісник СумДУ. – №1.2008. – Суми 2008. С. 174-180.

Artykuły w wydawnictwie zwartym:

1. Dobek-Ostrowska B., Propaganda jako forma komunikowania, (w:) B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepa (red.), Teoria i praktyka propagandy, Wrocław 1999.
2. Jeziński M., Wizerunek polityczny jako element strategii wyborczej, (w:) B. Dobek-Ostrowska, (red.) Kampania wyborcza: marketingowe aspekty komunikowania politycznego, Wrocław 2005.

УДК 161.1 + 141

**І.П.Білецький - канд. філос. наук, доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**

ФЕНОМЕН НАУКИ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМ ФІЛОСОФУВАННЯ

Стаття присвячена проблемі світоглядних основ феномену науки, розглянутого крізь призму парадигм філософування. Виділено п'ять парадигм філософування: індійська (в основі якої лежать уявлення про реінкарнацію, сансару та звільнення з тенет сансари), китайська (в основі якої уявлення про всесвіт як про організм, роль органів якого виконують люди та інші істоти, кожна з яких, подібно органам звичайного організму, має своє місце і свою функцію або, як це називають самі китайці, своє дао), антична (в основі ідея досягнення щастя в чужому, загрозовому світі), авраамічна (в основі ідея монотеїзму та креаціонізму) та сучасна сциєнтиська (в основі наукова картина світу). Проаналізовано особливості феномену науки в античній, сучасній та частково в авраамічній парадигмах.

Ключові слова: наука, природа, парадигма, філософування.

Билецкий И.П. Феномен науки в контексте парадигм философствования. Статья посвящена проблеме мировоззренческих оснований феномена науки в контексте парадигм философствования. Выделено пять парадигм философствования: индийская (основанная на представлениях о реинкарнации, сансаре, освобождении), китайская (основанная на идее организмизма, т.е. того, что вселенная представляет собой своего рода организм, в котором человек выступает своего рода органом и подобно органу обычного организма имеет свое место и функцию или, как это называют сами китайцы, свое дао), античная (в основе идея поиска счастья в чужом, враждебном мире), авраамическая (в основе представления о монотеизме и креационизме) и современная сциентистская (основанная на естественнонаучных представлениях). Проанализированы особенности науки в античной, современной и частично авраамической парадигмах.

Ключевые слова: наука, природа, парадигма, философствование.

Biletsky I.P. Phenomenon of science in the context of the paradigms of philosophizing. The article is dedicated to the problem of the outlook foundations of philosophizing. There were pointed out five paradigms: Indian (based on the ideas of reincarnation, samsara and liberation), Chinese (based on the idea of organismism that means the universe is something like a gigantic organism, every person is like an organ of this organism and similar to any organ has its proper place and function or, how the Chinese call it, its proper tao), Antique (based on the idea of looking for happiness in the hostile world), Abrahamic (based on the idea of monotheism and creationism) and Modern scientific (based on the idea of nature science outlook). Peculiarities of the science phenomenon in the Antique, Modern and Abrahamic (partially) paradigms.

Keywords: science, nature, paradigm, philosophizing.

Дана стаття присвячена світоглядним основам феномену науки, розглянутим крізь призму трансдисциплінарного підходу. Останній буде полягати в тому, що наука як спеціальна практика пізнання дійсності спирається на певні філософсько-світоглядні засади, й аналіз того, яких форм вона набуває упродовж історії, має проводитися в контексті цих засад. Загальновідомим є те, що наука, наукова теорія спираються на певні постулати, аксіоми, висхідні принципи, які, висловлюючись словами Анрі Пуанкаре, є «угодами та прихованими визначеннями» [7, с. 90]. Ключову роль у їх формулюванні, вважає Пуанкаре, відіграють експериментальні закони, але, очевидно, не лише вони. Висхідні принципи, постулати та аксіоми спираються на певні уявлення про щось самоочевидне, уявлення, обґрунтування яких знаходяться поза рамками конкретних наукових дисциплін і здійснюються шляхом філософських умовиводів. Останні ж визначаються особливостями конкретної філософської системи, в рамках якої робиться умовивід.

Про філософію кажуть, що вона завжди починається із самого початку і спирається (справжня філософія) лише на саму себе, тобто на якісь самоочевидні моменти, такі як, наприклад, $2 \times 2 = 4$ ("Почто, о боги, в этом мире / Должно быть дважды жва четыре?" - писав Олександр Поуп). Однак, річ у тому, що те, що є і що не є очевидним, буде різним у різних системах світогляду та культури. Тобто, філософія, хоча й виконує світоглядну функцію, тим не менш розвивається в межах певного світогляду і детермінується цим світоглядом.

Існує багато найрізноманітніших філософських шкіл і напрямків, багато із яких є узагалі несумісними та непорівняльними з іншими, оскільки питання, які є головними в одних, є абсолютно безглуздими в інших (наприклад - чи може всемогутній Бог створити такий камінь, який сам не зможе підняти?). Власне порівнювати і співставляти можна лише системи, що розвинулися в рамках одного виду світогляду. Відповідно, можна говорити про парадигми філософування, парадигми, що визначаються видами світогляду. (Світогляд детермінує, що є і що не є очевидним, а очевидне визначає центральні проблеми, навколо яких розвивається філософування). Філософія, як писав Карл Ясперс, з'являється приблизно в один і той самий час у трьох різних місцях – у Давній Греції, Давній Індії та Давньому Китаї [9, с. 39]. В усіх трьох місцях виникають оригінальні, не співставні між собою філософські системи або парадигми філософування. Тобто маємо три моделі філософування. Якщо розглянути подальшу історію світової філософії, то до цих трьох слід додати ще дві моделі, і таким чином можна говорити про п'ять парадигм філософування, а саме: індійську, китайську, античну (греко-римську), авраамічну (юдео-християнську) та модерну (сциєнтиську).

Індійські культура і світогляд виходять з бачення реальності як колеса сансари, яке є колесом страждання, й у якому знову і знову, в різних тілах перевтілюються наші душі. Задача полягає в тому, щоб вийти, звільнитись із колеса сансари. Філософія (даршана) стає в цьому аспекті дороговказом щодо шляху такого звільнення, й усе філософування обертається навколо звільнення. Різні школи дають різні дорожні карти звільнення з тенет сансари [6, с. 33-34].

Китайські світогляд і культура є організмичними, тобто сприймають оточуючий світ як єдиний організм, кожна жива істота чи неживий предмет є свого роду органами цього організму. Коли кожен орган знаходиться на своєму місці і належним чином виконує свої функції (слідє своєму дао, як це називають у Китаї), в організмі - всесвіті панують мир і гармонія. Якщо хтось або щось відступає від свого дао, то починаються негаразди. Філософія в цьому контексті стає мистецтвом відновлення й збереження гармонії (тобто роз'яснення того, в чому чие дао полягає, а також аргументах, чому кожен має слідувати йому). Тобто дао - ключовий концепт усієї китайської філософії, далі тільки питання в тому, як його витлумачити [8, с. 39-40].

Авраамічні релігії та світогляди виходять з ідеї єдиного бога - творця, який створив цей світ (монотеїзм, креаціонізм), приписав йому закони, управляє ним і т.д., і т.п. Відповідні речі, хоча і є предметом віри в авраамічних релігіях, тим не менш розглядаються як більш менш самоочевидні з усіма витікаючими наслідками.

Сучасне світобачення є сциентиським у тому плані, що спирається на науку, яка є символом віри сучасної людини (якщо щось доведено в рамках наукового дискурсу, то сумнівів воно не викликає). Сучасна наукова картина світу є матеріалістичною (визнає лише матеріальну, видиму, фіксовану за допомогою приборів сторону реальності, відкидаючи або, принаймні, ставлячи під сумнів усе інше, те, що приборами не фіксується). Відповідне свіосприйняття сає ключовим детермінантом філософування сучасності. Звідси усі такі несхожі на перший погляд школи і напрямки сучасної філософії як позитивізм, екзистенціалізм, марксизм, феноменологія, навіть постмодернізм і т.п. Спільним є те, що всі вони виходять з принципу самотності людини та її свідомості перед лицем мертвої природи (матерії). Останню можна дослідити та використати за допомогою наукових методів.

Найскладніший варіант - античне філософування. Тут ситуація амбівалентна - з однієї сторони ми маємо багато достатньо повних текстів античної філософії, з іншої - не маємо жодного живого представника відповідної культури, який міг би пояснити нам певні нюанси, деякі з яких, очевидно, є ключовими. Взагалі ж якщо слідувати, наприклад П. Адо, то можна висувати, що античне світобачення - це світобачення людини перед лицем незрозумілого й загрозливого світу. Мета полягає в тому, щоб уникнути його небезпек і прожити більш менш щасливе життя. Тобто центральна проблема - проблема щастя. Тобто основа вчення будь-якої школи античної філософії є етика як сукупність правил життя, що забезпечують таке щасливе життя. Філософ, відповідно, це не той, хто винаходить якісь чудернацькі ідеї (така людина - це софіст), а той, хто просто слідує правилам життя своєї школи. Для більшості філософів (послідовників відповідної школи) цього цілком достатньо (для того щоб бути філософами). Для меншості передбачається також фізика, як обґрунтування етики (тобто того, чому саме такі, а не інші правила), і далі логіка (включаючи епістемологію) як обґрунтування фізики. Яскравим прикладом такої структури філософського вчення може служити діалог Платона «Держава»¹.

Власне філософія Платона є своєрідним синтезом поміж діалектичним методом Сократа і піфагореїзмом. Від Сократа іронія, діалог, від Піфагора ідея формування та само формування людини за допомогою занять математикою та іншими науками [2, с. 73-74]. В Академії Платона так само, як і у школі Піфагора, геометрія й математика в цілому вивчалися не з метою практичного застосування, але для облагородження свідомості, для її переорієнтації зі світу чуттєвих феноменів на світ вищих, горніх форм буття, а також для розвинення наполегливості та строгості мислення. Певне, що саме в платонівській Академії були відкриті й розвинуті основні методи математичної аргументації та репрезентації математичного знання, такі як аксіоми, теореми, докази тощо. Всі вони знаходять логічне завершення десь за п'ятдесят літ після Платона в «Началах» Евкліда. Останній так само був членом Академії [2, с. 78-91].

Розробка методів доказу та аксіоматизації пов'язані з діалектичним методом. У школі Платона діалектика перетворюється на техніку аналізу зі строгими правилами й розподілом ролей. Висувалася певна проблема чи теза, далі один зі співрозмовників її захищав, а інший намагався спростувати чи заплутати першого в його власних відповідях. Вивчення діалектики було абсолютно необхідним, оскільки передбачалося, що учні Платона будуть брати активну участь у публічній політиці. Сам Платон вважав діалектику справою небезпечною, оскільки в молодих людей могло розвинутися відчуття, що за її допомогою можна все що завгодно довести або спростувати. Метою ж Платона було сформулювати в своїх учнів здатність і внутрішню потребу мислити, підпорядковуючи своє мислення логосу чи певному раціональному принципу. В школі Платона діалектика не була суто логічною вправою (якою вона стала пізніше, в часи середньовіччя), але була також вправою духовною, метою якої було прищеплення адептам певного типу світосприйняття й мислення. Мислення, яке трансцендує свій предмет, тобто те, від чого воно відштовхується, й сягає певних первоначал, ототожнюваних з логосом. При цьому в діалектичних підходах платонівської школи рольова (розмовна) та формально-методологічна (логічна) сторони складають нерозривну єдність, оскільки, як писав Платон, саме мислення є тихою розмовою душі з самою собою. Отже діалектичні методи є екстеріоризацією мислення як такого з метою його впорядкування та дисциплінування, а також самопізнання, яке, як передбачалося, веде до універсальних й абсолютних первоначал усього сущого (оскільки бути і мислити одне – теза Парменіда, яку активно поділяли Платон та його послідовники) [2, с. 90-97].

¹ В цьому діалозі йдеться про те, як декілька друзів на чолі із Сократом збираються для того, щоб виявити проблему щастя. Врешті решт вони доходять до висновку, що щастя – це певний стан душі, що існують різні види душі, для щастя їм потрібні відповідні умови, ці умови може створити лише держава відповідного типу і т.д., і т.п. Закінчується діалог описом того, що буде після смерті.

Школи античної філософії спиралися на певні догми чи основи, які мали бути зrealізовані в певному способі життя. Це не був догматизм чи ортодоксія в їх пізнішому розумінні слова (принаймні для школи Платона). Спосіб чи стиль життя, який пропонувала платонівська Академія спирався на певну етику діалогу, коли кожен зі співрозмовників, учасників школи, міг вільно висловлювати свої думки й аргументи, не будучи стримуваним ані авторитетом, ані формальними догматами. Власне вже безпосередні учні і спадкоємці Платона, Спевсіпп, Ксенократ, Евдокс чи Аристотель пропонували теорії, які могли мало або зовсім не узгоджуватися з поглядами вчителя. Єдиний авторитет і критерій, який визнавався обов'язковим, був авторитет логосу. В досвіді логосу академіки ніби трансцендентували самі себе, шляхом же, який вів їх до такої трансцендентності був діалог, що вівся за правилами діалектики. Трансценденція є феноменом духовного плану, діалектика інтелектуального. Наскільки можна судити по тим джерелам, які ми маємо сьогодні, в платонівській Академії інтелектуальне і духовне життя ототожнювалися. Відповідно, саме такий духовно-інтелектуальний триб життя і був тією основою, на якій більше дев'ятисот років трималася Академія [2, с. 90-97].

Феномен науки в сучасному розумінні слова з'являється у Новий час. Основною особливістю природничих наук, які виникають у Новий час, є поєднання емпіричних та математичних методів. Таке поєднання, як показав канадський філософ М. Мак-Люен, є наслідком переходу від аудіотактильного магічного сприйняття усної культури до візуального сприйняття культури писемної, переходу, який починається в Європі після винайдення книгодруку [4]. Візуальне сприйняття спирається на візуальну логіку, яка у вузькому розумінні є простою формальною логікою Аристотеля, в ширшому включає низку додаткових моментів, таких як принцип суб'єкт-об'єктної дихотомії, принцип перспективи та ієрархізації уявлень, математизацію тощо [3]. Наука Нового часу діє у повній відповідності закону О. Конта про підпорядкування фантазії спостереженню, останнє ж є суто візуальним, а отже лише видиме визнається існуючим. Лише наука є практикою, де це діє повною мірою, і відповідно з часом, по мірі становлення суто візуального типу сприйняття саме наука та наукове знання стають істиною в останній інстанції та символом віри носія відповідного світогляду. Саме через це можна стверджувати, що сучасний світогляд і сучасна філософська парадигма є сциентистськими.

Зосередження на видимому є, однак, лише початком сучасної науки. В подальшому воно з предмету дослідження стає лише певним регулятивним принципом, який вимагає, щоб усі твердження співвідносилися врешті решт з візуальними фактами. Що ж стосується предмету, то він може також знаходитися за межами видимого. Природа, об'єкт дослідження природничих наук, включає не лише видиме, але також і невидиме. Іще Геракліт стверджував: «Φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ» ("Природа любить приховуватися"). Французький історик філософії П'єр Адо у своїй книзі "Покривало Ізиди" простежує генезу ідеї природи, починаючи від часів античності і до XIX століття. Оскільки греки жили в рамках магічного світобачення, то істину грецькі філософи намагалися відшукати не стільки через спостереження, скільки через аналіз міфів. Вони вважали міфи алегоріями. Алегорія ж для греків - це здатність зрозуміти іншу річ, а не ту, про яку говориться. Так платоніки та неоплатоніки вважали природу "нижчою частиною реальності, безтілесною та невидимою потугою, прихованою у тілесних та видимих формах" [1, с. 75]. Видимі і непостійні речі матеріального світу є відображеннями вічних і незмінних ідей. Душа (ідея людини) ніби вдягає тіло, що відповідає її психічним уподобанням та інтелекту [1, с. 80]. Первинне життя душі - це життя духовне і безтілесне. Далі вона спускається в безодню матеріального, загортаючись у відповідні тілесні форми. При цьому вона втрачає свою первинну чистоту та ясність думки, впадаючи все глибше в забуття. Кожне таке загортання нагадує смерть, і таким чином ми одержуємо ланцюжок приховування - загортання - помирання. Алегорією цього є історія про Одиссея. Ім'я німфи Каліпсо, що перекладається як «та, що приховує, покриває», вказує на те, що вона відбирає в Одиссея (уособлення душі) ясність бачення, змушує його все забути [1, с. 81-82].

Тобто міфи - це алегорії вищих духовних реалій. Фізичне є відображенням чи «виображенням» духовного (духовні істоти, демони, деміург творять фізичну реальність силою своєї уяви). Так, наприклад, згідно з Порфірієм, творіння світу деміургом (космічним розумом) відбувається через виображення. "Виображення продукує видиме простим внутрішнім баченням, без жодних інструментів та механічної праці", - пише П. Адо [1, с. 87]. І далі: "У певному сенсі можна сказати, що Порфірій протиставляє тут магічний спосіб дії "самою присутністю" механічному способу дії, "поштовхам та важелям" [1, с. 88-89]. Внутрішні сили Природи реалізуються за посередництвом демонів. Демони ж - це істоти, які своїм виображенням створюють зовнішні форми. Тобто, "виображати, пише Адо, - це, певним чином, вже здійснювати" [1, с. 89]. Саме в цьому смисл магії.

Дещо інакше розуміють алегорію стоїки. У стоїків алегоричний метод означає демістифікацію міфічної теології, який показує, що боги є природними процесами та силами. Тобто в міфах йдеться про фізичні реалії. У неоплатоніків же йдеться про душі, які приховують себе, загортаючись у тілесні форми

[1, с. 76]. Для стоїків "традиційна релігія - це образна фізика, представлена народам у міфах та статуях богів, міфічна фізика, явлена богами людству на самому його світанку, сенс якої розуміють лише мудреці шляхом алегоричної екзегези", - пише П. Адо [1, с. 91].

Християнство (авраамічна парадигма) дуже багато запозичило в неоплатнізму. Відкинувши «демонів» традиційної античності, воно залишило лише деміурга. Саме він, Бог-творець, творить світ. Яким чином? Через виображення? Так, якщо говорити про раннє середньовіччя. Через виображення, силою своєї благодаті, любові тощо. Тобто речей, які виходять за межі людського розуміння та раціональності. З часом уявлення про це зазнають певних трансформацій. Упродовж усього середньовіччя стрімко розвиваються механічні технології. Якщо людина – вінець творіння, чия задача продовжити творіння, а продовжує вона його в основному механічними засобами, то імовірно і Бог-творець міг використовувати такі засоби. Звідси уявлення про світ як велетенську машину, створену Богом. "Таємниці природи - це, насамперед, механізми та їхнє приховане функціонування, сховане за видимостями, механізми, що їх сподіваються відкрити завдяки інструментам, які збільшують можливості органів чуттів, а також завдяки експериментам і математичному численню, які дають змогу сформулювати рівняння, впорядковують рухи матерії та уможливають відтворення ефектів, спричинених машинами, з яких складається велика машина світу",- пише Адо [1, с. 169]. Якщо ж все створено і діє за законами механіки, не залишаючи місця чуду (в онтологічному аспекті), то виникає запитання про те, а що робить у цій системі Бог. П. Адо пише: "Можна... сказати, що у системі Ньютона Бог перебуває у ситуації "інженера на пенсії", який більше не має жодних підстав втручатися. Бог, таким чином, потроху стає непотрібною гіпотезою" [1, с. 177]. Тобто на зміну теїзму приходять деїзм, а пізніше з XIX століття атеїзм.

Якщо природа любить приховуватися, то істина як те, що є¹, виникає в процесі розкриття прихованого. Звідси істина як *ἀλήθεια* чи несокритість. У неоплатоніків, у Філона Олександрійського, наприклад, природа *φύσις* є синонімом *ἀλήθεια*. *Αλήθεια* ж є істиною не в плані відповідності думки та реальності, а в плані онтологічної реальності [1, с. 66]. Але якщо від магічного аудіотактильного сприйняття ми переходимо до сприйняття суто візуального, як це сталося у Новий час, то залишається лише відображення мною, суб'єктом, реальності зовнішнього об'єктивного (підпорядкованого візуальній логіці) світу, де немає місця нічому, що не вписується в положення візуальної логіки. Звідси сциєнтизм і сциєнтиська парадигма філософування.

Література:

1. Адо П'єр. Покривало Ізиди. Нарис історії ідеї природи.//Київ, «Новий Акрополь», 2016. – 470 с.
2. Адо П'єр. Що таке антична філософія?//З франц. переклав Сергій Йосипенко. //Київ, "Новий Акрополь", 2014. - 428 с.
3. Білецький І.П. Візуальна, гаптична та фоноцентрична логіка в науці та релігії// Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія: Теорія культури та філософія науки – 2011, № 958-Π, с. 73-79.
4. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга.//Київ, «Ніка-центр», 2008. – 392 с.
5. Платон. Держава.//Київ, «Основи», 2000. – 356 с.
6. Радхакришнан С. Индийская философия //М., «МИФ», 1993, т. I. – 624 с.
7. Пуанкаре Анри. Наука и гипотеза// Пуанкаре Анри. О науке.//М., «Наука», 1983. – 560 с.
8. Фэн Ю-лань. Краткая история китайской философии.//С-Пт., «Евразия», 1998. – 374 с.
9. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории//М., Издательство политической литературы, 1991. – 528 с.

¹ Первинне значення істини, етимологія слова 'істина' в слов'янських мовах.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА**

**Серія «Теорія культури і філософія науки»
Випуск 56**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською, англійською, польською та російською мовами

Підписано до друку 31.01.2017. Формат 60x84 1/8

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умов. друк. арк. 18,88. Обл.-вид. арк. 19,75.

Зам. №

Наклад 300 прим.

Ціна договірна

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 6

Надруковано:

Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007

Тел. (0542) 687-713

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.